DANIEL DEFOE

VEBA YILI GÜNLÜĞÜ

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

İNGİLİZCE ASLINDAN ÇEVİREN: İRİS KANTEMİR

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Daniel Defoe (1660-1731): Londra'da varlıklı bir ailede dünyaya geldi. İyi bir akademik eğitimin ardından ticarete atıldı. Çetin ve macera dolu bir ticaret hayatının ardından siyasi yergilerle yazarlığa başladı. Gözü pek bir gazetecilik kariyeri ve pek beğenilen didaktik eserlerinin ardından, 1719 yılında onu dünya edebiyatının başköşelerinden birine yerleştiren Robinson Crusoe *romanını yazdı. 1722'de yazdığı ve 1665'de Londra'da yaşanmış olan veba salgınını anlattığı* Veba Yılı Günlüğü *doğal afetler hakkında kaleme alınmış en etkileyici edebi eserlerden biridir. İnsan doğasını çok iyi tanıyan, güçlü kalemi ve yalın üslubuyla pek çok konuda ilgi çekici eserler veren Defoe, İngiliz romanının kurucuları arasında yer alır.*

İris Kantemir: TED Ankara Koleji'ni, D
Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. U
Almanya'da kaldı. Yurda döndükten son
Kadıköy Maarif Koleji ve Boğaziçi Üniv
ders verdi. Cumhuriyet Kitap'ta yazıları
Heinrich von Kleist, Hermann Hesse, Th
Max Frisch, Carson McCullers, Amy T
Bjornstad'tan çeviriler yaptı.

2016
THG 0462582 FEF

9 786053 328285

KDV dahil fiyatı
18 TL

Genel Yayın: 3614

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır.

23 Haziran 1941
Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

DANIEL DEFOE
VEBA YILI GÜNLÜĞÜ

ÖZGÜN ADI
A JOURNAL OF THE PLAGUE YEAR

İNGİLİZCE ASLINDAN ÇEVİREN
İRİS KANTEMİR

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2008
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
ALİ ALKAN İNAL

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKSİYON
PINAR DUA DEVECİ
SERENAD DEMİRHAN

DÜZELTİ
NEBİYE ÇAVUŞ

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM, AĞUSTOS 2016, İSTANBUL

ISBN 978-605-332-829-2 (CİLTLİ)
ISBN 978-605-332-828-5 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

DANIEL DEFOE

VEBA YILI GÜNLÜĞÜ

İNGİLİZCE'SİNDEN ÇEVİREN
İRİS KANTEMİR

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

VEBA YILI GÜNLÜĞÜ

LONDRA'DA 1665 YILINDAKİ
SON BÜYÜK SALGIN SIRASINDA
KAMU VE ÖZEL HAYATIN
EN DİKKAT ÇEKİCİ OLAYLARININ
GÖZLEM VE KAYITLARIDIR

BU OLAYLAR SIRASINDA ORADA YAŞAYAN
BİR LONDRALI TARAFINDAN YAZILDI

VE DAHA ÖNCE HİÇ YAYIMLANMADI

1664 yılının Eylül ayı başlarında sıradan bir sohbet sırasında ben de komşularımla birlikte Hollanda'da veba salgınının yeniden başladığını öğrendim. Söylendiğine göre 1663'te, özellikle Amsterdam ve Rotterdam'da çok şiddetli bir salgın olmuştu, kimilerince İtalya'dan kimilerince de Doğu Akdeniz ülkelerinden mal getiren Türk ticaret gemileriyle oralara yayılmıştı, kimileri de vebanın Kandiye'den[1] veya Kıbrıs'tan geldiğini iddia ediyordu. Fakat herkes şunda hemfikirdi, önemli olan vebanın nereden geldiği[2] değil, Hollanda'da yeniden ortaya çıkmış olmasıydı.

O günlerde söylenti ve haberleri yayan, yayarken de bunları insanoğlunun uydurmalarıyla bezeyen, ileride tanışacağım o gazetelerden yoktu. Bu tür haberler tüccarların yazdığı mektuplardan veya yurt dışıyla yazışması olanlardan alınıyor ve kulaktan kulağa yayılıyordu. Bu nedenle de günümüzde olduğu gibi ülkenin her köşesine aynı anda ulaşmıyordu. Fakat anlaşılıyor ki hükümet gerçekte neler olup bittiğinden haberdardı ve salgının buraya sıçramasını önlemek için gayet gizli tutulan birçok toplantı düzenlemişti. Bu sayede söylentiler tekrar dinmiş, bizi fazla ilgilendirmeyen, doğru olmadığını umduğumuz bir şeymiş gibi unutulmaya başlamıştı. Ta ki 1664 yılı Kasım sonu veya Aralık başın-

1 Girit'in en büyük şehri. (ç.n.)

2 Vebanın kaynağı hakkında yaygın bir anlaşmazlık vardı. Fakat 1665 veba salgınıyla ilgili olarak tıp yazarlarının çoğu salgının Kahire, İskenderiye, İstanbul, İzmir ve Halep gibi kentlerden ithal edilen mallarla Hollanda üzerinden İngiltere'ye taşındığını düşünüyorlardı. (ç.n.)

da Fransız olduğu söylenen iki adam Long Acre'da, daha doğrusu Drury Sokağı'nın yukarı ucunda vebadan ölene dek... Aileleri olayı gizlemek için ellerinden geleni yapmış, ama mahallede söylentiler alıp yürüyünce hükümet yetkilileri durumdan haberdar olmuşlar. Gerçeğe vâkıf olmak lazım geldiğinden araştırma zahmetine girerek iki hekim ve bir cerraha eve gidip inceleme yapmaları için emir verilmiş. Nitekim onlar da araştırmışlar ve cesetlerin her ikisinde de açık belirtiler bulup hastaların vebadan öldüklerine dair kanaat beyan etmişler. Bunun üzerine raporlar bölge yazmanına teslim edildi, onun da raporları belediyeye yollamasıyla adamların ölümleri haftalık ölüm listesinde her zamanki usul izlenerek şöyle yayımlandı:

Vebalı 2, Hastalıklı bölge 1

Halk bu durumdan büyük kaygı duyduğu için şehrin her yanını bir telaştır aldı. Aralık 1664'te aynı evde aynı illetten bir kişi daha ölünce telaş iyice arttı. Ondan sonra altı hafta kadar sakinleştik, veba izi taşıyan bir ölüm görülmediği için hastalığın geçtiği söyleniyordu. Ne var ki yanlış hatırlamıyorsam 12 Şubat'ta ve yine aynı bölgedeki başka bir evde bir kişi daha aynı nedenle öldü.

Bu olay yüzünden gözler şehrin özellikle bu ucuna çevrildi; St Giles bölgesinde her zamankinden daha fazla defin olduğunu gösteren listelerin etkisiyle halk vebanın şehrin kenar semtlerinde yaşayanlar arasında yayıldığından ve her ne kadar durum kendilerinden olabildiğince gizlenmeye çalışılsa da birçok kişinin bu yüzden öldüğünden kuşkulanmaya başladı. Bu kuşku halkın zihnine öylesine musallat olmuştu ki hemen hiç kimse olağanüstü bir durum olmadıkça Drury Sokağı'dan geçmeye yanaşmıyordu.

Listelerde St Giles-in-the-Fields ve St Andrew's, Holborn cemaatlerinde görülenlerin sayısı aşağı yukarı haftada 12 ila 17-19 iken, St Giles bölgesinde veba baş gösterdiğinden beri bu sayıların ciddi bir biçimde arttığı gözlemleniyordu.

Örneğin:

27 Aralık-03 Ocak	St Giles	16
	St Andrew	17
03 Ocak-10 Ocak	St Giles	12
	St Andrew	25
10 Ocak-17 Ocak	St Giles	18
	St Andrew	28
17 Ocak-24 Ocak	St Giles	23
	St Andrew	16
24 Ocak-31 Ocak	St Giles	24
	St Andrew	15
31 Ocak-07 Şubat	St Giles	21
	St Andrew	23
07 Şubat-14 Şubat	St Giles	24

ki bu sonuncunun biri vebadandır.

Aynı şekilde Holborn bölgesine iki ayrı yönden komşu olan St Brides ve St James, Clerkenwell'de de normal şartlarda 4 ila 6-8 olan ölüm vakası o dönem listelerde şöyle bir artış gösterdi:

20 Aralık-27 Aralık	St Brides	0
	St James	8
27 Aralık-03 Ocak	St Brides	6
	St James	9
03 Ocak-10 Ocak	St Brides	11
	St James	7
10 Ocak-17 Ocak	St Brides	12
	St James	9
17 Ocak-24 Ocak	St Brides	9
	St James	15
24 Ocak-31 Ocak	St Brides	8
	St James	12
31 Ocak-07 Şubat	St Brides	13
	St James	5
07 Şubat-14 Şubat	St Brides	12
	St James	6

Bunun yanı sıra yılın o haftalarında pek de yüksek olmayan ölüm vakalarının genel olarak ciddi artışını halk büyük bir endişeyle izliyordu.

Haftalık ölüm listelerinde her zamanki rakamlar aşağı yukarı 240 ile 300 arasında değişirken, hatta 300 bile hayli yüksek bulunurken bu sayı da giderek şu şekilde bir artış gösterdi:

	Defin Sayısı	Artış
20 Aralık-27 Aralık	291	-
27 Aralık-03 Ocak	349	58
03 Ocak-10 Ocak	394	45
10 Ocak-17 Ocak	415	21
17 Ocak-24 Ocak	474	59

Son liste gerçekten korkutucuydu; hastalık en son 1656'da uğramış, o zamandan beri bir hafta içinde bu kadar çok kişi ölmemişti.

Ama bu böyle devam etmedi, havanın çok soğuk olmasının etkisiyle ve Aralık ayında başlayan donun neredeyse Şubat'ın sonuna kadar sert veya orta şiddette rüzgârlar eşliğinde sürmesiyle ölüm listeleri tekrar kısaldı, kent sağlığına kavuştu, herkes tehlikenin atlatıldığını düşünmeye başladı. Yalnız St Giles'daki ölüm sayısı yukarılarda seyretmeye devam ediyordu: Nisan başı itibariyle haftada 25 kişinin öldüğü St Giles bölgesinde ayın 18'iyle 25'i arasında sayı 30'a yükseliverdi, bu kişilerden ikisi vebadan, 8'i de vebayla aynı hastalık olarak kabul edilen lekeli hummadan ölmüştü. Benzer şekilde lekeli hummadan ölenlerin sayısı da genel olarak artti, bir hafta önce bu hastalıktan ölenlerin sayısı 8 iken söz edilen hafta 12'ye kadar çıktı.

Bu durum hepimizi tekrar teyakkuza geçirdi, özellikle havanın değişip sıcaklığın artması ve yaz mevsiminin yaklaşmasıyla halk arasında korkunç bir endişe yayıldı. Fakat her şeye rağmen ondan sonraki haftada umutlar yeniden yükseldi, çünkü ölüm listesindeki sayı azalarak 388'e inmiş, vebadan ölen olmamış, yalnız 4 kişi lekeli hummadan ölmüştü.

Ama bir sonraki hafta veba geri dönüp St Andrew's, Holborn ve St Clement Danes gibi iki üç bölgeye daha sıçradı.

Bir kişinin surların içinde, St Mary Wool Kilisesi'ne bağlı bölgede, borsanın yakınındaki Bearbinder Sokağı'nda ölmesi kentte büyük bir tasaya yol açtı. Toplamda 9 kişi vebadan, 6 kişi de lekeli hummadan ölmüştü. Yapılan soruşturma Bearbinder Sokağı'nda ölen Fransızın aslında Long Acre'da, yani hastalığın görüldüğü evlerin yakınında yaşadığını ve hastalığı kaptığının farkında bile olmadan korktuğu için oradan ayrıldığını ortaya çıkardı.

Mayıs başıydı, hava ılıman, değişken ve yeterince serindi, halk hâlâ iyimserdi. Onları yüreklendiren şey kentin sağlıklı oluşuydu; 97 bölgenin tamamında sadece 54 kişi ölmüş, bu da hastalığın yalnızca şehrin ucunda olduğu ve daha öteye sıçramayacağı izlenimini yaratarak bizi umutlandırmaya başlamış ve ertesi hafta daha da umutlandırmıştı, çünkü 9 ile 16 Mayıs arasında kentten veya serbest mahallelerden[3] olmayan 3 kişi, St Andrew'de de 15 kişi öldü ki bu çok düşük bir sayıydı. Doğrudur, St Giles'da 32 kişi ölmüştü, ama bunlardan yalnızca biri vebadandı, o yüzden halk rahat bir soluk almıştı. Yani toplam ölü sayısı hayli düşüktü. Nitekim bir önceki hafta 347 iken, yukarıda sözünü ettiğimiz hafta 343'e düşmüştü. Birkaç gün daha umutlu bekleyişimizi sürdürdük. Ama bu sadece birkaç gün sürdü, çünkü evler kapı kapı aranmaya başlayınca nihayet herkesin gözü açıldı; vebanın her yere sıçramış olduğu, her gün birilerinin bu yüzden öldüğü anlaşıldı. Artık olan biteni hafife alamaz hâle gelmiştik. İşin saklanacak bir yanı kalmadığı gibi salgını dizginlenme umudu da yok olmuştu. Veba St Giles bölgesindeki pek çok sokağa sıçramıştı, birçokları ailecek yatağa düşmüştü. Sonraki hafta için hazırlanan haftalık ölüm listesine bakınca olayın gerçek yüzü ortaya çıkmaya başladı. Listede 14 kişinin vebadan öldüğü yazıyordu, ama bu sayı tümüyle yalandan ibaretti. Çünkü St Giles bölgesinde başka hastalıklardan ölmüş gibi göste-

3 Liberties: Kısmi özerkliği olan bölgeler. (ç.n.)

rilse de çoğunun vebadan öldüğü kesin olan 40 kişi vardı, kayda ise topu topu 32 kişi geçirilmiş, toplam sayı da 14'ü lekeli humma dan, 14'ü de vebadan olmak üzere 385 olarak gösterilmişti, biz ise o hafta vebadan toplam 50 kişinin öldüğüne kalıbımızı basabilirdik.

Ondan sonra çıkan liste 23-30 Mayıs arasını kapsıyor, vebadan 17 kişinin öldüğünü yazıyordu. Oysa St Giles'da gömülenlerin sayısı 53'tü. Tüyler ürpertici bir sayı! Bunlardan yalnızca 9'unun vebadan öldüğü söyleniyordu. Sulh hâkimlerinin daha ayrıntılı bir soruşturması ve belediye başkanının emri üzerine bu bölgede 20 kişinin daha gerçekten de vebadan öldüğü, bunların bir bölümünün gizlendiği, bir bölümünün de ölüm nedeninin lekeli humma veya başka bir hastalık olarak gösterildiği ortaya çıkarıldı.

Bundan sonra gelişen olayların yanında bunlar devede kulaktı. Çünkü o sırada havalar ısınmış, Haziran'ın ilk haftasından başlayarak hastalık korkunç bir hızla yayılmış ve ölüm oranları, özellikle ateşli hastalıklar, lekeli humma ve diş hastalıkları hızla artmıştı. Hastalanan pek çok kişi hem komşuları çekinip selamı sabahı keser diye, hem de –henüz uygulandığı görülmemişti, ama gözdağı veriliyordu– yetkililer evlerini kapatır diye korkuyor, hastalığını gizliyordu.

Haziran'ın ikinci haftasında hastalığın yoğun olduğu bölge olan St Giles'da 68'i vebadan öldüğü söylenen 120 kişi gömüldü; oysa herkes bölgenin olağan ölüm oranlarından yola çıkarak vebadan ölen sayısının en az 100 olduğunu söylüyordu.

Bu haftaya kadar toplam 97 bölgede daha önce sözünü ettiğim Fransız dışında ölen olmadığı için kent hâlâ temizdi. Oysa şimdi biri Wood Caddesi'nde, biri Fenchchurch Caddesi'nde, ikisi Crooked Sokağı'nda olmak üzere kentin içinden 4 kişi ölmüştü. Southwark ise tamamen temizdi, suyun[4] o tarafında henüz tek kişi bile ölmemişti.

4 Thames Nehri. (ç.n.)

Ben Aldgate'in dışında Aldgate Kilisesi ile Whitechapel Bars'ın tam ortasında caddenin solu veya kuzeyi denebilecek bir yerde yaşıyordum. Veba şehrin bu kısmına henüz sıçramadığı için komşularımızın henüz kafası rahattı. Fakat kentin öbür ucundakiler ne yapacaklarını iyice şaşırmışlardı; batı tarafında yaşayan zenginler, özellikle soylular ve eşraf yanlarına aileleriyle uşaklarını alıp alışılmadık bir şekilde şehri terk ediyorlardı. Bu durum daha çok Whitechapel'de, benim oturduğum Broad Caddesi'nde göze çarpıyordu: Ortalık eşya, kadın, hizmetçi ve çocuk dolu faytonlardan ve yük taşıyan arabalardan geçilmiyordu; kaymak tabaka faytonlara doluşmuş, atlılar eşliğinde telaşla yol alıyor, kentte kalanları almak için yollanan veya taşradan dönen boş arabaları uşakların çektiği yedek atlar izliyordu. Bunlardan başka, eşyasını toplayıp her hâlinden seyahate uygun giyindiği anlaşılan, kimi yalnız başına, kimi de uşağıyla yola çıkmış sayamayacağımız kadar çok atlı vardı.

İnsanı karamsarlığa iten korkunç bir durumdu bu. Sabahtan akşama kadar bu manzarayı izlemekten kendimi alamıyordum, ayrıca o sırada görecek başka bir şey de yoktu. Bu manzaraya baktıkça kentin müstakbel sefaletini ve bu sefaletin pençesine düşecek bahtsızları kara kara düşünüyordum.

Halkın bu telaşı haftalarca sürdü; ülke dışına gider gibi izin ve sağlık belgesi alabilmek için bekleyen ısrarcı kalabalık yüzünden belediye başkanının kapısına yaklaşmak çok zordu, zira bu belgeler olmadan ne yol üstündeki kasabalardan geçebiliyor, ne de bir handa konaklayabiliyordunuz. Kentte bütün bu zaman zarfında ölen kimse olmadığı için belediye başkanı sağlık belgesini 97 bölgede yaşayanlara, hatta kısa bir süre için serbest mahallelerdekilere bile hiçbir zorluk çıkarmadan verdi.

Bu telaş birkaç hafta, daha doğrusu Mayıs ve Haziran boyunca sürdü. Çünkü o sırada hükümetin seyahat eden-

lere engel olmak için yollara gişe ve barikatlar kurduracağı, Londra'dan gelenlerin hastalığı bulaştıracağı korkusuyla yol üzerindeki kasabaların insanların geçmesine izin vermeyeceği konuşuluyordu. Elbette bu iki söylentinin de özellikle başlangıçta hayalden başka bir dayanağı yoktu.

Ben de artık kendi durumumu dikkatle gözden geçirip ne yapmam gerektiğini ciddiyetle düşünmeye başlamıştım, Londra'da mı kalacaktım, yoksa komşularımın çoğunun yaptığı gibi kapıyı çekip buradan kaçacak mıydım? İçinde bulunduğum bu koşulları bütün ayrıntısıyla anlatıyorum, niye mi? Çünkü bakarsınız benden sonra da biri benzer bir sıkıntıya düştüğünde yine benzer bir seçim yapmak zorunda kalır. Aldığım bu notlar yapıp ettiklerimin tarihçesi değil, o kişinin eylemlerine rehber olsun diyedir. Yoksa şahsen yaşadıklarımın kimsenin gözünde zerre kadar önemi olmadığının farkındayım.

Önümde benim için önemli iki seçenek vardı. Biri hatırı sayılır ölçüde değere sahip, elimde avucumda ne varsa yatırmış olduğum işimi sürdürmeye, dükkânımı işletmeye devam etmek, öbürü de kentin başına gelecek olan felaketi görebildiğim için canımı kurtarmaktı, ama bu felaket ne kadar ciddi boyutlarda olursa olsun belki benim korkularım da başka insanların korkuları gibi her şeyi olduğundan daha büyük gösteriyordu.

Dikkate aldığım ilk konunun benim için anlamı büyüktü. Eyer imalatıyla meşguldüm, işim bir dükkâna veya ayaküstü satışlara bağlı değildi, daha çok Amerika'daki İngiliz kolonileriyle iş yapan tacirlerle bağlantılarım vardı. Bekâr bir adamdım, doğru, ama işime yardımcı olan birçok insan, bir evim, bir dükkânım ve mal dolu depolarım vardı. Kısacası bunların hepsini bir bekçiye veya güvenilir birine böyle bir durumda yapılması gerektiği gibi emanet etmeksizin arkada bırakmak, yalnızca işimi değil, mal varlığımı, dünyada neyim var neyim yoksa hepsini kaybetmem anlamına geliyordu.

Bu sıralarda ağabeyim de Londra'daydı ve Portekiz'den geleli çok olmamıştı. Konuyu ona danıştığımda bana epey farklı bir konuda söylenmiş olan üç sözcükle yanıt verdi: "Efendi, kendini kurtar."[5] Yani ailesini alıp taşraya gidecekti, bana da aynısını yapmamı salık veriyordu. Belli ki yabancı ülkelerde vebaya karşı alınacak en iyi önlemin vebadan kaçmak olduğunu duymuş, şimdi de bana söylüyordu. Gittiğim takdirde işimi, malım olsun alacaklarım olsun, ne varsa kaybedeceğime dair savımı da kalmak için öne sürdüğüm gerekçeleri aleyhime çevirerek adamakıllı çürüttü. İşimi ve mallarımı yitireceğimi öne sürerken en kuvvetli kozum, kaldığım takdirde güvenliğimi ve sağlığımı Tanrı'nın koruyacağına güvenmem gerektiği savıydı. O da bu denli büyük bir tehlikeyle burun buruna geldiğimde hayatımı koruması için Tanrı'ya güvenip, işimi kaybetme riski söz konusu olduğunda Tanrı'ya güvenmemenin akla izana sığmadığını ifade etti.

Gidecek yerim yok diyemezdim, ailemizin geldiği yer olan Northamptonshire'da birçok arkadaşım ve akrabam, Lincolnshire'da da beni memnuniyetle konuk edebilecek bir kız kardeşim vardı.

Karısını ve iki çocuğunu Bedfordshire'a gönderen ve onların ardı sıra gitmekte kesin kararlı olan ağabeyim de gitmem için ısrar ediyordu. Sırf o istiyor diye bir defa gitmeye kalkıştım, ama o sırada da at bulamadım. Doğrudur, bütün ahali Londra'yı terk etmemişti, ancak sanki bütün atlar bir anda yok olmuştu. Kentte birkaç haftalığına kiralayacak veya satın alacak tek bir at bile bulmak mümkün değildi. Bu kez yanıma bir yardımcı alıp yayan gitmeye karar verdim; hiçbir handa konaklamadan, yanımızda taşıdığımız asker çadırıyla açık havada yatabilirdik, hava epey sıcak olduğu için üşütme riskimiz de yoktu. Savaşın[6] birkaç sene önce bit-

5 Kitab-ı Mukaddes'e gönderme; bkz. Matta 27:40. (ç.n.)

6 İngiliz İç Savaşı, 1642-1651. (ç.n.)

mesiyle şehre dönmüş eski muharipler başta olmak üzere, pek çok kişi böyle yapıyordu. Felakete ikinci derecede sebebiyet veren bir hususa da burada değinmeden edemeyeceğim: Yola çıkanların çoğu bu eski muharipler gibi yapsaydı, veba nice taşra kasabasına, hanelere sıçramayacaktı. Böylece bu kadar büyük zarar veremeyecek, bu kadar büyük bir insan kitlesinin mahvolmasına yol açmayacaktı.

Ama o sırada yanıma almaya karar verdiğim hizmetkârımın ihanetine uğradım; ne zaman gideceğimi bilmediği ve tehlikenin de artmasından korktuğu için çareyi başka yerde bulmuş, beni yüzüstü bırakmıştı. Bu nedenle seyahatimi bir süreliğine erteledim. Sonraları da ne zaman gitmeye kalksam hep bir terslik çıktı, planlarım allak bullak oldu, hep ertelemek zorunda kaldım ki bu noktada koşullar farklı olsa biraz konu dışı görünebilecek başka bir hikâye, bütün bu hayal kırıklıklarının Tanrı katından geldiği hikâyesi devreye giriyor.

Bütün bunları benzeri bir durumda kalan kişiye, özellikle görev sorumluluğu taşıyorsa, izlemesini tavsiye edebileceğim en iyi yöntemi gösterdiği için anlatıyorum. Şöyle ki, kişi görevini yerine getirirken ilahi takdirin o andaki tezahürlerinden gözünü ayırmamalı, bu tezahürlerin ilkin birbirleriyle, sonra da meselenin bütünüyle nasıl ilişkilendiğini bütün karmaşıklığı içinde incelemelidir. Kanımca bu suretle bunların tereddütsüz yerine getirilmesi gereken görevi işaret eden tanrısal alametler olduğunu şaşmaz surette görecek, yani böyle bir salgın hastalık patlak verdiğinde kaçmasının mı, kalmasının mı icap ettiğine karar verebilecektir.

Bir sabah bu konuyu kafamda evirip çevirirken büyük bir huzurla şunu fark ettim: Mademki tanrısal kudretin rehberliği veya izni olmadan başımıza hiçbir şey gelemezdi, bu hüsranların da kaynağı doğanın ötesinde olmalıydı ve Tanrı katından, belki doğrudan, belki de telkin yoluyla gitmemem isteniyordu. Kalmam gerçekten Tanrı'nın isteği ise,

etrafımı saran bütün bu ölüm ve tehlikenin ortasında beni onun koruyacağını düşündüm. Tanrısal olduğuna inandığım bu telkinlere rağmen buradan kaçıp kendimi korumaya kalksam Tanrı'dan kaçmış gibi olacaktım. O da beni nerede ve ne zaman uygun görürse yakalayıp adaletini yerine getirecekti.

Bu düşünceler kararımı tekrar değiştirmeme neden oldu. Ağabeyime kalmaya ve Tanrı'nın beni yerleştirdiği burada şansımı denemeye karar verdiğimi, yukarıda da söylediğim gibi bunu görev bildiğimi ifade ettim.

Ağabeyim dindar bir insan olmasına rağmen, bunların Tanrı'nın bir işareti olduğunu söylediğimde güldü ve kendi ifadesiyle benim gibi maceraperest insanların başından geçen bir iki olay anlattı. Hastalık falan gibi bir nedenle gidemeyecek olsam elbette Tanrı'nın işi deyip boyun eğmem gerekirmiş, onun da benim yaratıcım olarak tartışmasız gücüyle üzerimde hakkı varmış, böyle bir durum vaki olduğunda neyin onun çağrısı olup neyin olmadığını saptamakta zorluk çekmezmişiz. Ama altı üstü kiralayacak at bulamadım veya yardım edecek hizmetkâr kaçtı diye Tanrı katından işaret geldi sanıp şehri terk etmekten vazgeçmem abesmiş. Zira elim ayağım tuttuğu, başka yardımcılarım olduğu, kolaylıkla bir iki gün yürüyerek yolculuk edebileceğim sürece, üstelik bir de elimde sağlık belgesi varsa, istersem at kiralar, istersem yoldan araba çevirebilmişim.

Sonrasında da bana gezip gördüğü (daha önce de söylediğim gibi tüccar olan ağabeyim birkaç yıl önce başka ülkelere gitmiş, son olarak da Lizbon'dan dönmüştü) Asya'daki ve başka yerlerdeki Türklerin ve Müslümanların[7] haddini bilmezliğinin vahim sonuçlarını anlatmaya başladı. Onların insanın yazgısıyla ilgili önyargılı düşüncelerini, her insanın yazgısının önceden yazıldığına ve değişmeyeceğine inan-

7 Luther ve Calvin'den beri tartışılan bir Hristiyanın vebadan kaçmasının caiz olup olmadığı sorusu, 1665'te de hararetli tartışmalara konu olmuştu. (ç.n.)

dıklarını, bu nedenle umursamadan hastalıklı yerlere girip hastalıklı insanlarla konuştuklarını, bu yüzden de her hafta on binlercesinin öldüğünü, buna karşılık Avrupalıların veya Hristiyan tüccarların genellikle tenha bir köşeye çekip gizlenerek hastalıktan kendilerini kurtardıklarını anlattı.

Bu görüşler kararımı yeniden değiştirmeme neden oldu, gitmeye niyetlenip bütün hazırlıklarımı yaptım. Nitekim kısa bir süre içinde çevremde hastalık artmış, bir haftada ölenlerin sayısı neredeyse 700'lere varmıştı. Ağabeyim de bu durumda artık kalmayı göze alamayacağını söyledi. Karar vermem için bana ertesi güne kadar izin vermesini rica ettim. Elimden geldiğince hazırlıklarımı tamamlamış, işimi kime emanet edeceğimi ayarlamıştım. Geriye karar vermek kalıyordu.

O akşam eve üstümde büyük bir baskı hissederek, ne yapacağımı bilmez hâlde gittim. Akşamı bu konuyu ciddi olarak düşünmeye ayırdım, evde yalnızdım, çünkü ahali ortak bir karar almışçasına gün batımından sonra evden çıkmamayı âdet hâline getirmişti. Bunun nedenlerini sırası geldikçe anlatacağım.

Akşam evime çekilince ilk önce üzerime düşenin ne olduğunu tespit etmeye çalıştım, ağabeyimin taşraya gitmem için sayıp döktüğü nedenleri gözden geçirdim, bunların karşısında da kafamda dönüp dolaşan kalış gerekçelerini... Açıkça belli olan sorumluluklarımı, malımı mülkümü korumam gerektiğini... Ayrıca Tanrı'dan geldiğini düşündüğüm işaretlerin bana yol gösterdiğini, kalmam riskli olsa bile ona boyun eğersem güvende olacağımı da düşündüm.

Bunlar sürekli aklımdaydı ve kalma düşüncesi gitgide içime siniyor, vebadan esirgeneceğime dair taşıdığım gizli inançla destekleniyordu. Bütün dikkatim bu ikilem üzerine yoğunlaşmışken önümde duran Kitab-ı Mukaddes'in sayfalarını karıştırıp, "Tanrım, ne yapayım bilmiyorum, yol göster bana!" diye haykırdım. Bir anda 91. Mezmur'da

durdum, gözlerim 2. ayete takıldı, 7. ayet özellikle dikkatimi çekti ve devamında 10. ayet de dâhil olmak üzere bu dizelerde şunlar yazıyordu: "O benim sığınağım, kalemdir derim Rab için, Tanrımdır, ona güvenirim. Çünkü o seni avcı tuzağından, ölümcül hastalıktan kurtarır. Seni kanatlarının altına alır, onların altına sığınırsın. Onun sadakati senin kalkanın, siperin olur. Ne gecenin dehşetinden korkarsın, ne gündüz uçan oktan, ne karanlıkta dolaşan hastalıktan, ne de öğleyin yok eden kırgından. Yanında bin kişi, sağında on bin kişi kırılsa bile, sana dokunmaz. Sen yalnız kendi gözlerinle seyredecek, kötülerin cezasını göreceksin. Sen Rabbi kendine sığınak, Yüceler Yücesi'ni konut edindiğin için, başına kötülük gelmeyecek, çadırına felaket yaklaşmayacak." vs.

Bundan sonra okura şehirde kalmaya karar verdiğimi ve başka bir sığınak aramadan kendimi Tanrı'nın inayetine ve korumasına bıraktığımı söylememe gerek yok sanırım. Vadem onun elinde[8] olduğuna göre sağlıkta beni nasıl koruduysa, vebada da öyle koruyabilirdi. Mademki onun ellerindeydim, beni esirgemeyi uygun görmediği takdirde ne edecekse hayırlı gördüğü için edeceğini kabul etmek lazımdı.

O gece bu kararla yattım; ertesi gün evimi ve bütün işlerimi emanet etmeye niyetlendiğim kadın hastalanınca kararım daha da pekişti. Bir gün sonra fenalaştım, gitmek istesem bile gidemeyecek durumdaydım; üç dört gün kırıklığım sürdü, bu da aldığım kararı iyice sağlamlaştırdı. Surrey'deki Dorking bölgesine doğru yola çıkan, sonra da ailesini bırakmak için Buckinghamshire'a veya Bedfordshire'a gidecek olan ağabeyimle vedalaştım.

Ters bir zamanda hastalanmıştım, çünkü hastayım deyince hemen vebalı olduğunuzu düşünüyorlardı. Bende vebanın belirtileri yoktu aslında, ama başım da midem de pek fenaydı, bu nedenle hastalığın bana da bulaştığından

8 Kitab-ı Mukaddes'e gönderme; bkz. Mezmurlar 31:15. (ç.n.)

endişelenmeden edemedim. Neyse ki üç gün sonra kendimi daha iyi hissettim, üçüncü gece iyi uyuyup biraz da terleyince kendime geldim, vebaya yakalandığım vehminden de kurtuldum ve her zamanki işlerime döndüm.

Bütün bunlar kafamdaki taşraya kaçma fikrini tamamen silip attı; ağabeyim de gittiğine göre bu konuyu onunla veya kendi vicdanımla daha uzun uzadıya tartışma zorunluluğum da kalmamıştı.

Temmuz ortasına gelmiştik. Yukarıda da dediğim gibi şehrin diğer ucunda St Giles ve St Andrew's, Holborn'dan Westminster'a doğru gelişen salgın şimdi benim yaşadığım bölgeye, yani doğuya doğru ilerlemeye başlamıştı. Aslında doğrudan doğruya bizim bölgemize sıçramadığı görülebiliyordu, çünkü kent, yani surların içi henüz sağlıklıydı. Salgın nehrin öbür tarafına, Southwark'a da sirayet etmemişti. Zira o hafta 900'ü vebadan olmak üzere 1.268 kişi ölmüş, ama surların içinde Southwark ve Lambeth'de ölen 19 kişi de dâhil olmak üzere tüm kentte ölenlerin sayısı sadece 28'e çıkmıştı. St Giles ve St Martin-in-the-Fields'de ise bu sayı 421'e kadar varmıştı.

Vebanın daha çok kalabalık ve yoksul dış muhitlerde hapsolduğunu gözlemliyorduk; buralarda veba kente oranla daha çok kurban alıyordu. Salgın Clerkenwell, Cripplegate, Shoreditch ve Bishopsgate üzerinden bize doğru geliyordu. Bunlardan son ikisi Aldgate, Whitechapel ve Stepney'e komşuydular ve salgın patlak verdiği batı bölgelerinde yatışmaya başlasa bile oralarda olanca şiddetiyle sürüyordu.

Garip olan şuydu, özellikle o hafta, yani 4-11 Temmuz arası yalnız St Martin ve St Giles-in-the-Fields'de 400 civarında kişi vebadan ölürken, Aldgate'de 4, Whitechapel'da 3 ve Stepney'de sadece bir kişi ölmüştü.

Onu izleyen haftada, yani Temmuz'un 11'i ile 18'i arasında toplam ölü sayısı 1.761 iken, nehrin bütün Southwark yakasında 16 kişi dışında kimse vebadan ölmedi. Ama bu

durum kısa sürede değişti, salgın Cripplegate ve özellikle Clerkenwell'de yoğunlaştı. Ağustos'un ikinci haftasında yalnızca Cripplegate bölgesinde 886, Clerkenwell'de ise 155 kişi toprağa verildi. İlk bölgedeki 850 ölümün vebadan olduğu tahmin ediliyor, ikinci bölgede ise 145'inin vebadan olduğu açıklanan listede belirtiliyordu.

Temmuz ayı boyunca işim gereği hep yaptığım gibi sokak sokak dolaşırken bizim bölgemizin batıya oranla daha temiz olduğunu fark etmiştim. Ağabeyim evini bana emanet ettiği için bazen her gün, bazen iki günde bir kontrol ediyor, anahtar bende olduğu için istediğim zaman girip odaları dolaşıyor, her şeyin yerli yerinde olup olmadığına bakıyordum. Böyle bir felaketin ortasında ev soymak veya hırsızlık yapmak için insanın taş yürekli olması gerekirdi. Ne var ki şehrin nüfusu hiç olmadığı kadar azaldığından sık sık olmasa da her türlü şer, hatta hoppalık ve zamparalık her zamanki gibi kol geziyordu.

Artık hastalık kentin, yani surların içine elini uzatmıştı. Ama büyük çoğunluk taşraya gittiği için nüfus da azalmıştı; kent dışına kaçış Temmuz ayı boyunca eskisine nazaran bir parça yavaşlasa da yine devam etti, Ağustos'ta da aynı şekilde sürdü. Bu öyle bir kaçıştı ki kentte hâkimler ve hizmetliler dışında kimsenin kalmayacağını düşünmeye başlamıştım.

Şimdiyse artık bu memur ve hizmetliler de kentten kaçıyordu. Kral ve maiyeti daha önce, Haziran'da Oxford'a giderek kenti terk etmişti, Tanrı onları o şehirde himayesine almayı uygun görmüştü. Duyduğum kadarıyla veba yanlarından bile geçmemişti. Buna minnettar olduklarına dair herhangi bir belirtiden söz edemem. Belki hayırseverliğin gereklerini ihmal etmemişlerdi, ama apaçık kusurlarının bütün bir ulusun mahkûm olduğu bu cezada büyük payı olduğunu işitmekten memnun kalmadılar ve neredeyse hiçbir düzelme göstermediler.

Londra'nın çehresi, yani bütün binalarıyla kent, serbest mahalleler, banliyöler, Westminster, Southwark, kısacası her yer hakikaten garip bir dönüşüme uğramıştı. Kent veya sur içi denilen kısma salgın henüz pek dokunmuş değildi, ama yine de genel olarak baktığımızda her şeyin çehresi fazlasıyla değişmiş, herkesin yüzüne hüzün ve acı çökmüştü. Henüz etkilenmemiş bölgelerde bile büyük bir kaygı hâkimdi, herkes tehlikenin yaklaştığını hissederek kendi derdine düşmüş, ailesini kolluyordu. Bu son derece vahim durumu o günleri görmeyen insanlara tarif etmek, okura her köşede hüküm süren dehşeti anlatıp zihninde gerçekçi bir izlenim bırakarak kalbinde bir merhamet hissi uyandırmak ne derece mümkün, bilemiyorum. Londra gözyaşlarına boğulmuştu diyebiliriz. Belki yas tutanlar sokaklarda dolaşmıyordu,[9] –gerçekten de kimse siyahlara bürünmüyor, en yakın arkadaşlarının ardından yas kıyafetleri giymiyordu– ama sokaklar yakılan ağıtlarla inim inim inliyordu. İçeride en yakın akrabaları ölmüş veya ölmek üzere olan kadınlarla çocukların pencere ve kapılardan yükselen tiz çığlıklarına dünyanın en katı yüreği bile kayıtsız kalamazdı. Hemen her evde, özellikle salgının henüz vardığı yerlerde gözyaşları ve feryat vardı. Kentin diğer ucundaki insanların yürekleriyse taş kesilmişti. Ölümle o kadar sık karşılaşır olmuşlardı ki dostlarının bile ölümüne aldırmayacak hâldeydiler ve zaten ölüm sırasının kendilerine gelmesini bekliyorlardı.

Bazen işim nedeniyle hastalığın asıl yaşandığı yer olan şehrin diğer ucuna gitmek zorunda kalıyordum. Bu durum herkes kadar benim için de yeniydi, bir zamanlar çok kalabalık olan sokakların terk edilmiş olduğunu, çok az kişinin ortalıkta dolaştığını görmek bir hayli şaşırtıcıydı. Yolunu kaybetmiş bir yabancı olsam, kapatılan kimi evlerin önündeki görevliler dışında bana yol gösterecek kimse olmayacaktı; bu konuya da birazdan değineceğim.

9 Kitab-ı Mukaddes'e gönderme; bkz. Vaiz 12:5. (ç.n.)

Bir gün özel bir iş için o taraflara gittiğimde etrafı her zamankinden büyük bir dikkatle incelemeye heveslendim. İşim olmayan yerlerde uzun bir süre dolaşıp Holborn'a kadar gittim. Holborn kalabalıktı, ama insanlar herhâlde evlerden çıkanlarla karşılaşmak veya hastalıklı evlerden gelen kokuları solumak istemediklerinden sokağın sağında veya solunda değil, ortasında yürüyorlardı.

Adliye binaları kapatılmıştı, ne Temple'da avukat kalmıştı, ne Lincoln, ne de Gray binasında. Herkes barış ilan ettiğinden avukatlık iş kalmamıştı. Ayrıca tatile denk geldiğinden çoğu kent dışına gitmişti. Kimi yerlerde yol boyunca sıralanan bütün evlerin kapısına kilit vurulmuş, sahipleri kaçmış, arkalarında yalnızca bir iki bekçi bırakmıştı.

Sıra sıra evler kapatıldı derken bunları hâkimler kapattı demiyorum. Sahiplerinin çoğu görev veya başka bir sorumluluk gereği kral ve maiyetini izlemiş, bazıları da tehlikeden korkup taşraya çekilmiş, sokaklar bomboş kalmıştı. Ne var ki kentliği kalmamış kenti saran korku şimdi aynı şiddette değildi. İlk günlerin büyük kaygısı başlangıçta salgının sık sık kesintiye uğramasıyla yerini telaş ve sükûnet arasında gidip gelen bir ruh hâline, ardından da alışkanlığa bırakmıştı. Salgının şiddetlendiği sıralarda bile kente veya doğu ve güney bölgelerine ulaşmadığını görüp yüreklenmişler, hatta diyebilirim ki biraz da duyarsızlaşmışlardı. Gördüğüm kadarıyla çok sayıda insan kaçmıştı, evet ama bunların çoğu kentin kalbi dediğimiz batı ucunda yaşayan, iş ve ticaret bağları olmayan, hayli varlıklı kişilerdi. Geriye kalanların büyük bölümü ise gidemedi, beterin de beteriyle bir başlarına yüzleşmek zorunda kaldılar. Şehrin banliyöleri ve serbest mahalleleri dediğimiz yerlerde, Southwark ve doğu tarafındaki Wapping, Ratcliff, Stepney, Rotherhithe gibi yerlerde oturanların çoğu ise, yukarıda bahsettiğim çalışma derdi olmayan varlıklı aileler benzeri bir iki aile hariç, kenti terk etmediler.

Salgın başladığı sırada kent ve banliyölerin insanlarla dolup taştığını unutmamak gerekir. Londra'ya yerleşmek için akın akın gelen kalabalığı daha önce de bizzat gözlemlemiştim, fakat savaş bittiği, ordular dağıtıldığı, hanedanla monarşi yeniden tesis edildiği için insanların iş kurmak veya istihdam olanaklarından yararlanmak, hizmetleri karşılığında sarayda mükâfatlandırılmak ve benzeri gerekçelerle gelmesiyle şehirde nüfusun önceye göre 100.000 kişiden fazla arttığı hesap ediliyor, hatta bazıları bunun iki misli olduğunu iddia ediyordu, çünkü kraliyetin felakete uğramış bütün aileleri de dönmüş, bütün askerler burada iş kurmuş ve daha nice kalabalık aile gelip yerleşmişti, ayrıca kraliyet erkânı beraberinde yeni bir gösteriş ve moda dalgası getirmiş, halkın neşesi yerine gelmiş ve bu yenilenme döneminin verdiği canlılık da pek çok aileyi Londra'ya çekmişti.

Aklıma Kudüs'ün Romalılar tarafından işgali geldi: Pesah'ı[10] kutlayan Yahudiler toplanmış, müthiş sayıda insan hep beraber hazırlıksız yakalanmıştı. Hâlbuki bayram olmasaydı her biri başka bir yerde olacaktı. Aynı şekilde Londra'da da salgın, yukarıda belirttiğim koşullar nedeniyle nüfus akılalmaz bir artış göstermişken patlak verdi. Sarayın gençlik ve neşesi pek çok insanı buraya çekti, en çok da kılık kıyafet ve süs eşyası ticareti büyük bir atılım yaptı. Bunun sonucunda da bu işlere muhtaç, çoğu yoksulluk içinde olan işçi ve imalatçılar buraya akın etti. Hatırladığım kadarıyla belediye başkanına yoksulların içinde bulunduğu koşullarla ilgili sunulan bir raporda Shoreditch, Stepney, Whitechapel ve Bishopsgate, yani Spitalfields bölgelerinde –ki Spitalfields o zamanlar şimdikinin beşte biri büyüklüğündeydi– yaklaşık 100.000 kadar kurdele dokuyucusu bulunduğu belirtiliyordu.

Tüm bunlardan şehirde ne kadar çok insan yaşadığı takdir edilecektir. Sık sık düşünüyorum da salgın nedeniyle

10 Hamursuz Bayramı (ç.n.)

başlangıçta akıl almaz sayıda insan kenti terk etmiş, ancak anlaşılan o ki yine sanıldığından daha büyük bir kalabalık da kalmıştı.

Gafil avlandığımız bu zamanların ilk günlerine döneyim tekrar: Yüreklere henüz yeni düşen korkular birkaç tuhaf tesadüf vesilesiyle körüklenmişti. Öyle ki halkın âdeta tek bir beden hâlinde evlerini terk edip Tanrı'nın içindekilerle birlikte yeryüzünden silinmeye mahkûm ettiği bu Akeldama'dan[11] nasıl olup da göç etmediklerine şaşmamak elde değil. Bu olaylardan birkaç tanesine değinmekle yetineceğim. Ne var ki böyle hadiseler ve bunları yayıp azdıran büyücüler, kurnazlar o kadar çoktu ki insanlar, özellikle kadınlar nasıl hayatta kaldılar, hep şaşırmışımdır.

İlk olarak, ertesi sene yangının[12] arifesinde olduğu gibi vebadan birkaç ay önce de kentin üzerinde parlak bir kuyruklu yıldız görüldü. Yaşlı kadınlarla erkek milletinin miskin, kuruntulu yarısı –ki onlara da yaşlı kadınlar denebilir– iki kuyruklu yıldızın da kentin tam üzerinden, âdeta evlerini yalayarak geçtiğini fark edip, belli ki özel olarak bu kenti hedefleyen bir illet taşıdığını iddia ettiler (elbette iki durumda da ancak felaket gelip geçtikten sonra). Bazılarına göre salgından önce görülen bu kuyruklu yıldız zayıf, mat ve soluk renkli, hareketiyse ağır, vakur ve yavaştı. Oysa büyük yangından önce görülen kuyruklu yıldız bazılarına göre parlak ve ışıltılı, bazılarına göreyse alevliymiş, hareketinde de sürat ve öfke varmış. Dolayısıyla biri tıpkı veba gibi yavaş ama şiddetli, feci ve ürkünç bir felaket alametiyken, diğeri yangını çağrıştıran ani, süratli ve hararetli bir alametti. Hatta bazı tuhaf insanlar yangından önceki kuyruklu yıldızın yalnızca hızlı ve şiddetli seyrini, hareketini görmekle kalmayıp, yıldızın güç bela işitilen öfkeli ve korkunç sesini de duyduklarını iddia ediyorlardı.

---

11 Kan tarlası, Yahuda'nın İsa'yı ele vermesi karşılığında aldığı parayla Yahudilerin satın aldıkları tarla; bkz. Kitab-ı Mukaddes, Matta 27:8. (ç.n.)

12 1666'daki Büyük Londra Yangını. (ç.n.)

Ben de bu iki yıldızı gördüm ve itiraf etmeliyim, kafam bu tür düşüncelerle öylesine doluydu ki bunları tanrısal takdirin öncülleri ve uyarıları olarak kabul ettim. Salgından sonra da ilkine benzeyen bir kuyruklu yıldız daha görünce Tanrı'nın kenti az bile cezalandırdığını düşünmekten kendimi alıkoyamadım.

Ne var ki bu düşünceleri başkaları kadar ciddiye almadım, çünkü bu gibi olayların doğal nedenlerinin astronomlar tarafından saptandığını, hareketlerinin ve hatta devirlerinin hesaplandığını veya hesaplanmış gibi yapıldığını, bu nedenle de bunların kesinlikle salgın, savaş, yangın ve benzeri hadiselerin öncülleri ve alametleri olarak kabul edilemeyeceğini biliyordum.

Ne var ki ben ne düşünürsem düşüneyim, filozoflar ne düşünürse düşünsünler, bu olayların sıradan insanlar üzerinde fevkalade bir etkisi olduğu yadsınamazdı. Öncelikle yıldızın görülmesi ve yukarıda da değindiğim gibi St Giles'da iki kişinin ölümü üzerine Aralık ayında yaşanan kısa süreli panik halkın moralini epeyce bozmuştu, ilahi takdirle kentin korkunç bir felakete uğrayacağına inanıyorlardı.

İnsanların bu korkusu çağın yanılgısı diyebileceğimiz bir tuhaflıkla artıyordu, halk ne olduğunu çıkaramadığım bir nedenle kehanetlere, astrolojik uydurmalara, rüyalara ve kocakarı öykülerine daha düşkün olmuştu. Bu talihsiz alışkanlığın ilk başta kehanetler ve tahminler yayımlayarak bu işten para kazanan bazı insanların uydurmalarından mı bu kadar yayıldığını bilemiyorum, ama kesin olan şuydu ki Lilly Almanakı, Gadbury'nin Astrolojik Tahminleri, Yoksul Robin Almanakı gibi kitaplar halkı çok korkutuyordu. Bunların yanı sıra, "O şehirden çıkın ey insanlar, onun uğradığı belalara uğramamak için!"[13] gibi açıkça veya dolaylı olarak kentin mahvolacağı kehanetinde bulunan, "Hatırla Britanya" veya "Henüz Vakit Varken" gibi adlar taşıyan çok sa-

13 Kitab-ı Mukaddes'e gönderme; bkz. Vahiy 18:4. (ç.n.)

yıda sözüm ona din kitabı vardı. Bazı kişiler kente vaaz vermek için gönderildiklerini söyleyecek kadar cüretkârdılar, dillerinde kehanetler, sokak sokak dolaşıyorlardı. Bunlardan biri Yunus'un Ninova kentine haykırdığı gibi,[14] "Kırk gün kaldı, Londra yerle bir olacak," diye bağırıyordu. Kırk gün mü diyordu, kaç gün mü, kestiremiyordum. Üzerinde paçalı dondan başka hiçbir şey olmayan bir diğeri de Josephus'un[15] bahsettiği, şehir yerle bir olmadan hemen önce "Vah Kudüs, vah!" diye haykıran adam gibi gece gündüz bağırıyordu. Bu zavallı yaratık ürkütücü bir ses ve yüz ifadesiyle, "Ah yüce ve kudretli Rabbim!" diyerek hızlı hızlı aynı kelimeleri tekrarlıyor, başka bir şey söylemiyordu. Durduğunu, dinlendiğini veya ağzına bir lokma koyduğunu gören olmamıştı. Bu acınası yaratığa yolda birkaç kez rastladığımda konuşmak istedim, ama ne benimle, ne de başkasıyla konuşuyor, sürekli acı acı bağırıyordu.

Halk arasında korkular bu gibi şeylerle katlanıyordu. Daha önce sözünü ettiğim listelerde iki üç kere St Giles'da birkaç kişinin vebadan öldüğü haberi çıktığında bu korkular daha da arttı.

Alenen vuku bulan bu olayların yanı sıra kocakarı rüyaları veya daha doğrusu kocakarıların başkalarının rüyalarını yorumlamaları meselesi vardı ki bu da bir sürü insanın aklını başından alıyordu. Kimileri Londra'da insanlara ölülerini bile gömmeye fırsat bırakmayacak kadar büyük bir veba salgını olacağını ve derhâl gitmelerini tembih eden sesler işittiklerini, kimileri de gökyüzünde suretler gördüklerini iddia ediyorlardı. Her iki grubun da çıkmayan sesler duyduklarını, olmayan şeyler gördüklerini söylersem, sanırım fazla insafsızlık etmiş olmam. İnsanların hayal gücü gerçekten sapkın ve saplantılı bir hâl almıştı. Muhakkak ki sürekli bulutları tarayan gözlerin gördüğü şekil ve şemail, tasvir ve

14 Bkz. Kitab-ı Mukaddes, Yunus 3:4. (ç.n.)

15 Titus Flavius Josephus (37-100), *Kudüs'ün Yıkılışı* adlı eseriyle ünlü Yahudi tarihçi. (ç.n.)

sanrılar aslında hava ve buhardan ibaretti. Bulutun birinden dışarı uğramış bir elin tuttuğu ateşten bir kılıcın doğrudan kenti işaret ettiğini söylüyorlardı. Havada gömülecekleri taşıyan cenaze arabaları ve tabutlar, ayrıca gömülmemiş ceset yığınları vs. görüyorlardı – korkunun pençesindeki bu zavallı insanların hayal güçleri onlara hangi malzemeyi sunuyorsa onu.

Evhamlı şunu görür ufukta
Savaş, ordu ve donanma;
Sağlam bir göz sisleri aralar
Aslına rücu eder bulutlar.

Bu satırları insanların her gün gördüklerini söyledikleri veya başkalarının gördüklerini duyup şüphe etmeden aktardıkları tuhaf tuhaf hikâyelerle tıka basa doldurabilirim. Arkadaşlık hukukunu zedelemeden veya hem kaba, hem de kâfir ve ahmak yaftası yemeden bu insanlara karşı çıkmak olanaksızdı. Yukarıda da söylediğim gibi, veba salgını başlamadan önce bir gün St Giles'da, sanırım Mart ayında bir kalabalık görünce merakımı gidermek için arkalarına takılmış, herkesi bir kadının gördüğünü söylediği suretleri görmek için bakışlarını havaya dikmiş bulmuştum; kadın bir şeyler gördüğüne yemin ediyor, bunun da beyazlar içinde, elindeki ateşten kılıcı kaldırmış başının üzerinde sallayan bir melek olduğunu söylüyor, meleği en ince ayrıntısına kadar betimliyor, hareketini, biçimini tarif ediyordu. Zavallı halk bunlara inanmaya dünden hazırdı: Biri, "Gördüm, gördüm, kılıç besbelli!" diyor, bir başkası ise meleği görüyordu. Başka biri, "Meleğin yüzünü gördüm. Ne şahane bir yaratık!" diye haykırıyor, her biri başka bir şey görüyordu. Ben de en az diğerleri kadar samimiyetle baktım, ama belki de telkine o kadar da açık olmadığımdan, öbür taraftan vuran güneşle bir yanı ışıldayan beyaz bir buluttan başka bir şey görmediğimi söyledim. Kadın bana göstermeye gayret etti, ne var

ki gördüm diyemedim, deseydim yalan söylemiş olacaktım. Sonra kadın dönüp yüzüme bakınca güldüğümü sandı. Oysa gülmüyor, bu zavallı insanların kendi hayal güçleri yüzünden nasıl bir korkuya düştüklerini düşünüyordum. Kadın bana sırtını dönüp küstah alaycının teki olduğumu, Tanrı'nın gazabının üzerimizde olduğunu, korkunç kıyamet gününün yaklaştığını ve benim gibi hor görenlerin yollarını şaşırıp yok olacaklarını söyledi.

Onun kadar çevredekileri de tiksindirmiştim. Kendilerine gülmediğime ikna olacak gibi değillerdi, onları aldanışlarından kurtarabilmeye değil, linç edilmeye daha yakın olduğumu anlayınca oradan ayrıldım. Böylece bu sanrı da aynen parlayan yıldız gibi bir hakikat olarak kabul edildi.

Aydınlık bir gün bir başka olayla daha karşılaştım. Petty France'la Bishopsgate Kilisesi'nin avlusu arasında yoksul evlerin sıralandığı dar bir geçitten geçiyordum. Bishopsgate Kilisesi'ne, yani bölgesine çıkan iki kilise avlusu vardır; birinden geçerek Petty France denen yerden Bishopsgate Caddesi'ne, kilisenin kapısının önüne gelinir, öbürü solunda yoksul evlerinin, sağında ise üzerinde parmaklık olan, daha ötesinde kentin suru bulunan alçak bir duvarın yer aldığı dar geçidin yanındadır.

Adamın biri bu dar geçitte dikilmiş, parmaklıkların arasından mezarlığa doğru bakıyor, yolu kapatmadan ne kadar insan durabilirse hepsine büyük bir şevkle bir şeyler söyleyip orayı burayı gösteriyor, bilmem hangi mezar taşının üzerinde yürüyen bir hayalet gördüğünü iddia ediyordu. Hayaletin biçimini, duruşunu ve hareketlerini öylesine ayrıntılı anlatıyordu ki, sanki onun gördüklerini herkesin görmemesine şaşırdığı kadar hayatta hiçbir şeye şaşırmamıştı. Birdenbire, "İşte orada! Bakın şimdi buraya doğru geliyor!" deyip sonra da, "Şimdi arkasını döndü!" diye haykıra haykıra insanları öyle bir inandırdı ki, önce biri, arkasından bir başkası daha hayaleti gördüğünü sandı. Her gün gelip o daracık geçitte

Bishopsgate'in saati on biri vurana kadar gürültü kopardıktan sonra hayaletin bir yerden çağrılmışçasına birden ortadan yok olduğunu anlattı.

Adam işaret eder etmez her gösterdiği yere büyük bir samimiyetle baktım, ama hayaletten en küçük bir iz bile göremedim. Yine de bu zavallı adam kendisinden öyle emin konuşuyordu ki herkesin ödü kopuyordu. Hepsi korkudan tir tir titreyerek evinin yolunu tutuyordu. Bu olayı bilenlerin çok azı gündüzleri oradan geçmeye cesaret eder oldu, geceleri ise neredeyse hiç kimse geçmemeye başladı.

Bu zavallı adamın dediğine göre hayalet evlere, toprağa ve insanlara doğru işaretler yapıyormuş; insanlar telaşlanıyor, bundan birçok insanın mezarlığı boylayacağı anlamını çıkarıyorlardı, nitekim öyle oluyordu. İtiraf etmeliyim ki bu suretleri gördüğüne hiç inanmadım. Ne kadar dikkatli baksam da hiçbir şey göremiyordum.

Bu olaylar insanların ne denli hezeyana kapıldığını gösteriyordu. Başlarına bir şeyler musallat olacaktı, bunun da ekseriyetle bütün kenti, hatta bütün krallığı mahvedecek, insan olsun hayvan olsun bütün canlıları yok edecek korkunç bir veba salgını olacağı öngörülüyordu.

Bunlara astrologların anlattığı, gezegenlerin uğursuz bir kavuşma konumuna gireceği hikâyeleri ekleniyor, halk üzerinde fena bir tesir bırakıyordu. Gerçekten de biri Ekim biri de Kasım'da olmak üzere bu kavuşmalar oldu ve insanların kafası bu belirtilerin kuraklık, açlık ve hastalık getireceğine dair vehimlerle doldu. Kuraklık ve açlık konusunda yanılmışlardı, mevsim kurak geçmedi; sadece yılın başlarında, Aralık'tan neredeyse Mart'a kadar süren dondan sonra serin rüzgârlarla beraber bunaltıcı olmayan ılık bir hava geldi. Kısacası hava mevsim normallerinde seyrediyordu, arada şiddetli yağmurlar da yağmıştı.

İnsanlara dehşet veren kimi kitapların basımını engelleyip dağıtıcılarını yıldırmaya yönelik bazı girişimlerde bulu-

nuldu. Kimileri yakalandı, ama bildiğim kadarıyla daha ileri gidilmedi, hükümet tabiri caizse neredeyse aklını yitirmiş insanları öfkelendirip daha da çıldırmalarına neden olmak niyetinde değildi.

Vaazlarında halka moral vereceğim derken umutsuzluğa düşüren rahipleri de suçlayamam. Şüphesiz çoğu bunu insanların azmini güçlendirmek ve bir an önce tövbe etmelerini sağlamak için yapıyor, ama amaçlarına ulaşamıyordu. Açıkçası verdikleri zarar yararlarından daha çoktu. Tanrımız yıldırma ve şaşırtmayla yönlendirmek yerine, bütün kutsal metinlerde nasıl bizi kendine çağırıyor, nasıl ona dönmemiz ve öyle yaşamamız için davette bulunuyorsa, itiraf edeyim, ben de rahiplerimizin vazifelerini yerine getirirken, İncil'i Tanrı'nın merhametiyle, tövbeleri kabul etmeye hazır oluşuyla, bağışlayıcılığıyla dolu olan, "Öyleyken siz yaşama kavuşmak için bana gelmek istemiyorsunuz,"[16] diye sitem eden ve bu sebeple İncil'i huzurun ve inayetin müjdesi olan kutlu İsa efendimizin yaptığı gibi yapmaları gerektiğini düşünüyordum.

Fakat farklı inanç ve düşüncelerden, konuşmaları büyük bir dehşetin izlerini taşıyan, ağızlarından çıkan her söz kasvet yüklü olan böyle birtakım iyi insanlar vardı. İnsanları bir tür korku ile bir araya getiriyor, kehanetlerinde onlara sadece felaket haberleri vererek tümüyle mahvolmuş bir hâlde, gözyaşları içinde yolcu ediyor, Tanrı'ya merhamet etmesi için yalvarmalarını salık vermiyor, en azından yeteri kadar yönlendirmiyorlardı.

Gerçekten de din konularında çok talihsiz kırılmaların olduğu bir dönemdi, halk arasında sayısız mezhep, hizip ve farklı düşünce egemendi. İngiltere Kilisesi dört yıl önce krallığın yeniden ilanıyla ıslah edilmişti, ama Presbiteryen rahip ve vaizler, bağımsızlar ve bütün diğer inanç grupları farklı topluluklar oluşturmaya başlamış, her sunağın karşısına bir

16 Kitab-ı Mukaddes, Yuhanna 5:40. (ç.n.)

başka sunak kurulmuş, her biri (bugün de olduğu gibi) ayrı ayin düzenler olmuştu. Muhalifler o zamandan beri tek bir çatı altında birleşemiyorlardı. Birleşecek olsalar bile hükümet buna izin vermiyor, onları baskı altında tutmaya çalışıyor, toplantılarını iptal ediyordu.

Oysa bu veba salgını onları hiç olmazsa bir süre için bir araya getirdi. Yükümlü rahiplerin dayanamayıp terk ettiği kiliselere bu muhalif rahip ve vaizlerin en iyilerinin, en değerlilerinin gitmelerine razı olundu, insanlar da kim ve hangi düşünceden olduklarına bakmadan onları dinlemek için akın akın koştular. Ama hastalık geçtikten sonra bu hoşgörülü tutum kayboldu, her kiliseye kendi rahibi atandı, ölenlerin yerine yenileri getirildi ve böylece eski düzene geri dönüldü.

Bir kötülük her zaman bir başkasına yol açar: İnsanların korku ve kaygıları onları sayısız zayıflığa, aptallığa ve şerre sürükledi, ne var ki onları bu işlere teşvik eden ve gerçek anlamıyla kötü insanlardan oluşan bir kitle zaten eksik değildi. Yazgılarını öğrensinler veya amiyane tabiriyle alın yazıları okunsun, yıldız haritaları çıkarılsın vs. diye falcılara, hilekârlara ve astrologlara koşmaya başladılar. Bu da kara hüner dedikleri, benim ne olduğuna dair bir fikrim olmayan büyü sanatını bildiğini iddia eden kötü niyetli birçok sahtekârın türeyip şehre hücum etmesine ve hatta şeytanla onların bu yaptığından bin beter türlü iş birliğine neden oldu. Bu ticaret öyle yaygın ve açık hâle geldi ki, kapıların üzerine "Burada bir falcı oturuyor", "Burada bir astrolog oturuyor", "Yıldız haritanız çıkarılır" gibi yazılar ve simgeler konur oldu. Keşiş Bacon'ın pirinç kafası, Shipton Ana veya Merlin'in kafası[17] ve bu gibi şahıslara ait simgeler artık sadece yaşadıkları muhitlerde değil, hemen her sokakta göze çarpıyordu.

Şeytanın bu kâhinlerinin hangi karanlık, rezil ve abes yollarla insanları hoşnut ve tatmin ettiğini gerçekten bilmi-

17 Meşhur büyücü, simyacı ve kâhinler. (ç.n.)

yorum, ama kesin olan şu ki sayılamayacak kadar çok kişi her gün bu kapıların önüne yığılıyordu. Bu sahtekârların, hilekârların genel görünümüne bürünmüş, kadife ceketli, kolalı kırma yakalı ve siyah pelerinli bir mezar refakatçisi sokağa çıkmayagörsün, peşlerine bir insan sürüsü takılıyor, yol boyunca sorular soruyordu.

Bu durumun nasıl berbat bir yanılgının eseri olduğunu ve nelere yol açtığını yinelememe gerek yok sanırım. Yine de salgın sona erip bu hesapçıları şehirden temizleyene kadar bu işe bir çare bulunamadı. İşin kötü tarafı, zavallı insanlar bu sahte astrologlara bir salgın olup olmayacağını sorduklarında aldıkları yanıt her zaman evet oldu, çünkü onlar ticaretlerini bu yolla sürdürebiliyorlardı. İnsanlar böyle korku içinde olmazsa büyücülerin işi bitecek, zanaatları ellerinden gidecekti. İnsanlara sürekli filanca yıldızın etkilerinden, falanca gezegenlerin kavuşmasından söz ediyor, bunların hastalık ve kötülük getireceğinden, sonunda da salgına dönüşeceğinden bahsediyorlardı. Bazıları da vebanın zaten başladığını söylüyordu. Bunların tabii ki konuyla ilgili zerre kadar fikirleri yoktu, ama dedikleri doğruydu.

Ciddi ve izan sahibi kişiler olan rahipler ve birçok kesimden vaiz, bu ve benzeri kötü faaliyetler karşısında âdeta gürleyip bu tümüyle deli saçmasını arkasındaki bütün art niyetlerle beraber açığa çıkardı. Aklı başında ve sağduyulu insanlar bunları lanetleyip hor görüyordu, ama orta hâlli insanlara ve çalışan yoksullara söz geçirmek mümkün değildi. Bu insanların korkuları diğer tüm hırslarına üstün geliyor, paralarını delicesine bu garipliklere döküyorlardı. Müşterilerin başını özellikle kadın ve erkek hizmetkârlar çekiyordu. Kadın hizmetkârların sorduğu ilk soru genellikle, "Salgın olacak mı?" oluyordu, ardından da, "Tanrı aşkına, benim hâlim ne olacak? Efendim beni tutacak mı, yoksa işten çıkaracak mı? Efendim burada mı kalacak, taşraya mı gidecek? Taşraya giderse beni de götürecek mi, yoksa açlıktan ölüp

mahvolmam için burada mı bırakacak?" şeklinde sorular soruyorlardı. Erkek hizmetkârların sorduğu sorular da bunlara benziyordu.

Aslında zavallı hizmetkârların durumu yer yer tekrar değineceğim üzere gerçekten kötüydü. Çoğunu işten çıkarmak zorunda kalınacağı belliydi, nitekim öyle de oluyordu. Özellikle falcıların onlara yaltaklanmak için verdiği çalışmaya devam edecekleri ve efendilerinin onları beraberlerinde taşraya götüreceği umutları boşa çıkınca perişan oluyorlardı. Sayısı bir hayli kabarık olan bu zavallı mahluklara sosyal yardım da sağlanmasaydı, böyle bir durumun doğal sonucu olarak kentteki insanlar arasında en kötü duruma onlar düşeceklerdi.

Bu sıkıntılı düşünceler henüz salgın başlamamışken, ilk kaygılarla birlikte sıradan insanların zihinlerini aylarca meşgul etti. Bu arada nüfusun daha vakur kısmının çok farklı bir şekilde davrandıklarını da belirtmeden geçemeyeceğim. Hükümet onların başının üzerinde bir kılıç gibi sallanan bu ürkünç yazgıdan kaçınabilmeleri, günahlarını açıkça itiraf edip Tanrı'nın merhametine sığınabilmeleri için halka açık ayinler, oruç ve tevazu günleri gibi etkinlikler düzenleyerek dindar tavırları yüreklendirdi ve her inançtan insan bu olanağa dört elle sarılıp kiliselere ve toplantılara akın etti. O kadar büyük kalabalıklar oluştu ki en büyük kiliselerin bile kapısına yaklaşmak olanaksız hâle geldi. Birçok kilisede sabah ve akşam duaları, başka yerlerde de özel dua günleri düzenleniyor, halk bunlara sıra dışı bir kendini adayışla katılıyordu. Farklı görüşleri savunan özel mezheplere mensup bazı aileler yalnızca en yakın akrabalarını kabul ettikleri aile oruçları tutuyorlardı. Kısacası, gerçekten vakur ve dindar kişiler tam bir Hristiyan tavrı içinde, yani bir Hristiyan halkın tam da yapması gerektiği gibi kendilerini tövbe ve ibadete verdiler.

Halk böyle durumlarda kendi üzerine düşeni yapmak niyetinde olduğunu gösteriyordu. Eğlence ve lüks içindeki

saray bile halkı tehdit eden tehlike karşısında pek yerinde ilgili bir tavır takındı. Aynen Fransız sarayındaki gibi düzenlenen ve sayıları gitgide artan piyeslerle perde araları[18] tamamen yasaklandı. Çoğalmaya başlayan ve halkı ahlaksızlığa sürükleyen oyun salonları, halka açık dans salonları ve müzikevleri kapatıldı; soytarılık, şaklabanlık, kukla oyunları ve ip cambazlığı gibi yoksul insanları büyüleyen eğlenceleri sahneleyenler iş yapamaz duruma düştükleri için dükkânlarını kapattı. İnsanların aklı başka meselelere kaymıştı. Sıradan insanların bile yüzüne bu gibi şeylerden duyulan hüzün ve korkunun ifadesi yerleşmişti. Akıllarında sadece ölüm vardı, zevk ve sefa yerine mezarı düşünmeye başlamışlardı.

Sırf bu erdemli düşünceler dahi doğru ele alındığında, halkı böyle sıkıntılı bir zamanda seve seve diz çöküp günahlarını itiraf etmeye, bağışlanmak için merhametli Mesihlerine yönelip ondan yardım dilemeye sevk etmeye yeterdi. Böylece Londra ikinci bir Ninova[19] olabilirdi. Ne var ki önceden hoyratça şerre batmış ve düşüncesiz olan avam, şimdi de cahilce ve aptalca fikirleriyle korkularının peşine takılıp deliliğin sınırlarını zorlamaya başladı. Daha önce de söylediğim gibi, başlarına gelecekleri öğrenmek için cadı ve sihirbaz benzeri sahtekârlara koştular, bu sahtekârlar da halkın cebini boşaltmak için korkularını besledi, halkı sürekli tedirginlik içinde bıraktı. Bu insanlar çare bulmak için bütün bu şarlatanların ve sahte ilaç satan kocakarıların peşinden deli gibi koşuyor, kendilerini yığınla hap, iksir ve tılsımla donatıp paralarını harcamakla kalmıyor, bunlarla vücutlarını vebaya karşı dirençli kılmak yerine zehirleyip hastalığa davet çıkarıyorlardı. Öte yandan evlerin önünde-

18 Perde arası esasında kısa bir mizahi oyundu, ahlaki bir oyun arasında izleyicileri rahatlatmak için oynanırdı. (ç.n.)

19 Asur devletinin başkenti. Kitab-ı Mukaddes'e göre ahalisinin kötü yoldan dönmesi üzerine şehir Tanrı'nın gazabından kurtulur. Bkz. Yunus 3:5-10. (ç.n.)

ki direklerin ve sokak köşelerinin insanları çare bulmaya davet edip laf kalabalığına boğan cahil takımının evrakından, doktor ilanlarından geçilmemesi de inanılır şey değildi. Bu ilanlar genellikle şöyleydi: "Vebadan koruyan KESİN ÇARE haplar", "Enfeksiyona karşı GARANTİLİ haplar", "Kirli havaya karşı KRALLARA mahsus şuruplar", "Hastalığı kaptığınızda kendiniz için yapmanız gerekenlere dair KESİN talimatlar", "Vebaya karşı daha önce keşfedilmemiş EŞSİZ bir şurup", "Vebaya EVRENSEL bir çare", "Vebayı tedavi eden TEK GERÇEK su", "Her tür enfeksiyona karşı KRALİYET İLACI" ve bir kitabı dolduracak kadar, aklıma gelmeyen daha neler neler.

Bazıları da vebaya karşı ne yapacaklarını öğretmek için insanları evlerine çağıran ilanlar asıyorlardı. Bunların da uzun uzun açıklamaları vardı. Örneğin:

"Hollanda'dan yeni gelmiş seçkin bir Alman doktor. Geçen yıl Amsterdam'daki büyük salgın sırasında şehirde bulunup vebaya yakalanan birçok insanı iyileştirmiştir."

"Napoli'den yeni gelmiş, büyük deneyimi sayesinde vebaya karşı harika bir çare bulmuş olup, orada günde 20.000 kişinin öldüğü veba salgını sırasında hastaları iyileştirmiş soylu bir İtalyan kadın."

"Bu kentte 1636 yılındaki büyük salgında başarılı tedaviler uygulayan soylu bir yaşlı kadın; yalnızca kadınlara tavsiyelerde bulunur."

"Her tür zehre ve enfeksiyona karşı bütün çareleri uzun süre incelemiş olan deneyimli bir doktor, kırk yıllık deneyimin sonucunda Tanrı'nın inayetiyle öyle bir beceri kazanmıştır ki, insanlara her tür bulaşıcı hastalıktan korunmak için ne yapmaları gerektiğini öğretebilir. Yoksullara bedava bakılır."

Bu verdiklerim sadece birer örnek, benzeri on beş yirmi hadise daha anlatsam, yine de geride bir ordu kalır, ama

sanırım o günlerde hâkim olan havayı hissettirmek için bu kadarı yeterli. Hırsız ve yankesiciler zavallı insanların parasını çalmakla kalmıyor, cıva veya cıva kadar tehlikeli başka maddelerden oluşan dehşet verici, ölümcül karışımlarla bedenlerini zehirliyorlardı. Faydası bir yana dursun, enfeksiyon hâlinde bu karışımlar bedene büsbütün zarar veriyordu.

Bu sahtekârlığı yapanlardan birinin yoksul insanları kurnazlıkla çevresine toplayıp sonra para almadan nasıl kılını kıpırdatmadığına da değinmeden geçemeyeceğim. Bu adam sokaklarda dağıttığı ilanlara büyük harflerle yoksullara bedava tavsiyeler verdiğini de eklemişti.

İlan üzerine birçok yoksul başvurmuş, o da onlara bir dünya nutuk çekmişti, sağlıklarını kontrol etmiş, beden muayenesi yapmış, yapmaları gereken, fakat pek de bir önemi olmayan yararlı bir iki şeyden söz etmişti. Ama sonunda onlara elinde bir karışım olduğunu söyleyip bundan her sabah belirli bir miktar alırlarsa, vebaya yakalanmış insanlarla aynı evde yaşasalar bile asla hastalanmayacaklarını iddia ederek kendi hayatı üzerine yemin de edince akan sular durmuştu. Artık insanlar bu karışıma sahip olmak istiyorlardı, ama fiyatı çok yüksekti, sanırım yarım crown.[20] Zavallı kadının biri, "Ama ben yardımla yaşayan bir kadınım. Siz de ilanınızda yoksullara bedava bakacağınızı söylüyorsunuz," dediğinde, "Yoksullara tavsiyelerim bedava, ama tedavim değil," yanıtını aldı. "Ama bu yoksullara kurulmuş bir tezgâh bayım. İlacınızı parayla verebilmek için bedava tavsiyede bulunuyorsunuz. Her satıcı zaten aynını yapar," diyen kadın bu olayın ardından ona küfredip bütün gün kapısının önünden geçenlere durumu anlatmaya başlayınca, doktor müşterilerini kaçırdığını anlayıp yukarıya çağırmak ve büyük bir olasılıkla hiçbir işe yaramayacak ilacını para almadan vermek zorunda kaldı.

20 1 crown 5 şilin değerindedir. (ç.n.)

Kafaları karışık olduğu için her türlü sahtekârlığa açık olan insanlara dönersek, hiç kuşku yok ki sahtekârlar zavallı insanların sırtından büyük kazanç sağladı ve her gün kapılarının önünde Dr. Brooks, Dr. Upton, Dr. Hodges, Dr. Berwick gibi o dönemin ünlü hekimlerinin kapısının önündeki kuyruklardan daha uzun kuyruklar oluştu. Bu sahtekârlardan bazılarının bu tedavilerden günde neredeyse beş pound kazandıklarını duydum.

O günlerde yoksul insanların çarpık düşüncelerini gösteren başka bir çılgınlık daha vardı, yukarıda sözünü ettiğim dolandırıcılarınkinden çok daha fena bir aldatmacaya kapılmışlardı. Çünkü o aşağılık hırsızlar sadece milletin cebini boşaltmak derdindeydiler ve her ne olursa olsun kötülükleri aldatılanların zaafından çok aldatanların kurnazlığından ileri geliyordu. Bu bahsedeceklerimse daha çok halkın kendisinden kaynaklanıyordu, en iyi ihtimalle iki tarafın kabahati eşit orandaydı. Bu insanlar veba sanki Tanrı'nın işi değil de kötü bir ruhun vücudu ele geçirmesindenmiş gibi, vücutlarını vebaya karşı güçlendirmek için muskalar, iksirler, tılsımlar ve uğurlar taşıyor ve haçlar, burç simgeleri gibi şekiller çizili, üçgen veya piramit biçimi verilmiş Abrakadabra sözcüğü gibi belli sözcükler yazılı, üzerine bilmem kaç düğüm atılmış kâğıt parçaları kullanarak vebayı uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Şöyle ki:

A B R A K A D A B R A
A B R A K A D A B R
A B R A K A D A B
A B R A K A D A
A B R A K A D
A B R A K A
A B R A K
A B R A
A B R
A B
A

Bazılarında da bir haç şeklinde Cizvit simgesi[21] vardı:

I H
S

Bazılarında ise sadece şöyle bir işaret vardı:

21 Iesus Hominum Salvator: İsa, insanlığın kurtarıcısı. (ç.n.)

Bu kadar tehlikeli bir zamanda, ulusal boyutta bir salgın gibi önemli bir meselede böyle saçmalıkların ne boyutta bir kötülük olduğundan uzun uzadıya dert yanabilirim, ama anılarımı yalnızca olan bitenin ne olduğunu anlatmakla sınırlıyorum. Yine de bunların bu zavallı insanlara bir yararı olmadığını ve kaçının ceset arabalarıyla taşınırken boyunlarında bu cehennemî muska ve anlamsız süslerin sallandığını, toplu bölge mezarlarına böylece atıldığını da yeri gelmişken söylemeden edemeyeceğim.

Bütün bunların kaynağı halk salgını ilk fark ettiğinde, 1664'teki Mikail yortusundan sonra, daha doğrusu Aralık başında St Giles'da iki kişi öldükten sonra ortalığa hâkim olan telaştı. Salgının aşikâr yayılışıyla Şubat ayındaki ikinci hadiseden sonra halk paralarını çarpan sahtekârlara güvenmenin saçmalığını anlamaya başladı, içinde bulundukları korku hâli bir şaşkınlık ve ahmaklık hâlini aldı; kendilerine neyin yardımı olacağını veya kaygılarını nasıl dindireceklerini bilemeden bir komşudan öbürüne koşmaya, sokaklarda kapı kapı dolaşıp, "Tanrım, bize acı! Ne yapacağız biz?" diye ağlaşıp durmaya başladılar.

Bu zavallılarda acınacak, fakat çaresi olmayan bir şeyler vardı, her ne kadar bu satırları okuyan herkesin benimle aynı düşüncede olmayacağını bilsem de en samimi keder ve merhamet duygularımla buna değinmek isterim. Ölüm artık herkesin tepesinde dolaşmakla kalmıyor, tabiri caizse evlere ve odalara girip gözünü dikmiş suratlarına bakıyordu. Belki sıklıkla ahmakça tavırlar içine giriliyor, doğru düzgün akıl yürütülmüyordu, ama âdeta içlerine işlemiş olan bir telaş duygusunun insanları sardığını söylemem de yanlış olmaz. Birçok kişinin vicdanı kabarıyor, katılaşmış kalpler gözyaşlarıyla eriyor, uzun süre gizlenmiş suçlar için pişmanlık dile getiriliyordu. Umutsuzluk içinde ölenlerin inlemeleri her Hristiyanın yüreğini parçalayacak gibiydi. Ne var ki onları avutmak için kimse yanlarına yaklaşmıyordu. Pek çok hır-

sızlık ve cinayet yüksek sesle itiraf ediliyordu, ama bu suçları kaydedecek kişiler de sağ kalmuyordu. Sokaktan geçerken bile İsa aracılığıyla Tanrı'ya yalvaran ve "Ben bir hırsızım," – "Zina yaptım," veya "Ben bir katilim," diye haykıran sesleri duyabiliyordunuz, ama hiç kimse bunları araştırmaya kalkmıyor, haykıran bu zavallı yaratıkları ruhen ve bedenen avutmak için durmuyordu. Başlangıçta rahiplerin bazıları hastaları kısa bir süre ziyaret ediyorlardı, fakat sonraları ziyaretler kesildi. Nitekim bu evlere girmek ölümü çağırmaktı. Şehirdeki en duyarsız yaratıklar olan mezarcılar bile çekiniyor, bütün ailenin ölüp gittiği, durumu özellikle kötü olan evlere girmeye cesaret edemiyorlardı. Hastalık ilk alevlendiğinde yaşananlar böyleydi.

İleride de uzun uzun anlatacağım üzere sonraları halk bu duruma yavaş yavaş alışıp çekinmeden her yere girer çıkar oldu.

Artık salgın patlak verdiğinde sulh hâkimleri halkın durumunu nihayet ciddi olarak ele almaya başladılar. Kent sakinleri ve hasta aileler için yapılan düzenlemelerden ayrıca söz edeceğim, ama sırası gelmişken şu kadarını söyleyeyim: İnsanlar sağlık meselelerinde ahmakça davranmış, sahtekârların, dolandırıcıların, sihirbazların ve falcıların peşinden deli gibi koşmuştu. Aklı başında ve dindar bir beyefendi olan belediye başkanı bu hâli görüp yoksulları, yani yoksul hastaları rahatlatmak için hekimler ve cerrahlar atadı, Tabipler Cemiyeti'nden hastalığın her aşamasına yönelik ucuz ilaçların nasıl kullanılacağı ile ilgili talimatlar yayımlamalarını istedi. O günlerde yapılabilecek en yararlı, en akılcı şey buydu, çünkü halkı her yere ilan asan sahtekârların kapısını aşındırıp yaşam değil, ölüm saçan zehirleri bilinçsizce satın almaktan vazgeçiriyordu.

Bu talimatlar Tabipler Cemiyeti'nin bütün üyelerine danışılarak belirlenmişti. Özellikle yoksullar düşünülerek hazırlanmış, ucuz ilaçlar seçilmiş, herkesin görebilmesi için halka

açık yerlere asılmış, ayrıca isteyenlere talimatların birer nüshası bedava verilmişti. Halka ilan edildiği ve her yerde görülebildiği için ayrıntılarını anlatarak okuru ayrıca zahmete sokmak istemiyorum.

Hekimlerin yetkisini ve yeteneğini küçümsemeksizin söyleyebilirim ki salgın doruğa ulaştığında bir yıl sonra meydana gelecek olan yangın kadar şiddetliydi. Bu yangın vebanın elinin ulaşmadığı her şeyi silip süpürmüş, uygulanmaya çalışılan bütün çarelere karşı direnmişti. İtfaiye arabaları bozulmuş, su kovaları sağa sola atılmış ve insanların bütün gücü tükenip gitmişti. Bunun gibi veba da tüm ilaçlara direndi, hekimler yüzlerindeki maskeye rağmen hastalığa yakalandılar. Başkalarına ne yapmaları gerektiğini söyleyen, ilaçlar yazanlar sıraları geldiğinde bu düşmana yenik düşüp öldüler. Aralarında çok ünlü ve çok yetenekliler de olmak üzere birçok hekimin sonu böyle oldu. Kendi ilaçlarına güvenme aptallığını gösteren birçok sahtekâr da öldü. Oysa suçlarının bilincine varıp adaletin onlara hak ettikleri cezayı vereceğini bilmeleri ve bu yüzden diğer hırsızlar gibi kaçmaları gerekirdi.

Onlar da aynı felaketin içindeydiler derken hekimlerin işten kaytardığını veya tedavi uygulamada yetersiz olduklarını söylemek istemiyorum, tam tersine hayatlarını insanlık uğruna tehlikeye attıkları için onları takdir ediyorum. İyilik yapmak ve insanları kurtarmak için uğraştılar, ama hekimlerin Tanrı'nın yargısının önüne geçmelerini veya cephanesini Tanrı katından almış bir hastalığın işine mâni olmalarını bekleyemezdik.

Hekimler becerileri, sağduyuları ve tedavileriyle birçok kişiye yardım ettiler, onları yaşama döndürüp sağlıklarına kavuşturdular. Hastalığı ilerlemiş olanları veya çoğu vakada olduğu gibi hekim çağrıldığında ölüm döşeğinde olanları iyileştirememeleri onların ne kişiliğine, ne de yeteneklerine leke sürer.

Sulh hâkimlerinin salgın daha ilk patlak verdiğinde bile halk sağlığını korumak ve hastalığın yayılmasını önlemek için hangi tedbirleri aldığına da değinmek gerekir. Hâkimlerin sağduyusundan, yardımından, yoksullara yönelik ilgisinden ve daha sonra salgın yayıldığında düzeni sağlamak için yaptıkları işlerden sıkça söz etme olanağım olacak, ama şimdi hastalığa yakalanan ailelerin idaresi için yayımladıkları emir ve talimatlardan söz edeceğim.

Evlerin kapatıldığından yukarıda söz etmiştim. Bu konuya özellikle değinmek gerekiyor, çünkü veba tarihçesinin en hazin yönü bu, ne var ki en acı olaylar bile anlatılmalı.

Dediğim gibi Haziran ayı civarında Londra belediye başkanı ve meclis üyeleri kentin yönetimiyle yakından ilgilenmeye başladılar.

Middlesex[22] sulh hâkimleri bakanlığın emriyle St Giles-in-the-Fields, St Martin, St Clement Danes bölgelerindeki evleri kapatmaya başladılar ve epey de başarılı oldular, salgın başladığında hastalıklı evleri sıkı muhafaza altına aldıkları ve ölenleri hemen gömdükleri için o sokaklardaki salgın durdu. Bu mahallelerde önlemler bu şekilde baştan alındığı için, salgın patlak verdikten sonra da hastalığın Bishopsgate, Shoreditch, Aldgate, Whitechapel, Stepney gibi diğer bölgelere oranla daha hızlı azaldığı gözlemlendi.

Bildiğim kadarıyla evleri kapatma yöntemi ilk kez 1603 yılındaki salgında Kral I. James'in tahta çıkmasıyla kullanılmış, insanların evlerinde hapsedilmesi "Vebaya Yakalanmış İnsanlara Yardım ve Düzen Getirme Yasası" adı altında parlamentonun onayıyla kabul edilmişti. Londra belediye başkanı ve meclis üyelerinin bu düzenlemeyi kentte henüz az kişi (yayınlanan son ölüm listesinde bu sayı 97 bölge için 4'tü) hastalandığı bir zamanda, 1 Temmuz 1665 tarihinde uygulamaya koymalarıyla kentteki bazı evler kapatıldı, hastalar Bunhill Fields'in ötesinde Islington yolu üzerindeki

22 Londra'nın büyük bir kısmı Middlesex bölgesindedir. (ç.n.)

veba evine nakledildi. Bu nedenle orada haftada yaklaşık 1.000 kişi ölürken, kent merkezinde bu sayı sadece 28 olarak kaldı ve kent sakinleri öbür bölgelere göre bütün salgın dönemi boyunca daha sağlıklı sayılırdı.

Belediye başkanının söylediğim gibi Haziran sonunda yayımlanan ve 1 Temmuz'dan itibaren yürürlüğe giren emirleri şöyleydi:

LONDRA KENTİNDEKİ VEBA SALGINIYLA İLGİLİ OLARAK BELEDİYE BAŞKANI VE MECLİS ÜYELERİ TARAFINDAN HAZIRLANIP YAYIMLANAN EMİRLER, 1665

Saygıyla andığımız müteveffa kralımız James'in hükümdarlığı döneminde vebaya yakalanan kişilerin rahatlığı ve düzeni için bir yasa çıkarılmıştır. Bununla sulh hâkimlerine, belediye başkanlarına ve diğer yetki sahiplerine vazife bölgeleri içinde salgından etkilenmiş kişiler ve yerler için gözlemciler, arayıcılar, bekçiler ve mezarcıları atama ve bu kişilere görevlerini ifa etmeleri için yemin ettirme yetkisi verilmiştir. Bunun dışında gerektiği zaman kendi uygun bulacakları başka uygulamalar için de yetkileri vardır. Hastalıktan korunmak ve salgını önlemek için (her şeye gücü yeten Tanrı izin verirse) gereği düşünülmüş, aşağıdaki görevlilerin atanması ve bundan böyle emirlere dikkatle uyulması kararına varılmıştır.

Her bölgeye müfettiş atanması.

Öncelikle her bölgede itibarlı bir, iki veya daha fazla kişi, belediye meclisi üyesi, onun vekili ve her semtin mahalli heyetince atanacak ve bu kişiler en az iki ay görevde kalacaklardır. Buna göre uygun bulunup atanan kişi görevi kabul etmezse kabul edene kadar hapiste kalacaktır.

Müfettişlerin görevi.

Bu müfettişlere bölgedeki evleri belli aralıklarla ziyaret edeceklerine, kimin hasta olduğunu ve hastalığının ne oldu-

günu elden geldiğince doğru bilgiler edinerek saptayacaklarına meclis üyesi tarafından yemin ettirilecektir; kuşkuları varsa eve girme yasağı koymaya yetkileri olacak, vebaya yakalanmış birini saptadıklarında evin kapatılması için emniyet görevlilerine emir verebileceklerdir. Emniyet görevlisinin bulunamadığı veya görevini ihmal ettiği durumlarda ise meclis üyesi bilgilendirilecektir.

Bekçiler.

Vebanın bulaştığı her eve bir gündüz, bir de gece bekçisi atanacak, bu bekçiler eve girilip çıkılmasına engel olacak, aksi takdirde ağır cezalara çarptırılacaklardır. Bahsi geçen bekçiler hasta evinin ihtiyaç ve talebi doğrultusunda başka görevler de üstleneceklerdir ve evle ilgili herhangi bir işe gönderildiklerinde evin kapısını kilitleyip anahtarı yanlarına almak zorundadırlar. Gündüz bekçisi gece saat ona kadar, gece bekçisi de sabah altıya kadar görevli olacaktır.

Arayıcılar.

Her bölgede dürüstlüğüyle bilinen ve olabildiğince işinin ehli olan kadınların arayıcı olarak atanmasına özel bir önem verilecek ve bu kadınlar vücutlarını kontrol ettikleri hastaların vebadan veya başka bir hastalıktan ölüp ölmediğini saptayıp ellerinden geldiği kadar doğru bir rapor vereceklerdir. Hekimler denetimleri altında birçok bölgeye atanan veya atanacak olan arayıcıları çağırıp bu göreve uygun olup olmadıklarını kontrol edecek ve görevlerini ihmal ettiklerinde gerekirse cezalandırabileceklerdir.

Arayıcılar salgın süresince kamu görevi yapamayacak, dükkân veya tezgâh açamayacak, çamaşırcılık ve benzeri işlerde çalışamayacaklardır.

Cerrahlar.

Bugüne kadar hastalığın doğru rapor edilmemesi şeklinde ciddi suistimaller yaşandığından ve bu durum hastalığın yayılmasına neden olduğundan, arayıcılara yardım etmeleri

için hâlen veba evinde görevli bulunanların yanı sıra, ağzı sıkı cerrahlar seçilip atanacaktır. Cerrahlar kent ve serbest mahallelerde en uygun yerlere yerleştirilecek ve hiçbiri atandığı bölge dışında bir müdahalede bulanamayacak, daha sağlıklı rapor verilebilmesi için arayıcılarla birlikte hastaların vücutlarını muayene edeceklerdir.

Cerrahlar hasta olması muhtemel kişileri ziyaret edecek ve birini gönderip böyle kişileri aratacak veya her bölgenin müfettişleri tarafından isimleriyle yönlendirildikleri kişilerin sağlık durumları hakkında onlara bilgi vereceklerdir.

Cerrahlar başka hastalıkların tedavisine karışmayacaklar, yalnızca vebayla ilgilenecekler ve kontrol ettikleri her vücut için 12 peni alacaklardır. Ücret ya muayene edilen hastalar tarafından ödenecek ya da bu olanaksızsa bölge idaresi tarafından karşılanacaktır.

Hasta bakıcılar.

Hasta bakıcı vebadan ölen birinin evini yirmi sekiz gün geçmeden terk ederse, gittiği ev yirmi sekiz gün dolana kadar kapalı kalacaktır.

VEBANIN BULAŞTIĞI EVLER VE KİŞİLERLE İLGİLİ EMİRLER

Hastalık bildirilmek zorundadır.

Aile reisleri ev halkından biri başka bir hastalık belirtisi olmadan vücudundaki şişlik veya kızarıklıklardan yakınırsa veya hayati tehlike arz edecek kadar hastalanırsa, belirtilerin görülmesini takip eden iki saat içinde sağlık müfettişine bildirmek zorundadır.

Hastaların tecrit edilmesi.

Müfettiş, cerrah veya arayıcı tarafından vebaya yakalandığı saptandığı takdirde, muayene edilen kişi hemen o gece aynı evde tecrit edilecek ve tecrit edildikten sonra hasta ölmese bile evdekiler gerekli önlemleri aldıktan sonra hastalandığı ev bir aylığına kapatılacaktır.

Eşyaların arındırılması.

Yeniden kullanmadan önce hastanın yatağı, kıyafetleri ve odanın perdeleri ateşle veya tütsülerle evden çıkarılmadan arındırılmalıdır. Bu işler müfettişin talimatlarına göre yapılacaktır.

Evin kapatılması.

Vebaya yakalanmış kişiyi ziyaret etmek veya bilerek o eve girmek yasaktır. Bunu yapan kişinin evi müfettişin talimatıyla belirlenen süre boyunca kapatılacaktır.

İstisnai durumlar haricinde hiç kimse hastalık olan evden dışarıya çıkarılmayacaktır.

Bölgenin güvenliği için hastalanan kişi (veba evi veya çadırı veya kişinin kendine ait olan ve hizmetlilerin kaldığı bazı evler dışında) kentteki başka bir eve nakledilmeyecektir. Nakledilecekse masrafları bölge ödemeyecek ve onay verilmeden önce bu kişiye eşlik edenler ve görevlendirilenler dikkatle incelenecek, sonra nakil gece yapılacaktır. İki evi olanların sağlıklıları veya hastaları ikinci evlerine nakletmesi yasada kişinin tercihine bırakılır. Fakat önce sağlıklı olanlar yollanmışsa, hasta olanlar o eve gönderilmeyecek, hasta olanlar gönderilmişse yanlarına sağlıklı kişiler yollanmayacaktır. Gönderilen kişiler de ilk başta görülmeyen bir hastalık olabileceği endişesiyle en az bir hafta kapalı tutulacak ve yanlarına kimse alınmayacaktır.

Ölülerin gömülmesi.

Ölülerin gömülmesi uygun saatlerde, yani güneş doğmadan veya gün batımından sonra özel izinle yapılacak, yanlarında kilise yetkilileri veya polis dışında kimse olmayacaktır. Ceset kiliseye götürülürken ne komşuları, ne de dostları eşlik edebilecek, ölünün evine girenler ya hapse atılacak ya da evleri kapatılacaktır.

Ayin sırasında veya vaaz verilirken hastalık taşıyan hiçbir ceset kilisede tutulmayacaktır. Çocukların kilisede, kilise

avlusunda ve defin esnasında cesede, tabuta veya mezara yaklaşmaları yasaktır. Bütün mezarlar en az altı ayak derinliğinde olacaktır.

Ayrıca salgın süresince başka cenazeler için de toplu merasim yapmaktan kaçınılmalıdır.

Enfeksiyonlu eşyalar piyasaya sürülemez.

Hastalık bulaşmış evlerden giysi veya yatak gibi herhangi bir eşya çıkarılması, ölü yatağının çevresinde ağlayanların veya cesedi taşıyanların herhangi bir eşyayı satması veya rehine koyması da, eski yatak takımı veya giysileri satıcıların tezgâha koymaları, bu eşyaları sokağa, yola veya geçide bakan vitrinlerinde satmak üzere sergilemeleri de kesinlikle yasaktır ve cezası hapistir. Bir simsar veya başka herhangi biri iki ay geçmeden hastalığın olduğu evden herhangi bir eşya satın alırsa, evi kapatılacak ve hastalık olduğu varsayılarak en az yirmi gün süreyle kapalı kalacaktır.

Hiç kimse hastalık bulaşmış evden ayrılamaz.

Hastalık olan bir evden ihmal veya başka bir nedenle tesadüfen başka bir yere gidebilen veya götürülen kişi bildirildiği takdirde, geldiği veya gittiği bölgenin resmî emri ile bulunup geceye kadar geri getirilecek ve ilgililer bölgenin meclis üyesinin uygun bulduğu cezaya çarptırılacak, hastayı evine alanların evi de yirmi gün süreyle kapatılacaktır.

Hastalık bulaşmış her ev işaretlenecektir.

Kanunen açılana dek hastalığa maruz kalmış her evin kapısının ortasına iyice görünecek biçimde, bir ayak uzunluğunda kırmızı bir haç işareti çizilecek, haçın üzerinde de "Tanrım merhametini bizden esirgeme" sözleri yazılacaktır.

Hastalık bulaşmış her ev gözlem altında tutulacaktır.

Emniyet görevlileri evlerin kapatılmasından ve bekçilere görev verilmesinden sorumludurlar. Bekçiler evdekileri içeride tutacaktır. Kendi paralarıyla veya imkânları yoksa hazine

yardımıyla ihtiyaçlarının karşılandığından emin olduktan sonra kapatma dört hafta sürecektir.

Arayıcılar, cerrahlar, hasta bakıcılar ve mezarcılar ellerinde açıkça görünen üç ayak uzunluğunda kırmızı bir çubuk veya değnek olmadan sokaklardan geçmeyeceklerdir. Kendi evleriyle yollandıkları veya çağrıldıkları evlerden başka evlere girmeleri, özellikle yakın zamanda hasta ziyaretine gitmişlerse insanlarla arkadaşlık etmeleri yasaktır.

Ev ahalisi.

Evde birden fazla kişi oturuyorsa ve aralarından biri hastalanırsa, o evdeki aile bireylerinden hiçbiri bölgedeki sağlık müfettişlerinden bir belge almadan hastayı nakledemeyecek veya kendileri başka bir yere gidemeyecektir, bunları yaptıkları takdirde gittikleri ev hastalıklı muamelesi görerek kapatılacaktır.

Kiralık arabalar.

Arabacılar hasta kişileri veba evine veya başka bir yere taşıdıktan sonra arabalarını iyice havalandırmadan ve beş veya altı gün kullanım dışı tutmadan (bazılarının buna uymadığı gözlemlenmiştir) kamu görevi yapamayacaklardır.

SOKAKLARI TEMİZLEME VE TEMİZ TUTMAYLA İLGİLİ EMİRLER.

Sokaklar temiz tutulacaktır.

Öncelikle her ev sahibinin evinin önünü sürekli temiz tutması ve hafta boyunca süpürüp temizlemesi gerekmektedir.

Çöpçüler çöpleri evlerden alacaklardır.

Evlerin çöp ve atıkları her gün çöpçüler tarafından toplanacak, çöpçüler şimdiye kadar olduğu gibi geldiklerini boru çalarak bildireceklerdir.

Çöp biriktirme yerleri kentin uzağına yapılacaktır.

Çöp biriktirme yerleri mümkün olduğunca kentin dışına ve halkın geçtiği yerlerin uzağına taşınacak, gece temizlikçisi

veya herhangi biri bidonları ne başka bir yere, ne kentin çevresindeki herhangi bir bahçeye boşaltabilecektir.

Bozuk balık veya et ve küflenmiş tahıla dikkat edilmesi gerekmektedir.

Kokmuş balık, bozulmuş et, küflenmiş tahıl veya çürümüş her tür meyvenin kentte veya herhangi bir yerde satılması yasaktır.

İçki imalathanelerinde küflü veya sağlığa zararlı fıçılar olup olmadığı kontrol edilecektir.

Kentin hiçbir bölgesinde domuz, köpek, kedi veya evcil güvercin ve tavşan gibi hayvanlar beslenemez; domuzlar sokaklarda dolaşamaz, dolaşanlar kilise görevlileri veya başka görevlilerce ahırlara kapatılır ve sahibi yasa gereğince cezalandırılır; köpekler bu işle görevlendirilmiş kişiler tarafından öldürülür.

BAŞIBOŞ DOLAŞAN KİŞİLER VE AMAÇSIZ TOPLANAN GRUPLARLA İLGİLİ EMİRLER

Dilenciler.

Kentin her yerinde toplanan ve enfeksiyonun yayılmasının başlıca nedenlerinden biri olan başıboş serseri ve dilencilerden şikâyet edildiği kadar hiçbir şeyden şikâyet edilmiyor. Bu konuda bir emir olmadığı sürece durumun önüne geçilemeyecekti. Şimdi alınan kararla bundan sonra emniyet görevlileri ve diğer ilgililer kent sokaklarında dilencilerin dolaşmasını hoşgörüyle karşılamayacak ve yasanın öngördüğü cezalar kesinlikle en ağır şekilde uygulanacaktır.

Oyunlar.

Bütün oyunlar, ayı kızdırma,[23] müsabaka düzenleme, balad söyleme veya kalkan tokuşturma[24] gibi insanların toplanmasına neden olan bütün etkinlikler yasaklanmıştır.

23 Ayıların üzerine büyük köpekler salarak dövüştürme. (ç.n.)

24 Kılıç ve kalkan ile hünerlerin sergilendiği karşılaşma. (ç.n.)

Bunu yapan kişiler her bölgenin meclis üyesi tarafından ağır bir şekilde cezalandırılacaktır.

Eğlence yasaktır.

Özellikle loncalar tarafından düzenlenenler olmak üzere halka açık yerlerdeki her tür kutlama, birahanelerde, tavernalarda verilen yemekler ve umumi eğlenceler ikinci bir emre ve izne kadar yasaklanmıştır. Bu etkinliklerin yapılmaması sonucunda biriken paralar hastalığa yakalanmış yoksulların yararına tedavide kullanılacaktır.

İçkili mekânlar.

Taverna, birahane ve kafe gibi yerlerdeki içki düşkünlüğü bu zamanda işlenen en yaygın günah sayılır, vebanın yayılmasında büyük payı vardır. Kişiler ve gruplar içki içmek için saat dokuzdan sonra bu gibi yerlere gidemeyecekler, buralarda kalamayacaklar, uymayanlar kentin eski yasalarına ve âdetlerine göre cezalandırılacaklardır.

Bu emirlerin ve gerek görüldüğünde konacak kurallar ile talimatların daha iyi uygulanması için belediye meclis üyeleri, vekilleri ve mahallî heyet üyeleri emirlerin nasıl uygulanacağını görüşmek üzere her hafta bir, iki veya üç defa, gerekirse daha sık aralıklarla bölgelerinde belirlenen (vebanın olmadığı) bir yerde toplanacaklardır. Hastalık olan yerlerde veya yakınlarında oturanlar durumları kuşkulu olduğu için bu toplantılara katılamayacaklardır. Ayrıca meclis üyeleri, vekilleri ve halk konseyi bu toplantılarda düşünülüp onaylanan başka emirleri de majestelerinin tebaasının sağlığını koruyabilmek için kendi bölgelerinde uygulayabileceklerdir.

Sir John Lawrence, Belediye Başkanı.
Sir George Waterman, Sir Charles Doe, şerifler.[25]

25 Belediye başkanının altında yer alan, idari ve adli yetkiler taşıyan seçilmiş yerel yönetici. (ç.n.)

Bu emirlerin sadece belediye başkanının yetki bölgesinde geçerli olduğunu söylememe gerek yok, ama şunu belirtmeliyim, bu bölgelerdeki sulh hâkimleri hamlet[26] denilen küçük köyler ve kent dışı muhitlerde de aynı yöntemleri uyguladı. Hatırladığım kadarıyla bizim yakadaki evler o kadar erken kapatılmadı, çünkü daha önce de değindiğim gibi veba Ağustos başına kadar şehrin doğu bölgelerine sıçramamış, fazla şiddetlenmemişti. Örneğin, Temmuz ayının 11-18'i arasında listede 1.761 kişi vardı, ama Kule Hamletleri dediğimiz bölgelerin tamamında vebadan ölen sayısı 71'di ve dağılımı şöyleydi:

		Sonraki hafta şöyleydi:	Ağustos'un 1'ine kadar şöyleydi:
Aldgate	14	34	65
Stepney	33	58	76
Whitechapel	21	48	79
St Katherine, Tower	2	4	4
Trinity, Minories	1	1	4
	71	145	228

Gerçekten de durum vahim bir hâl alıyordu. Nitekim aynı haftalarda komşu bölgedeki defin sayısı şöyleydi:

		Ertesi hafta ciddi bir artış oldu:	Ağustos'un 1'ine kadar şöyleydi:
St Leonard, Shoreditch	64	84	110
St Botolph, Bishopsgate	65	105	116
St Giles, Cripplegate	213	421	554
	342	610	780

Evlerin kapatılması başlarda çok gaddarca ve Hristiyanlığa aykırı bir davranış olarak algılandı ve zavallı insanların böyle kısıtlanması feryat etmelerine yol açtı. Her gün belediye başkanımıza bu kararın çok katı olduğuyla ilgili şikâyetler geliyor, evlerin nedensiz (bazen de kötü niyetle)

26 Kendi kilisesi olmadığı için ahalisi yasal olarak başka bir köyün cemaatine dâhil olan köy. (ç.n.)

kapatıldığı söyleniyordu. Soruşturma sonucunda hararetli şikâyetçilerin çoğunun mevcut hâlinin devamına karar verilirken, hastalığın veba mı, başka bir hastalık mı olduğu kesinleşmemişse, veba evine taşınmayı kabul etmeleri hâlinde evlerinin açık kalmasına izin verilmişti.

İnsanların üzerine kilit vurulmasının, evlerinin önüne gece gündüz bekçi konmasının, eve girip çıkmalarının yasaklanmasının, üstelik ailenin sağlıklı bireyleri hastanın yanından ayrılsalar belki de kurtulabilecekken çok sert ve zalimce olduğu doğruydu. Birçok kişi bu nedenle bu kötü koşullarda ölüp gitti, evde veba olmasına rağmen, eğer özgür olsalardı belki de hastalığa yakalanmayacaklardı. Evdeki insanlar çok rahatsız oldu, kapatılan evlerde pek çok şiddet olayı yaşandı, evlerin önünde görevli bekçiler yaralandı ve gözlemlediğim üzere çoğu yerde pek çok kişi bu şekilde kaçtı. Ne var ki bu kişilerin maruz kaldığı söz konusu kötü muamelenin gerekçesi kamu yararıydı. Bu süreçte hâkimlere veya hükümete yapılan başvuruların da kısıtlamaları azalttığına dair bir şey işitmedim. Bu nedenle insanlar dışarı çıkabilmek için türlü yollara başvurmaya başladı. Bekçilerin görmelerini engelleyip onları aldatarak kaçabilmek için neler yaptıklarını anlatsam ayrı bir kitap olur. Bu sırada itiş kakışlar ve kimi tatsızlıklar da oldu.

Bir sabah saat 8 civarında Houndsditch'ten geçerken büyük bir gürültü duydum. İnsanların toplanması veya uzun süre bir arada durması yasak olduğu için ortalıkta fazla bir kalabalık yoktu. Ben de orada uzun süre kalmadım. Ancak öyle bir gürültü vardı ki merakımı uyandırdı, pencereden bakanlardan birine neler olup bittiğini sordum.

Bir bekçi hastalık olan veya olduğu varsayılan kapatılmış evlerden birinin önünde nöbet tutmakla görevlendirilmişti. Adamın dediğine göre iki gecedir oradaydı, gündüz bekçisi de bir gün nöbet tutmuş ve ondan nöbeti devralmak için gelmişti. Bu süre içinde evden hiçbir ses duyulmamış,

ışık sızmamış, bekçiden hiçbir şey istenmemişti, kaldı ki bekçinin görevleri arasında alışveriş gibi işler de vardı. Bir ara evden çığlıkların, bağrışmaların yükseldiği pazartesi akşamından beri bekçiye hiçbir rahatsızlık vermemişlerdi. Bekçi o sırada evde birilerinin öldüğünü tahmin etmişti. Bir gece önce de ölüleri taşıyan arabalardan biri orada durdurulmuş, ölü bir hizmetçi kapıya indirilmiş, taşıyıcı veya mezarcı denen kişiler yeşil bir halıya sarılı cesedi arabaya koyup götürmüşlerdi.

Anlaşılan bekçi bağrışmaları duyduğunda kapıyı çalmış, ama uzun bir süre kapı açılmamış, sonra biri dışarıya bakmış ve sert, kızgın da olsa ağlamaklı bir sesle "Ne istiyorsun? Neden kapıyı çalıyorsun?" demişti. Bekçi de, "Ben bekçiyim. İyi misiniz? Ne oldu?" diye sorunca içerideki, "Sana ne! Sen ceset arabasını durdur!" diye yanıt vermişti. Bu saat bir sularında oluyordu. Söylediğine göre bekçi kısa bir süre sonra arabayı durdurmuş, geri dönüp birkaç kez kapıyı çalmış, çancı da, "Cenazenizi dışarı çıkarın," diye seslenmiş, ama yanıt veren olmamıştı. Sonunda arabayı süren görevli başka evlerden çağrıldığı için daha fazla beklemeyip gitmişti.

Bekçi ne olup bittiğini anlamadığı için gündüzcü gelene dek beklemiş, geldiğinde ona olan biteni anlatmış, ikisi birden kapıyı çalmışlar, ama yine yanıt veren olmamıştı. Bu arada daha önce yanıt veren kişinin bulunduğu ikinci kattaki pencerenin hâlâ açık olduğunu fark etmişlerdi.

Bunun üzerine adamlar meraklarını gidermek için uzun bir merdiven bulmuş, biri merdivene tırmanıp pencereden içeriye baktığında çıplak bir kadının ölü olarak yerde yattığını görmüş, birkaç kez seslenip elindeki uzun değnekle sertçe yere vurmuş, ancak ne kadından, ne de evdeki herhangi birinden ses alabilmişti.

Aşağıya inip diğer bekçiye durumu anlatmış, o da yukarı çıkıp aynı durumla karşılaşınca birlikte belediye başkanını

veya bir hâkimi durumdan haberdar etmeye karar vermişlerdi. Hâkim iki adamdan edindiği bilgi üzerine eve zorla girilmesi emrini vermiş, hiçbir şey çalınmasın diye bir emniyet görevlisi ve görevlendirilen başka kişilerin huzurunda eve girilmiş, hastalığa yakalanmış, tek başına ölüme terk edilmiş bir kadından başka evde kimseye rastlanmamıştı. Evdekiler bir şekilde bekçiyi aldatıp haberi olmadan kapıyı açmış veya arka kapıdan çıkıp damların üzerinden kaçmış olmalıydılar. Bekçinin duyduğu bağrışma ve çığlıklar, ev sahibesinin kız kardeşi olan hasta kadınla vedalaşırken zor anlar yaşayan aile bireylerinin çıkardığı acı dolu sesler olmalıydı. Aile reisi, karısı, birkaç çocuğu ve hizmetlilerinin hasta olup olmadıklarını ise hiçbir zaman öğrenemedim, açıkçası üzerinde fazla da durmadım.

Hastalık olan evlerden bunun gibi birçok firar oldu, özellikle aile bekçiyi bir iş için, örneğin yemek ve ilaç almaya, hekim, gelebiliyorsa cerrah veya hemşire çağırmaya veya ceset arabasını getirtmeye yolladığında... Böyle durumlarda bekçinin evin dış kapısını kilitleyip anahtarı yanına alması gerekiyordu. Bekçiyi kandırmak için insanlar iki üç tane anahtar yaptırmaya veya kilidi içeriden herhangi bir şekilde söküp bekçiyi bakkala, fırına veya ıvır zıvır almaya yolladıkları sırada kapıyı açmaya ve istedikleri gibi girip çıkmaya başladılar. Bu iş anlaşıldığında yetkililer evlerin dışarıdan kilitlenmesini ve sürgüler konmasını emretti.

Duyduğuma göre Aldgate'deki başka bir evde hizmetçi hastalandığı için ev kapatılmış, ailenin reisi arkadaşları aracılığıyla komşu bölgenin belediye meclisi üyesine ve belediye başkanına şikâyette bulunmuş, hizmetçinin veba evine taşınmasına razı olmuş, ama bu kabul edilmemiş. Bu nedenle ev kırmızı bir haçla işaretlenmiş, kapısı dışarıdan sürgülenmiş ve yasaya uygun olarak kapının önüne bir bekçi konmuş.

Ailenin reisi kendisinin, karısının ve çocuklarının bu zavallı hasta kızla birlikte evde kilitli kalmasından kurtuluş

olmadığını anlayınca bekçiden gidip bir hemşire bulmasını, yoksa dört kat yukarıdaki çatı odasında yatan ve sesini duyuramayacak olan kızın ya hastalıktan ya da açlıktan öleceğini, çünkü hizmetçiye bakmaya kalkarlarsa hepsi hastalanacağından ailesinden hiç kimsenin kızın yanına yaklaşmayacağını söylemiş.

Bekçi söylendiği gibi gidip aynı akşam hemşireyi evlerine getirmiş. Adam bu süreden yararlanarak dükkânından bir ayakkabı tamircisinin eskiden kiracı olarak tuttuğu yan tarafa büyük bir delik açmış. Ayakkabı tamircisi öldüğü veya hastalandığı için nakledilmiş olduğundan anahtar ondaymış. Tabii bekçi kapıda olsaydı bu deliği açamazdı, çünkü çıkardığı gürültü bekçiyi telaşlandırırdı. Neyse adam yan tarafa yolunu açtıktan sonra bekçi hemşireyle dönene kadar sessizce oturmuş, ertesi gün de öyle. Gece ise bekçiyi bir şeyler bahane ederek yeniden bir yere (anladığım kadarıyla hazırlanmasını beklemek zorunda kalsın diye hizmetçiye sargı almak için eczacıya veya bir süre gecikmesini sağlama alacak bu türden bir işe) yollamış ve böylece geride zavallı hasta kızı gömmek, daha doğrusu ceset arabasına atıp göndermek ve evin durumuyla ilgilenmek üzere hemşire ve bekçiyi bırakıp kendisi ve tüm ailesi o delikten kaçmışlar.

Size o keder dolu uzun yıl süresince rastladığım ve duyduğum, kesinlikle gerçek veya gerçeğe çok yakın pek çok öykü anlatabilirim. Böyle zamanlarda birçok ayrıntıyı tam anlamıyla öğrenmek mümkün olmadığı için bunlara gerçek öyküler diyorum. Söylendiğine göre birçok yerde bekçilere şiddet uygulanıyordu. Sanırım salgının başlangıcıyla bitişi arasındaki zaman zarfında kapatılmış evlerden çıkmak isteyip de müsaade edilmeyen insanlar tarafından on sekiz, yirmi bekçi ya öldürüldü ya da ölümcül yaralar aldı.

Başka bir şey de beklenemezdi, çünkü kentte kapatılmış ne kadar ev varsa o kadar da hapishane var demekti. Bu insanlar için gerçekten dayanılmaz olan hiçbir suç işlememele-

rine rağmen, yalnızca sefil bir hâlde oldukları için kapatılmış olmalarıydı.

Ayrıca şöyle bir fark vardı: Hapishane diye nitelendirebileceğimiz bu yerlerin yalnızca bir gardiyanı bulunuyordu ve bu gardiyan evin tamamından sorumluydu. Konumu itibariyle birçok evden, bazısında daha az, bazısında daha çok olmak üzere birden fazla sokağa çıkılabiliyordu. Koşulların verdiği korku, kısıtlamalar veya hastalığın yarattığı öfke yüzünden çaresiz kalmış insanların kaçmasına engel olmak için bütün bu geçişleri tek bir kişinin kontrol etmesine olanak yoktu. Bu yüzden biri evin bir tarafında bekçiyle konuşurken, aile evin diğer tarafından kaçıyordu.

Örneğin, Coleman Caddesi'nde bugün bile hâlâ birçok ara yol var. White Sokağı denen yerde bir ev kapatılmıştı, bu evin arka kapı bile değil, sadece Bell Sokağı'na açılan avluya bakan bir penceresi vardı. Evin kapısına emniyet tarafından bir bekçi konmuştu. Bu bekçi veya nöbeti devralan arkadaşı gece gündüz kapıda beklerken, aile arka pencereden avluya çıkıp akşamleyin evi terk etmiş ve zavallı bekçilere neredeyse on beş gün boşu boşuna nöbet tutturmuşlardı.

Oradan çok uzak olmayan bir yerde de bir bekçiyi barutla çok fena yakmışlar ve adam acı içinde haykırırken hiç kimse yardım etmek için yanına yaklaşmaya cesaret edememişti. Bu sırada bütün aile özgür kaldığı için birinci kattaki pencereden dışarı çıkmış, arkalarında da yardım çığlıkları atan iki hasta bırakmıştı. Onlara bakmak için hemşire getirilmiş, ama veba salgını geçtikten sonra dönene kadar kaçanlar bulunamamıştı. O zaman da hiçbir şey kanıtlanamadığı için hiçbir şey yapılamamıştı.

Evlerin pencerelerinde normal hapishaneler gibi demir parmaklıklar olmadığı için insanlar bazen ellerinde tabanca ve kılıçlarla bekçilerin gözünün içine baka baka pencerelerden çıkıp adamcağızı hareket ederse veya yardım isterse vurmakla tehdit ediyorlarmış.

Bazı evlerin de komşularıyla aralarında bahçeleri, duvarları ve çitleri vardı veya avluları ve müştemilatı. Dostluk ve rica yoluyla bu duvar veya çitlerden atlayarak kaçılıyor, komşuların kapılarından çıkıp gidiliyor veya hizmetlilere rüşvet vererek geceleyin oradan geçmek için izin alınıyordu. Kısacası evleri kapatmak çok da güvenilir bir yöntem değildi ve insanları umutsuzluğa düşürüp bütün riskleri göze alarak kaçabilmek için bu gibi aşırılıklara itiyordu.

Daha da kötüsü bu çaresiz hâlleriyle umutsuzca çevrede dolaşıp hastalığın yayılmasına sebep oluyorlardı ki bu normal şartlarda yapacakları bir şey değildi. Bu vakalardaki ayrıntıları göz önünde bulunduran biri bu kısıtlamaların birçok insanı umutsuzluğa düşürdüğünü ve ne kadar riskli olursa olsun, hasta bile olsalar nereye gideceklerini, ne yapacaklarını bilmeden evlerinden kaçmak isteyeceklerini kabul eder. Birçoğu da böyle aşırılıklara başvurarak sokaklarda ve meydanlarda bakımsızlıktan veya hastalığın şiddetinden düşüp kaldılar. Bazıları da umutsuzluğun kılavuzluğunda nereye gittiklerini, gideceklerini bilmeden taşraya yollandılar ve hiç yardım almadan bitap düşene dek dolaşıp durdular. Geçtikleri yerlerdeki evler ve köyler konaklamalarına izin vermeyerek onları geri çevirdi, hasta olsun veya olmasınlar yol kenarlarında veya sığındıkları ambarlarda, belki de hasta olmadıkları hâlde kimsenin onlara inanmaması, yanlarına yaklaşmaya cesaret edememesi veya yardım etmemesi yüzünden öldüler.

Öte yandan aileden herhangi biri dışarıya çıkıp tedbirsizlik veya başka bir nedenle vebaya yakalanır da hastalığı eve taşırsa ailenin bunu yetkililerden daha önce fark edeceği kesindi; talimatlardan da görebileceğiniz gibi müfettişler ancak hasta oldukları bildirildiğinde kişilerin durumunu inceliyordu.

Hastalığa yakalanmayla müfettişlerin gelmesi arasındaki sürede ailenin reisi nereye gideceğini biliyorsa, tek başına

veya ailesiyle çıkıp gitmekte serbestti, çoğu da öyle yaptı. Ama kabul etmek gerekir ki asıl felaket hastalandıktan sonra evden çıkanların hastalığı onları kabul eden misafirperver evlere taşımasıydı, bunun da zalimlik ve nankörlük olduğunu itiraf etmek gerekir.

Bu da hastalık kapanlar hakkında genel bir yargıya, daha doğrusu bir tür skandala neden oldu. Hastalanmış olanların hastalığı başkalarına bulaştırıp bulaştırmamaya hiç özen göstermedikleri veya buna hiç aldırmadıkları düşüncesi yayıldı. Bunda doğruluk payı olabilir, ama söylendiği kadar yaygın olduğunu sanmıyorum. İlahi adaletle yüzleşecekleri bir zamanda böyle korkunç bir şey için ne gibi bir olası sebep gösterilebilir, aklım almıyor. Hiç kuşkusuz bunun ne dinle, ne ahlakla, ne fedakârlıkla, ne de insanlıkla bir ilgisi var. Fakat bu konuya sonra yeniden dönebilirim.

Sözünü ettiğim insanlar kilit altında tutulduklarını bilmenin verdiği umutsuzlukla hareket ediyorlardı ve kapatılmadan önce veya sonra çeşitli hilelere veya zora başvurarak firar etmeleri acılarını azaltacağı yerde ne yazık ki daha da artırdı. Öte yandan çoğu aile de evlerinden çıkıp barınabilecekleri bir yerleri varsa, o evlere giderek salgın geçene kadar kendilerini kilit altında tutup saklandı. Birçok aile salgının olacağını öngörerek bütün bireylerine yetecek kadar erzak alıp, salgın geçene dek kendilerini evlerine kapadı, ne ortalarda göründüler, ne de sesleri çıktı. Salgın geçtikten sonra da sağlık ve afiyetle ortaya çıktılar. Size bunun gibi pek çok örnekle durumu nasıl idare ettiklerinin ayrıntılarını anlatabilirim. Evden ayrılmasına engel hâli bulunan veya başka sığınacak bir yeri olmayanlar için kuşkusuz en etkili yöntem buydu, kendilerini böyle kapatınca salgından kilometrelerce uzaktaymış gibi oluyorlardı. Bu ailelerden hiçbirinin planının boşa çıktığını hatırlamıyorum. Aralarında evlerini küçük bir karargâh gibi kullanan, kimsenin girip çıkmasına, hatta yanına bile yaklaşmasına izin ver-

meyen birkaç Hollandalı tüccar bilhassa dikkat çekiciydi. Özellikle Throckmorton Caddesi'ndeki bir avluda Drapers Bahçeleri'ne bakan evi olan biri.

Şimdi hastalığı kapmış olan ve hâkimlerce evleri kapatılan ailelere yeniden dönüyorum. Bu insanların acısı tarif edilemez; en kederli çığlıklar ve haykırışlar genellikle bu evlerden, en sevdikleri yakınlarının hâli karşısında dehşet, hatta ölesiye bir korku içinde olan ve bu duruma mahkûm edilmiş olmanın yılgınlığını taşıyan bu zavallı insanlardan yükseliyordu.

Aklımda bir olay daha var, bunları yazarken seslerini duyar gibi oluyorum. Hâli vakti yerinde bir hanımefendiyle on dokuz yaşlarında bir tanecik kızı kaldıkları evde sadece misafirlermiş. Ev kapatılmadığından genç kız, annesi ve hizmetçileri şimdi hatırlayamadığım bazı nedenlerle başka bir yere gitmişler. Eve döndükten iki saat sonra genç kız kendini iyi hissetmediğinden şikâyet etmeye, ardından on beş dakika içinde kusmaya ve korkunç bir baş ağrısı çekmeye başlamış. Annesi, "Tanrım, yavrum veba olmasın!" diye korkuyla yakarmış. Kızının baş ağrısı artınca yatırmakta karar kılıp yatağın ısıtılması talimatını vermiş, hastalık belirtileri görüldüğünde genel olarak ilk uygulanan tedaviye, kızın ter atması için ona bir şeyler içirmeye başlamış.

Yatağı havalandırılırken annesi genç kadının giysilerini çıkarmış ve yatağa yatırdıktan sonra bir mumla vücudunu muayene etmeye başlamış. Birden kızın kasıklarındaki ölümcül belirtileri görmüş. Kendini kaybeden anne mumu yere fırlatıp dünyadaki en güçlü yüreği bile dehşete düşürecek canhıraş bir çığlık atmış. İş bir tek çığlık veya haykırışla da kalmamış, düşüp bayılmış, ayıldığında da bütün evde deli gibi dolaşmaya başlamış, bir aşağıya bir yukarıya koşmuş, saatlerce bağırmaya ve çığlık atmaya devam etmiş, âdeta aklını kaçırmış veya en azından kontrolünü kaybetmiş vaziyetteymiş ve bir daha asla tam anlamıyla kendine

gelememiş. Genç kıza gelince, kangren bütün vücudunu sardığı için iki saat içinde ölmüş. Anne kızının durumunun bilincinde olmadan saatlerce bağırmayı sürdürmüş. Emin değilim, ama sanırım anne hiç düzelememiş ve iki veya üç hafta içinde o da ölmüş.

Bu sıra dışı bir olay olduğu için ayrıntılarını biliyorum, ama bunun gibi daha sayısız olay vardı. Haftalık ölüm listesi geldiğinde iki veya üç vakanın korkudan öldüğü anlaşılıyordu. Korkudan durduğu yerde ölenlerin yanı sıra, yine korkudan başka aşırı uçlara sürüklenenler de oluyordu, bazıları aklını kaçırıyor, bazıları hafızalarını ve algılama yeteneklerini kaybediyorlardı. Fakat ben şimdi yeniden evlerin kapatılması konusuna dönüyorum.

Birçok kişi içeri kapatıldıktan sonra plan yapıp evlerinden kaçtı, bazıları da bekçiye geceleri ortadan kaybolması için para verdi. İtiraf etmeliyim ki o zamanlar bunun çok masum bir yozlaşma veya sıradan bir rüşvet olayı olduğunu düşünmüş, bu nedenle o zavallı adamlara acımış, bekçilerden üçü bu kapatılmış evlerde acı çeken insanları kurtardıkları için sokakta kırbaçlanınca da bu cezanın fazla ağır olduğu kanaatine varmıştım.

Cezaların ağırlığına rağmen bu zavallı insanları para yönetiyordu. Birçok aile evleri kapatıldıktan sonra bu şekilde bir firar yolu buldu, bunlar genellikle gidecek bir yerleri olanlardı. Ağustos ayının 1'inden sonra herhangi bir yere gidecek bir yol bulmak kolay olmasa da barınacak birçok yer vardı. Daha önce değindiğim gibi insanlar tarlalarda çadır kurup yatmak için döşek veya saman, yemek için de erzak taşıyarak oralarda hücredeki keşişler gibi yaşadılar. Kimse de yanlarına yaklaşmaya cesaret edemedi. Kimilerinin çöldeki hacılar gibi dolaştıklarına dair bazısı komik, bazısı acıklı birçok hikâye uyduruldu. Takdir edilecek bir şey olmasa da kendilerini sürgün ederek kurtulmuş, böyle durumlarda beklenebileceğinden çok daha fazla özgürlüğe sahip olmuşlardı.

İki erkek kardeş ve bir akrabalarıyla ilgili bir hikâyem var. Bekârdılar, ama kaçamayacak kadar uzun bir süre kentte kalmışlardı. Gidip sığınacak bir yerleri de, yolculuk için araçları da olmadığından ilkin umutsuz görünse bile daha fazla insanın böyle yapmamış olmasına hayret ettirecek kadar doğal bir yol buldular. Çok yoksul değillerdi, durumu idare edecek, ufak tefek şeyler sağlayacak kadar paraları vardı, salgın şiddetini müthiş artırınca da yer değiştirmeye karar verdiler.

İçlerinden biri son savaşlarda, ondan önce de Aşağı Ülkeler'de[27] askerlik yapmıştı ve başka bir mesleği olmamıştı. Yaralandığı için ağır işlerde çalışamamış ve bir süre Wapping'de denizci peksimeti pişiren fırınlardan birinde iş bulmuştu.

Bu adamın kardeşi de denizciydi, ama bacağından yaralandığı için denize açılamıyordu. O da Wapping veya civarında yelken yapımında çalışıyordu ve tutumlu olduğu için biraz para biriktirebilmişti, içlerinde en varlıklısı oydu.

Üçüncü adam bir marangozdu ve becerikli bir adamdı. Parası yoktu, ama özellikle böyle bir zamanda nereye giderse gitsin alet çantası ekmeğini çıkartmasına yardım ediyordu. O da Shadwell yakınında bir yerde yaşıyordu.

Üçü de daha önce de değindiğim gibi salgının en son ulaştığı veya en az şiddetli olduğu yerlerden biri olan Stepney bölgesinde yaşıyorlardı. Salgın şehrin batı bölgesinde zayıflayıp, yaşadıkları doğu bölgesine sıçrayana kadar orada kaldılar.

Okuyucunun müsaadesiyle bu üç adamın hikâyesini onların ağzından, detaylarına kefil olmaksızın veya hatalara dair sorumluluk almaksızın, elimden geldiğince açık anlatmaya çalışacağım, çünkü böyle toplumsal bir kaderine terk edilmişlikle karşılaşan her zavallı insan için iyi bir örnek teşkil edeceğine inanıyorum. Tanrı'nın sonsuz merhameti

27 Belçika ve Hollanda. (ç.n.)

sayesinde böyle bir hadise olmasa bile hikâyenin işe yaracağı pek çok şey olabilir, dolayısıyla umarım bunları boşuna aktardığım düşünülmez.

Hikâyeye başlamadan bunları söylüyorum, ancak aradan çekilmeden önce benim söylemek istediğim daha çok şey var.

İlk zamanlarda, Aldgate bölge kilisemizin avlusuna o büyük çukuru kazdıkları zaman dışında, kendimi tehlikeye atacak kadar özgürce olmasa da sokaklarda rahat rahat dolaşıyordum. Dehşetli bir çukurdu, merakıma yenik düşüp gidip görmeye karar vermiştim. Kestirebildiğim kadarıyla kırk ayak uzunluğunda, on beş veya on altı ayak genişliğindeydi, ilk baktığım zamanlarda ise yaklaşık dokuz ayak derinliğindeydi. Söylediklerine göre daha sonra bir bölümünde yirmi ayak kadar derine inmişler, ama su çıktığı için daha derine gidememişler. Bundan önce de büyük çukurlar kazdıkları anlaşılıyor. Bölgemize veba geç geldi, ama geldiğinde de Londra'nın içi veya çevresindeki hiçbir yerde Aldgate ve Whitechapel'daki kadar şiddetli olmadı.

Ağustos başında bölgemizde hastalık yayılıp ceset arabaları dolaşmaya başlayana kadar başka yerlerde de çukurlar kazılmış, bu çukurların her birine 50 veya 60 ceset gömülmüştü. Sonraları daha büyük çukurlar kazıldı, içine de ceset arabasının bir hafta boyunca getirdikleri gömüldü ki arabanın taşıdığı ceset sayısı Ağustos ortasından sonuna kadar bir haftada 200'den 400'e çıktı. Bu çukurları daha fazlasını alacak kadar büyük açamıyorlardı, çünkü hâkimler cesetlerin yüzeyden en az altı ayak aşağıya gömülmesini emretmişti ve on yedi veya on sekiz ayak aşağıda su çıkmaya başlıyordu. Fakat Eylül başında veba salgını korkunç bir biçimde doludizgin giderken ve bölgemizde gömülen ölülerin sayısı Londra'nın tüm bölgelerini aşmışken, artık bir çukurdan çok korkunç bir uçuruma benzeyen bu yeri kazdılar.

Kazdıklarında bu çukurun en az bir ay idare edeceğini düşünüyorlardı, bazıları da bütün bölgenin insanlarını bu-

raya gömmeye hazırlandıklarını söyleyip kilise yetkililerini suçluyorlardı, ama zaman kilise yetkililerinin bölgenin durumunu onlardan daha iyi bildiğini gösterdi. Çukurun kazılması 4 Eylül'de bitti, sanırım 6 Eylül'de ölüleri gömmeye başladılar ve yalnızca iki hafta sonra ayın 20'sinde 1.114 ölü gömülmüştü, cesetler altı ayak kadar yüzeye yaklaştığı için çukuru kapatmak zorunda kaldılar. Bunu doğrulayacak ve çukurun kilisenin avlusunun neresinde olduğunu benden daha iyi gösterecek bazı yaşlıların hâlâ sağ olduğuna eminim. Kilisenin avlusunun batı duvarını izleyen, Houndsditch'den başlayıp doğuya doğru Whitechapel'a dönerek Üç Rahibe Hanı'nın yakınında biten geçide paralel olan çukurun yüzeyinin izi yıllarca belirgin bir şekilde kaldı.

Eylül'ün 10'una doğru, içine aşağı yukarı 400 kişi gömüldükten sonra çukuru merakla tekrar görmeye niyetlenmiştim. Mezarcı veya zaman zaman taşıyıcı denilen kişilerce gömüldükten sonra üzeri hemen toprakla örtülen ve dolayısıyla gevşek toprağın dışında bir şey görünmeyen çukuru daha önce yaptığım gibi gündüz gözüyle görmek istemedim, gece gidip cesetlerin çukura nasıl atıldıklarını görmeye karar verdim.

Hastalığın bulaşmaması için insanların çukurlara yaklaşması kesinlikle yasaktı, ama bir süre sonra bu yasak daha da önemli bir hâl aldı, çünkü insanlar sonları yaklaştığında akıllarını yitirip kendilerini battaniye veya kilimlere sarıp çukura atıyorlar, dediklerine göre kendi kendilerini gömüyorlardı. Görevlilerinse bu hastaların kendilerini çukura gömmesine pek de isteyerek razı olduklarını söyleyemem. Duyduğum kadarıyla Cripplegate bölgesindeki Finsbury'de etrafı duvarlarla çevrili olmadığı için, üzeri toprakla örtülmeden önce hastalar açık olan çukura gelip kendilerini atarak son nefeslerini veriyor, mezarcılar başka cesetleri gömmek için geldiklerinde cansız, fakat henüz soğumamış bedenlerini buluyorlarmış.

Bunları aktarmak durumun ne denli korkunç olduğunu biraz anlatsa da o günleri görmeyenlere yaşananlar hakkında gerçek bir fikir vermesi zor. Söylenebilecek tek şey durumun anlatılamayacak kadar çok, çok, çok vahim olduğuydu.

Zangoçla tanışıklığınız sayesinde kilise avlusuna girme imkânı buldum. Beni reddetmedi, ama vazgeçmem için ikna etmeye çalıştı, çünkü kendisi dindar, aklı başında ve iyi bir insandı. Büyük bir ciddiyetle bana onların mesleği ve sorumluluğunun bir esirgenme umuduyla her türlü tehlikeyi göze almak olduğunu anlattı. Ne var ki benim böyle bir görevim olmadığı hâlde bunu saklamaya gerek duymadığım merakım yüzünden yapıyordum, öyle diyordu ve bunun yeterli sebep olduğunu iddia edeceğimi sanmıyordu. Ona içimden bir şeyin beni zorladığını ve belki de bunun işe yarayabilecek eğitici bir gözlem olabileceğini söyledim. "Hayır," dedi bu iyi adam, "Eğer cesaret edebiliyorsan Tanrı'nın adıyla gir içeri, emin ol sana hayatında duyabileceğin en etkili vaazı verecektir, çünkü orası konuşan bir yer, bir sesi var, hem de çok yüksek bir ses. Hepimizi nedamete çağırıyor," diye devam ederek kapıyı açtı, "İstiyorsan gir içeri."

Söyledikleri biraz azmimi kırdı, uzunca bir süre orada tereddüt içinde durdum, ama tam bu sırada Minories'in ucundan gelen iki fener gördüm. Çancının ardından sokakları dolaşan bir ceset arabası belirdi. Artık olanları görme arzuma daha fazla engel olamayıp içeri girdim. İlk önce mezarcılar ve ceset arabasını süren adamlar dışında avluda kimse yok gibi geldi, ama çukura yaklaştıklarında ileri geri giden bir adam gördüm. Kahverengi bir pelerine sarınmıştı, pelerinin gizlediği elleriyle büyük bir acı içindeymiş gibi birtakım hareketler yapıyordu. Mezarcılar adamın kendini gömmek isteyen aklını yitirmiş o zavallı çaresiz yaratıklardan biri olduğunu düşünerek hemen etrafını sardılar. Adam avluda dolaşırken hiç konuşmuyordu, yalnızca yüreği parçalanıyormuşçasına derin derin, yüksek sesle iki üç kez ah çekerek homurdandığını duydum.

Mezarcılar adamın yanına geldiklerinde, sandığım gibi hasta ve umutsuz veya aklını yitirmiş olmadığını, çektiği büyük acının altında ezilen, karısıyla çocuklarını taşıyan ceset arabasını ıstırap ve müthiş bir acı içinde takip eden bir adam olduğunu anladılar. Yaslı olduğu belliydi, ama acısına erkekçe dayanıyor, gözyaşlarının dökülmesini engelliyordu. Sakince mezarcılara kendisini rahat bırakmalarını, sadece cesetlerin çukura atıldığını görmek istediğini, sonra gideceğini söyledi. Mezarcılar da onu rahat bıraktı. Ama ceset arabasının döndürülüp cesetlerin çukura rastgele fırlatıldığını görmek onda bir şok etkisi yaptı, çünkü bunun olamayacağını daha sonra anlasa da ölülerin hiç olmazsa doğru dürüst yatırılıp gömüleceğini sanıyordu ve bu durumu görünce kendini tutamayarak haykırdı. Ne söylediğini duyamadım, ama geriye doğru birkaç adım attıktan sonra bayıldı. Mezarcılar koşup adamı kaldırdılar, kendine geldikten bir süre sonra Houndsditch'in sonundaki Pye Tavernası'na götürdüler. Anlaşılan tavernadakiler adamı tanıyorlardı, onunla ilgilendiler. Oradan ayrıldığında bir kez daha gidip çukura baktı, ama mezarcılar cesetleri toprakla öylesine hızlı örtmüşlerdi ki çukurun çevresindeki toprak yığınlarının üzerinde bulunan en az yedi veya sekiz fener ve mum sayesinde ortalık yeterince aydınlık olmasına rağmen hiçbir şey görünmüyordu.

Bu içler acısı manzaradan ben de neredeyse diğerinden etkilendiğim kadar etkilenmiştim. Esas acıklı ve dehşet dolu manzara ceset arabasındaki bazıları çarşaflara, bazıları da kilimlere sarılmış 16, 17 cesetti. Bazıları neredeyse çıplak denecek hâldeydi, bazıları da öylesine üstünkörü sarılmıştı ki arabadan atılırken üzerindeki örtünün kaymasıyla diğer cesetlerin yanına çırılçıplak düşüyordu. Ama bu pek umurlarında değildi, gören başka kimse de durumun uygunsuzluğuna aldırmıyordu, çünkü çoktan ölmüştü bu insanlar ve insanlığın toplu mezarı diyebileceğimiz bir yere yığılacaklardı işte, burada fakiri zengini, hiçbir ayrım olmaksızın hepsi

aynı yere gidiyordu. Başka bir defin yöntemi yoktu, istense de olmazdı, çünkü böyle bir felakette hayatını yitiren akıl almayacak kadar fazla insana tabut yetişecek gibi değildi.

Mezarcılarla ilgili skandal niteliğinde bir söylenti dolaşıyordu. O zamanlar doğru dürüst sarılmış her cesedin kefeninde genellikle iyi cins keten kullanılıyor, cesedin başı ve ayakları bağlanıyordu. Söylediklerine göre mezarcılar cesetleri arabanın içinde soyup toprağa tamamen çıplak olarak taşıyacak kadar hain olabiliyorlardı. Böyle bir alçaklığı, özellikle böyle korkunç bir zamanda Hristiyanlara yakıştıramadığım için doğruluğu konusunda bir şey demeden sadece iletiyorum.

Hemşirelerin gaddar davranış ve yöntemlerle baktıkları hastaların sonunu hızlandırmak için yaptıklarına dair de sayısız hikâye dolaşıyordu ortalıkta. Ama bunu yeri geldiğinde anlatacağım.

Bu gördüklerimle gerçekten çok sarsılmıştım, kiliseden yüreğim dağlanmış olarak tarifsiz bir üzüntü içinde çıktım. Evime doğru giderken yolun diğer tarafında Butcher Row'daki Harrow Sokağı'ndan çıkan ve önünde bir çançıyla giden bir araba daha gördüm. Cesetlerle dolu olan araba hemen karşıya, yani kiliseye doğru devam etti. Bir an için durdum, ama geri dönüp o korkunç sahneyi bir kez daha görmeyi içim kaldırmayacağı için doğruca eve döndüm. Aldığım bu riskten zarar görmeksizin kurtulduğumu düşündüm, bundan ötürü Tanrı'ya şükranlarımı sundum. Gerçekten de bir şeyim yoktu.

O talihsiz zavallı beyefendinin acısını düşündükçe döktüğüm gözyaşı belki onunkilerden daha fazlaydı. Öylesine aklıma takılmıştı ki evde duramayıp sokağa fırladım. Pye Tavernası'na gidip adama ne olduğunu öğrenmeliydim.

Saat gece yarısını geçtiği hâlde o zavallı bey hâlâ oradaydı; işin aslı mekândaki insanlar tanıdıkları için orada biraz oyalanmasını sağlamış ve bütün gece boyunca bırakmamış-

lardı. Tamamen sağlıklı görünse de bu adamın onlara hastalığı bulaştırma tehlikesi olmasına rağmen...

Bu tavernayı kederle anıyorum. Sahipleri medeni insanlardı, nazik ve yardımseverdiler; bu zamanda bile tavernalarını kapatmamışlar, eskisine nazaran biraz gizli saklı olsa da işlerini sürdürmüşlerdi. Fakat bu evi kullanan ürkütücü bir çete vardı. Bütün bu felaketin ortasında her gece orada toplanıyor, diğer zamanlarda olağan karşılanabilecek âlemler düzenliyor, aşırılıklara kaçıyorlardı. Davranışları öyle saldırganlaşmaya başlamıştı ki tavernanın sahibi olan karı kocayı önceleri utandırırken artık korkutur hâle gelmişlerdi.

Bu adamlar genellikle sokağa karşı bir odada toplanıp geç saatlere kadar oturuyorlar, çan sesini duydukları gibi hemen tavernanın o tarafa bakan pencerelerini açıp ceset arabasının sokağın sonundan karşıya geçerek Houndsditch'e girişini izliyorlardı. Arabalar geçerken sokaktaki veya pencerelerdeki insanlar genellikle ağıt yakıyorlardı, bu güruh da onlar başlar başlamaz, özellikle o günlerde sokaktan geçen zavallıların çoğunun yaptığı gibi merhamet göstermesi için Tanrı'ya yakaranları duyunca terbiyesizce alay edip eğleniyordu.

Bu beyefendiler yukarıda da bahsettiğim o zavallının tavernaya getirilişi sırasında meydana gelen karışıklıktan rahatsız olup sinirle ev sahibine bağırmaya başlamışlar, çünkü böyle bir herifin –öyle diyorlardı– mezardan çıkarılıp bulundukları eve getirilmesine müsaade etmişti. Bu kişinin sağlıklı, ancak ailesini kaybetme felaketine uğradığı için bu hâle düşmüş bir komşuları olduğu anlatılınca da öfkeleri adamcağızın ailesinin kaybından duyduğu acıyla alay etmeye dönüşmüş. Ailesiyle birlikte o koca çukura atlayıp cennete gitme cesaretini gösteremediğini söyleyerek adama sataşmaya, bazı çirkin, hatta kâfirce laflar etmeye başlamışlar.

Ben oraya döndüğümde bu kepazeliklerine devam ediyorlardı. Görebildiğim kadarıyla adamcağız sesini çıkarma-

dan, kederle oturuyor, onların hakaretleri aklını acısından almak şöyle dursun, mateminin yanı sıra bir de incinmesine sebep oluyordu. Böylece adamların kişilikleri hakkında yeterince bilgi sahibi oldum ve içlerinden ikisini de tanıdığım için kibarca ikaz ettim.

Derhâl çirkin söz ve küfürlerle bana saldırmaya başladılar; çok sayıda dürüst insanın kilise avlusuna taşındığı bir zamanda ben mezarımın dışında ne yapıyormuşum, neden evde oturup ceset arabası benim için gelmesin diye dualar etmiyormuşum gibi sorular sordular.

Tavırları karşısında sükûnetimi korusam da bu adamların terbiyesizliğine gerçekten şaşırmıştım. Yine de kendimi tuttum. Adamlara şunu söyledim: Dünyada bana kim ahlaksız yaftası yapıştıracak olursa ağzının payını verirdim, fakat Tanrı'nın bu dehşetli yargı gününde benden çok daha iyilerinin süpürülüp mezarı boyladıklarının farkındaydım. Sorularına doğrudan yanıt vermeye gelince, adını boş yere andıkları, lekeledikleri ulu Tanrı beni merhametiyle esirgemiş, bu lütfuyla aynı zamanda görevlendirmişti: Onların bu küstah, arsız tavırlarını, böyle bir zamanda bu şekilde davranmalarını, özellikle bazılarının tanıdığı, komşusu olan dürüst bir beyefendiye Tanrı'nın takdiriyle ailesini kaybetmenin üzüntüsünden kahrolduğunu göre göre sataşıp alay etmelerini kınıyordum.

Bu konuşmamı nasıl da şeytanca, iğrenç bir üslupla alaya aldıklarını tam olarak hatırlamıyorum; sanırım rahatça konuşmaktan korkmayışım onları daha da kışkırtmıştı. Ne dediklerini hatırlasam bile hikâyemi, hele böyle bir dönemde, sokaktaki en berbat ve bayağı adamların bile kullanmayacağı sözler, çirkin küfürler, lanet dolu boş laflarla dolduracak değilim. Bu duyarsız yaratıkların dışında en günahkâr zavallıların bile kafasında o günlerde kendilerini bir anda mahvedecek büyük gücün varlığının verdiği korku vardı.

Bütün bu şeytanca konuşmaların en kötü tarafı Tanrı'yı lanetlemekten korkmamaları ve varlığını inkâr etmeleriy-

di. Vebaya Tanrı'nın işi deyişimle böyle yıkıcı bir darbenin kaynağı ilahi takdir değilmiş gibi alay etmeleri ve ağzımdan adalet kelimesi çıktığında dahi gülmeleri, ölüleri taşıyan arabaları gördüklerinde Tanrı'ya yakaran insanlarla dalga geçmeleri çok aşağılayıcı, ahmakça ve terbiyesizceydi.

Bence hak ettikleri yanıtı verdim, fakat konuşmalarının korkunç gidişatını durdurmaya yetmedi, sözlerim onları daha da azdırdı. Bunun üzerine itiraf etmeliyim ki içim bir tür dehşet ve öfkeyle doldu, tüm kenti saran ilahi adaletin intikamını onlardan da almasını dileyip intikamın zaten kapılarında olduğunu söyleyerek sözlerimi noktaladım.

Söylediğim her şeyi küçümsemeleri ve onların deyimiyle verdiğim vaaza akıllarına gelen her türlü alayla karşılık vermeleri aslında beni öfkelendirmekten çok üzdü. Bana bu kadar hakaret etmelerine rağmen onlara uymadığım için içimden Tanrı'ya şükrederek oradan ayrıldım.

Bu adi tavırlarını üç dört gün daha sürdürdüler; dindar, vakur ve ilahi adaletin üzerimizdeki gücünü hisseden herkesle alay edip hakaretler yağdırdılar. Aynı alaycı tavrı hastalığın bulaşma olasılığına rağmen kilisede toplanıp Tanrı'nın bizden yardımını eksik etmemesi için oruç tutan ve dua eden iyi insanlara karşı da takındıklarını duydum.

Bu iğrençliklerini ancak üç veya dört gün daha sürdürebildiler diyorum, daha fazla olduğunu sanmıyorum, çünkü zavallı beye, "Mezarının dışında ne işin var?" diye soran adam Tanrı'nın gazabıyla vebaya yakalanıp feci biçimde can verdi. Diğerleri de birer birer, yukarıda anlattığım o büyük çukura, henüz ağzına kadar dolmamışken, yani yaklaşık on beş gün içerisinde atılıverdi.

Böyle genel bir dehşet çağında, sıradan bir insanın aklına bile getirmekten ürpereceği pek çok taşkınlık bu adamların günah hanesinde yazılıydı. Özellikle insanların dine sarılışına dair her gördükleriyle, en başta da bu kederli zamanda Tanrı'dan merhamet dilemek için halka açık ibadet alanında

coşkuyla toplanmalarıyla dalga geçiyorlardı. Buluştukları bu tavernanın kilisenin kapısını görüyor olması, onların bu tanrıtanımaz kâfir eğlencelerine özel imkân sağlıyordu.

Aktardığım hadisenin arifesinde bu hâlleri hızını biraz yitirmeye başlamıştı. Çünkü salgın bu bölgede şiddetli bir yükselişe geçmiş, insanlar kiliseye gitmekten korkar olmuştu, en azından sayıları her zamanki kadar çok değildi. Rahiplerin de çoğu ölmüş, kalanlar ise taşraya gitmişti. Zira böyle bir dönemde şehirde kalma riskini almak bir yana, kiliseye gelip muhakkak ki çoğu vebalı olan bir cemaate rahiplik etmek, bunu her gün veya bazı yerlerde olduğu gibi günde iki defa yapmak yılmaz bir cesaret ve sağlam bir inanç gerektiriyordu.

İnsanların olağanüstü bir gayretle dinî görevlerini yerine getirdiği doğruydu. Kilisenin kapıları sürekli açık olduğu için, rahip ayin düzenliyor olsa da olmasa da halk içeri giriyor, kendilerini ayrı bölmelere kilitleyerek büyük bir bağlılık ve inançla dua ediyordu.

Bir kısmı da farklı düşüncelerine göre başka mabetlerde toplanıyordu, fakat hepsi, özellikle salgının ilk dönemlerinde bu kabadayıların maskaralıklarının hedefi olmuştu.

Anlaşılan bu adamlar dini alenen aşağılayan tavırları yüzünden her inançtan nezih insanlar tarafından da kınanmıştı. Bu ve salgının şiddetinin artması sanırım daha önceki kabalıklarını törpülemelerine vesile olmuş, fakat bahsi geçen beyefendi tavernaya ilk girdiğinde kopan yaygarada baş gösteren terbiyesiz ve tanrıtanımaz ruh ile tekrar palazlanmışlar ve muhtemelen ben onları kınamayı üstüme vazife bildiğim vakit de aynı şeytana uymuşlardı. Başlangıçta düşüncemi ne kadar elimden geldiğince sakin, dengeli ve nazik bir şekilde ifade etmeye gayret ettiysem, davranışım onları bir o kadar aşağılayıcı sözler kullanarak konuşmaya sevk etti. Herhâlde bu tavrı –sonunda tam tersi olduğunu anlasalar da– kin tutmalarından korktuğum için benimsediğimi düşündüler.

Eve bu adamların iflah olmaz kötülüklerinin etkisinde, üzüntü içinde döndüm. Ne var ki başlarına gelecek felaketin Tanrı'nın adaletine örnek oluşturacağına hiç kuşkum yoktu, nitekim bu dönemin Tanrı'nın intikamına ayrılmış bir dönem olduğuna ve hoşnutsuzluğuna neden olan ne varsa her zaman olduğundan daha özel ve çarpıcı bir yol izleyerek teker teker ayıklayacağına inanıyordum. Ortak felaketimizin bazı iyi insanları da vuracağını ve vurduğunu, böyle büyük bir yıkım döneminde kimsenin iyi veya kötü addedilerek ahirette akıbetinin ne olacağına hükmetmeyi sağlayacak genelgeçer bir kural bulunmadığını düşünmekle beraber, yine de Tanrı'nın başka zamanlarda hoş görüp esirgediği, fakat onun ismini ve varlığını hakir görenler, intikamına kafa tutanlar, ibadeti ve ibadet edenleri alaya alanlar gibi kimliklerini alenen itiraf etmiş düşmanları rahmetiyle esirgemeyi doğru bulmayacağına inanmak makul görünüyor. Vakit ceza vakti, Tanrı'nın öfkesini gösterdiği gün. Aklıma Yeremya'nın 5. bölümündeki 9. ayetten şu sözler geliyor: "Bu yüzden onları cezalandırmayayım mı? diyor Rab, böyle bir ulustan öcümü almayayım mı?"

Dediğim gibi zihnim bu düşüncelerle dolu ve bu insanların kötülüğünün dehşeti karşısında kahrolmuş vaziyette içim sıkışarak eve döndüm. Bu zamanda Tanrı kılıcını çekip yalnızca onlardan değil, tüm ülkeden intikam alırken, nasıl böyle vahşi, böyle katı ve nam salacak kadar kötü yürekli olup Tanrı'ya, onun kullarına ve ona ibadete bu hakaretleri yağdırırlar aklım ermiyordu.

Açıkçası başlangıçta şahsıma herhangi bir hakaret yönelttikleri için değil, kâfirce konuşmaları yüzünden öfkelenmiştim. Ama yine de bu kadar zoruma gitmesinin bana karşı da hayli edepsiz laflar etmelerinden kaynaklanmış olup olmadığından şüphe ettim. Bu meseleye bir süre kafa yorduktan sonra eve gelir gelmez hüzün içinde dinlenmeye çekildim. O gece hiç uyumadım ve Tanrı'ya beni içinde bu-

lunduğum bu büyük tehlikeden koruduğu için şükranlarımı sunarak bu umutsuz zavallıları bağışlaması, bu adamların gözlerini açması ve burunlarını sürtmesi için kendimi en samimi duygularla, vakarla dua etmeye verdim.

Bana zulmedenler için dua etmem sadece görevimi yerine getirmek için değildi; bana davranışları yüzünden içimde onlara karşı herhangi bir kırgınlığın izi bile olmadığından emin oluncaya kadar kalbimi baştan aşağı yokladım.[28] Tanrı'nın adını savunma arzusunu kişisel öfke ve kırgınlıklarından nasıl ayırt edeceklerini öğrenmek veya ayırt ettiğinden emin olmak isteyen herkese naçizane bu yöntemi öneririm.

Burada salgın günlerini düşününce aklıma gelen bazı özel anlara dönmem icap ediyor, özellikle hastalığın başlangıcında evlerin kapatıldığı zamanlara... Zira salgın bu denli yayılmadan önce insanların gözlem yapabilmek için sonraki günlere kıyasla daha fazla fırsatı vardı, hastalık son aşamasına geldiğinde ise insanların birbiriyle doğru dürüst iletişimi kalmamıştı.

Daha önce de söylediğim gibi ev kapatma dönemi boyunca bekçiler şiddet gördü. Askerlere gelince, hiçbiri ortalarda görünmüyordu. Kralın elinde kalan, fakat sayısı önceleriyle karşılaştırılamayacak kadar az olan muhafızlar da dağılmış durumdaydı, Tower'da ve Whitehall'da görev yapan küçük gruplar dışında, kral ve maiyetinin bulunduğu Oxford'a veya ülkenin daha uzak bölgelerindeki karargâhlara taksim edilmişlerdi. Hatta Tower'da yirmi dört tüfekçi ve cephanelikten sorumlu subaylar haricinde, kendilerine gözcü denilen, muhafız birliği üyeleri gibi üzerlerinde pelerin ve başlıkla şehrin kapısında bekleyenlerden başka kimsenin kaldığını sanmıyorum. Eğitimli birliklere gelince, hiçbir bölüğü bir araya getirmenin yolu yoktu; Londra veya Middlesex kraliyet temsilciliği milisler için seferberlik ilan etse bile, riski ne olursa olsun kimse toplanmazdı.

---

28 Kitab-ı Mukaddes'e gönderme; bkz. Matta 5:44. (ç.n.)

Bu durum bekçilere daha az itibar edilmesine sebep oluyordu ve belki de bu yüzden onlara karşı daha çok şiddet uygulanıyordu. Burada bundan insanları kapalı tutmak için bekçiler atamanın her şeyden önce etkisiz olduğunu, insanların kaba kuvvetle veya kurnazlıkla istedikleri zaman kaçmayı başardıklarını belirtmek için bahsediyorum. İkinci değineceğim nokta da kaçanların genellikle hastalığa yakalanmış olan ve çaresizlik içinde oradan oraya dolaşarak kimlere zarar verdiklerine aldırmayan kişiler olmalarıydı. Daha önce söylediğim gibi bundan hastalıklı insanların başkalarına da hastalığı bulaştırmak istedikleri sonucu çıkarılabilir, ama doğru değil.

İyi, dini bütün, inançlı insanların hastalandıklarında başkalarına da hastalığı bulaştıracak fevri davranışlar sergilemek bir yana, ailelerini koruma umuduyla onların kendilerine yaklaşmalarını menettikleri, hastalanmalarına neden olmamak ve tehlikeyi onlardan uzak tutmak için en yakınlarını bile göremeden öldükleri pek çok vakayı iyi biliyorum. Başkalarına zarar vermek konusunda duyarsız olanlar varsa, bunların başta geleni kapatılmış evlerden kaçan hastalardı; erzak almak veya eğlenmek istediklerinde zor durumda kalıyor, hâliyle hastalıklarını saklamak için uğraşıp istemeden de olsa habersiz ve tedbirsiz insanlara bulaştırıyorlardı.

Bu nedenle evlerin zorla kapatılıp insanları evlerinde tutmanın, daha doğrusu tutsak etmenin yukarıda da söylediğim gibi pek, hatta hiç işe yaramadığına inanıyordum, hâlâ da öyle düşünüyorum. Diğer türlü yataklarında sessizce ölüp gidecek bu zavallı insanların hastalıklı hâlleriyle bir yerlere kaçmak zorunda kalması aksine zararlı oldu.

Aldersgate Caddesi civarındaki evinden kaçan bir kişiyi hatırlıyorum. Önce Islington yolu üzerindeki Angel Hanı'na, sonra da White Horse Hanı'na (ki ikisinin de tabelaları hâlâ aynıdır) girmek istemiş, ama reddedilmiş. Ardından salgı-

nın o zamanlar daha şiddetlenmediği bir bölgede bulunan, yine tabelası hâlâ aynı olan Pyed Bull Hanı'na varmış ve Lincolnshire'a gidiyormuş gibi yaparak oradakileri sağlıklı olduğuna, hastalık taşımadığına inandırmaya çalışıp sadece bir geceliğine yer istemiş.

Ona tavan arasında verebilecekleri bir yatak dışında boş yerleri olmadığını, ertesi gün davarlarıyla birlikte bazı tüccarların gelmesini beklediklerini ve o yatağı kabul ederse bir gece kalabileceğini söylemişler. Kabul etmiş, elinde mumla kendisine odayı göstermek için gelen hizmetçi kızla yukarıya çıkmış. Bu adam çok iyi giyimliymiş, tavan arasındaki odalarda kalan birine pek benzemiyormuş. Odaya girdiklerinde derin bir iç çekerek kıza böyle yerlerde kalmaya alışık olmadığını söylemiş. Kız da adama bundan iyi odaları olmadığına emin olmasını bir kere daha söylemiş. Adam, "Öyleyse mecburum, çok kötü zamanlar yaşıyoruz, ama ne de olsa bir gecelik..." diye karşılık vermiş. Yatağın kenarına oturup kızdan yarım litrelik ılık bir bira getirmesini rica etmiş. Bunun üzerine kız bira getirmek için aşağıya inmiş, ama başka işlere dalıp birayı unutmuş ve bir daha yukarıya çıkmamış.

Ertesi sabah beyefendi ortalarda görünmeyince biri hizmetçi kıza onu sormuş. Kız da şaşırarak, "Eyvah! Benden ılık bira istemişti, ama götürmeyi unuttum," diye yanıt vermiş. Bu kez başka birini yukarı yollamışlar. Yukarı çıkan kişi odaya girdiğinde adamı cansız bedeni soğumaya yüz tutmuş, boylu boyunca yatağa uzanmış hâlde bulmuş. Üstü başı darmadağın, çenesi düşmüş, gözleri tüyler ürpertici bir şekilde fal taşı gibi açılmış, bir eliyle de yatak örtüsünü sımsıkı yakalamış. Adam besbelli kız odadan çıktıktan az sonra ölmüştü. Belki de kız birayla yukarıya çıkmış olsaydı, adamı yatağa oturmasından birkaç dakika sonra ölmüş bulacaktı. Tahmin edileceği gibi orada büyük bir panik yaşanmış. O zamana kadar hastalıktan esirgenmiş olan bu eve bulaşan hastalık

hızla öbür evlere de sıçramış. Evde kaç kişinin öldüğünü hatırlamıyorum, ama sanırım korkusundan hemen hastalanan hizmetçi kızın yanı sıra başka ölenler de olmuştu. Bir hafta önce Islington'da yalnızca iki kişi ölmüşken ertesi hafta, yani Temmuz'un 11'inden 18'ine kadar geçen zamanda 14'ü vebadan olmak üzere toplam 17 kişi öldü.

Hastalık evlerine yaklaştığında bazı ailelerin –ki bunların sayısı hiç de az değildi– başvurduğu bir tedbir vardı. Bu aileler salgın başladığı sıralarda taşraya kaçıp eş dostun evlerine sığındılar ve genellikle komşularından veya akrabalarından birilerini evlerine bakıp mallarına göz kulak olmak üzere bıraktılar. Bazı evler ise bütünüyle kapatılıp kilitlendi, kapılara ve pencerelere tahtalar çakıldı. Sayıları az olan bu evlerle ilgilenme görevi bekçilere ve kilise görevlilerine bırakıldı.

Çevre bölgelerle Surrey veya nehrin Southwark denen yakası da dâhil olmak üzere kent ve banliyölerinde 10.000'den fazla evin terk edilmiş olduğu düşünülüyordu. Geçici olarak Londra'da bulunan ve başka aileleri ziyarette olanlar bunun dışında kalıyordu. Kaçan kişi sayısının toplam 200.000'e ulaştığı hesap edildi. Bu konuya daha sonra tekrar değineceğim. Burada sözünü etmemin nedeni şu, iki evi olan ailelerde biri hastalandığında aile reisi müfettişe veya herhangi bir yetkiliye haber vermeden önce çocuklar ve hizmetliler dâhil olmak üzere ailenin diğer bireylerini hemen öbür evine yolluyor, sonra da müfettişin hemşire veya hemşireler görevlendirmesini ve hasta ölürse eve göz kulak olması için başka birinin de (para için bunu yapan çok kişi vardı) evde onlarla birlikte kapatılmasını sağlıyordu.

Bu birçok vakada hastayla birlikte kapatılırsa ölmesi kaçınılmaz olan bütün aileyi kurtarıyordu. Fakat öte yandan bu evleri kapatmanın sakıncalarından birini ortaya çıkarıyordu, çünkü hastalık ilerlememiş olsa da bulaşmış olan, ama vebalı olduğu açıkça bilinmeyen çoğu kişi tutsaklık düşüncesinin dehşeti içinde ailenin diğer bireyleriyle birlikte

kaçıyor, kimi durumunu bilmeden, kimi de gizlemeye devam etmek zorunda kalarak serbestçe dolaşıyor ve başkalarına bulaştırıyordu, böylece vebayı bundan sonra anlatacağım gibi korkunç bir biçimde yayıyorlardı.

Burada böyle korkunç bir salgınla karşılaşan insanlar olursa ve bu yazdıklarım ellerine geçerse yararı olur diye bir veya iki gözlemimden söz etmeliyim. (1) Hastalık genellikle evdekilere yiyecek veya ilaç sağlamak için fırın, meyhane, dükkân vb. gibi yerlere yollamak zorunda kalınan, bunun için sokak sokak dolaşan hizmetliler yoluyla bulaşıyordu. Dükkânlara, pazara ve böyle yerlere zorunlu olarak girip çıkan bu hizmetlilerin onlara öldürücü nefeslerini üfleyen hastalıklı insanlarla karşılaşmamaları olanaksızdı. Ardından hastalığı bulundukları ev ve ailelere taşıyorlardı. (2) Böyle büyük bir kentte sadece bir veba evi olması müthiş bir hataydı. Bu bir ev, yani en fazla 200 veya 300 kişi alabilen Bunhill Fields yerine, mesela iki kişiyi bir yatağa yatırmak veya bir odaya iki yatak koymak zorunda kalmadan her biri 1.000 kişi alabilen üç veba evi olsaydı ve her aile reisi hizmetlilerinden biri hastalanır hastalanmaz, eğer razı oluyorsa ki çoğu olurdu, onu en yakın veba evine göndermeye mecbur edilseydi, müfettişler de hastalığa yakalanan yoksullar için böyle yapsaydı ve evleri kapatmak yerine insanların rızasıyla (aksi takdirde değil) bu uygulansaydı kanımca binlerce kişinin ölümü engellenebilirdi, baştan beri böyle diyorum. Nitekim benim de kendi bilgim dâhilinde pek çok örnek ekleyebileceğim şöyle bir durum vardı: Bir hizmetli hastalandığında evdekilerin onu yollayacakları zamanları olduysa veya evi terk edip hastadan uzaklaşabildilerse, yukarıda da bahsettiğim gibi hepsi korunmuş oluyordu; buna rağmen evdekilerden biri veya birkaçı hastalandığında ev kapatılırsa bütün aile yok oluyordu, öyle ki kimsenin ölüleri kapıya taşıyacak hâli olmadığından taşıyıcılar ölüleri almak için eve girmek zorunda kalıyordu.

(3) Bu sayede felaketin bulaşma yoluyla yayıldığı, yani hekimlerin effluvia[29] dedikleri bazı buhar ve gazlarla veya hasta kişilerin soluğu veya teri veya yaralarının saldığı kötü kokularla veya hekimlerin bile bilemediği kimi başka yollarla geçtiği konusunda hiç kuşkum kalmamıştı. Bu effluvia hastalara belirli bir mesafeden daha yakına gelen herkesi etkiliyor, hemen sağlıklı kişinin hayati uzuvlarına nüfuz ediyor, kanlarına girip hızla mayalanıyor ve nasıl altüst oldukları alenen görülecek kadar ruhlarını sarsıyordu. Hastalık kapan kişi bunu aynı yolla başkalarına da geçiriyordu. Doğru düzgün tartıp düşüneni ikna etmemesi mümkün olmayan örnekler verebilirim buna. Şimdi salgın bittikten sonra, olanlara Tanrı katından inen bir darbe deyip yayılmasına aracı olan etkenleri göz ardı eden, bireyleri âdeta teker teker seçerek mahvettiği söyleyen bazı kişiler karşısında hayrete düşüyor, bu düşünceleri birer cehalet ve zevzeklik emaresi sayarak küçümsüyorum. Aynı biçimde hastalığın yalnızca havadan geldiği şeklindeki açıklamaları da. Böyle düşünenlere göre havayla taşınarak solukla, hatta gözeneklerden vücuda giren muazzam sayıda görünmez yaratık ve böcek, ürettikleri veya salgıladıkları en güçlü zehirlerin veya bıraktıkları zehirli larva veya yumurtaların kana karışmasıyla hastalığı bulaştırıyorlardı. Mürekkep yalamışların bu ahmaklığı genel tecrübeyle sabitti. Ama sırası geldiğinde bu konuda daha fazla şey söyleyeceğim.

Bu kentin insanları için kendi gevşekliklerinden kaynaklanan ihmallerden daha öldürücü bir şeyin olmadığını da vurgulamam gerekiyor. Salgının geldiğine delalet eden uzun süre boyunca tüm uyarılara rağmen erzak ve diğer ihtiyaç maddelerini alıp stoklamadılar. Eğer böyle yapsalardı, bu önlemleri alarak büyük ölçüde korunduğunu gözlemlediğim bir kesim gibi onlar da evlerine çekilip yaşayabilirlerdi. Ayrıca başlangıçta daha duyarlıyken, duruma alıştıktan sonra

29 Kötü koku veya irin. (ç.n.)

gerçekten hasta olduklarını bildikleri hâlde başkalarıyla konuşup görüşmekten çekinmez oldular.

Ben de bu düşüncesiz insanlardan biri olduğumu kabul etmek zorundayım. Aklım başıma gelene kadar ihtiyaç duyacağım şeyleri stoklamadım, bu yüzden de hizmetlilerim salgın başlamadan önce yaptıkları gibi çıkıp ufak tefek her şeyi tek tek almak zorunda kaldı. Akıllandıktan sonra ise ancak bir aylık ihtiyacımıza yetecek kadarını toparlayabilecek kadar zamanım oldu.

Ailem ben, evi çekip çeviren emektar bir kadın, bir hizmetçi kız ve iki yardımcıdan ibaretti. Salgın çevremizde yayıldıkça neyi nasıl yapmam gerektiğini düşünürken üstüme kasvet çöküyordu. Etraf iç karartıcı manzaralarla doluydu, sokaklarda dolaştıkça veba yüreğime korku salıyordu. Evet, veba korkunç bir şeydi, ama bazılarında ortaya çıkan katbekat berbat hâline tanık olunca daha da büyük bir dehşete düşüyordum. Genellikle boyun ve kasıklarda meydana gelen şişlikler bazen sertleşiyor ve dağılmak bilmiyordu, o zaman büyümeleri en ağır işkenceyi aratacak ölçüde acı veriyordu. Bazıları dayanamıyor, kendilerini pencereden atıyor, silah alıp vuruyor veya başka bir yolla bu işkenceden kurtarıyorlardı. Bunlar gibi pek çok korkunç şey gördüm. Bazıları da acıdan kendine hâkim olamayıp sürekli inleyerek rahatlamaya çalışıyordu. Sokaklarda yürürken duyduğumuz böyle acı dolu bağırışlar yüreğimizi parçalıyordu; özellikle aynı ölümcül belanın her an kendi başımıza gelebileceğini düşündükçe...

Giderek kararlılığım zayıflıyor, yüreğim daralıyor ve aceleciliğimden fena hâlde pişman oluyordum. Sokağa çıkıp bu görüntülerle karşılaştığımda şehirde kalmaya karar vermekte dediğim gibi aceleci davrandığımı düşünüyor, sık sık ağabeyim ve ailesiyle gitmediğime hayıflanıyordum.

Gördüğüm bu korkunç şeyler yüzünden bazen eve çekiliyor, artık sokağa çıkmamaya karar veriyordum. Bu kararlılığım en fazla üç dört gün sürüyordu. Bu zamanı da kendim

ve ailemin esirgenmesinden dolayı çok ciddi bir minnet duygusu içinde ve sürekli günah çıkartarak geçiriyordum. Her gün kendimi Tanrı'ya teslim ediyor, oruç tutuyor, hicap ve tefekkür içinde ona yalvarıyordum. Ara verdiğimde de kitap okuyor, o gün başıma gelenleri yazıp günlük tutuyordum. Bu çalışmam yaptığım gözlemlere dayanan o notlardan ortaya çıktı. Özel düşüncelerimi kendime sakladım, ne olursa olsun yayımlanmasını istemedim.

O sıralar ilahi konularla ilgili düşüncelerimi de yazdım. Bana yararı oldu, ama başkaları bilsin istemiyorum. Onun için bu konuda başka bir şey söylemeyeceğim.

Çok iyi bir dostum vardı, Heath adlı bir hekim. Bu kötü günlerde onu sık sık ziyaret ettim. Sokağa çok çıktığımı biliyordu, çıktığımda hastalıktan nasıl korunacağıma ve ağzımda ne tutmam gerektiğine dair birçok öğüt verdiği için ona minnettarım. O da bana sık geliyordu, iyi bir hekim olduğu kadar iyi bir Hristiyandı, bu korkunç zamanda dostluğu ve sohbeti bana müthiş destek oluyordu.

Ağustos ayına gelmiştik ve yaşadığım yerdeki salgın çok şiddetlenerek felaket noktasına ulaşmıştı. Dr. Heath beni ziyarete geldiğinde hâlâ sokaklarda dolaşıp kendimi tehlikeye attığını öğrenince hiç açmamak üzere pencereleri, kepenkleri ve perdeleri sıkı sıkıya örterek kendimi ve ailemi eve kapatıp kimsenin dışarıya çıkmasına müsaade etmemem konusunda beni ikna etmeye çalışıyordu. Pencere veya kapı açılacaksa ilk önce odada reçine, zift, kükürt veya barut yakarak yoğun bir duman üretmemiz gerektiğini söylüyordu. Dediklerini bir süre yaptık, ama eve kapanmak için yeterince stok yapmadığımdan sürekli içeride kalmamız olanaksızdı. Geç kalmış olsak da bunun için elimden geleni yapmaya çalıştım. Evde pişirme olanağım olduğu için gidip iki çuval un aldım, fırınımızda birkaç haftalık ekmeğimizi kendimiz yaptık. Malt da aldım ve evdeki damacanalar elverdiği ölçüde, beş veya altı hafta yetecek kadar bira mayaladık. Bir miktar da tereyağı ve Cheshire peynirimiz vardı, ama etimiz yoktu.

Oturduğumuz caddenin karşı tarafındaki çok sayıda kasap ve mezbahada vebanın bütün şiddetiyle sürdüğü bilindiğinden gidip onların arasına karışmak pek akıllıca olmazdı.

Burada ihtiyaçları karşılamak için sokağa çıkma zorunluluğunun bütün kentin büyük ölçüde mahvına yol açtığını gördüğümü bir kez daha söylemek istiyorum. İnsanlar hastalığı bu yüzden, bir seferinde olmasa diğerinde kapıyordu, üstelik alınan gıdaların ve malların da genellikle hastalık taşıdığına inanmak için nedenlerim vardı. O yüzden şehre gıda getirenlerin ve pazarcıların kesinlikle hasta olmadığına dair verilen güvencenin tatmin edici olduğunu söyleyemem, etlerin büyük bir bölümünün kesildiği Whitechapel'da salgın öyle şiddetliydi ki dükkânların yalnızca birkaçı açık kalmıştı, kalanlar da etlerini Mile End'de kesip atlara yükleyerek getiriyorlardı.

Yoksullar stok yapamadığından alışveriş için pazara gitmeleri şarttı, kimileri de hizmetli veya çocuklarını yollamak zorunda kalıyordu. Bu her gün tekrarlanan bir gereklilik olduğundan sağlığı yerinde olmayan pek çok kişiyi pazarlara getiriyor, böylece sağlıklı gelenler de eve dönerken beraberinde ölümü götürüyordu.

İnsanların olabildiğince önlem aldığı doğruydu. Biri et aldığında bunu kasabın elinden değil de doğrudan kancadan alıyor, kasap da parayı müşterinin elinden almıyor, bu amaçla bulundurduğu sirke dolu bir kaba koymasını istiyordu. Müşteriler para üstü almamak için bozuk para hazır ediyorlar, ellerinde kolonya ve parfüm şişeleri tutuyorlardı. Kullanılabilecek her yöntem kullanılıyordu, ama yoksullar bunları bile yapamadıkları için fazlasıyla risk alıyorlardı.

Her gün sayısız iç karartıcı hikâye duyuyorduk. Bazen pazarda bir kadın veya bir erkek birdenbire düşüp ölüyordu. Bunun nedeni hastalığı kapmış olan birçok kişinin hayati organları kangrenden etkilenene ve son nefeslerini vermeye birkaç dakika kalana kadar hasta olduklarından haberlerinin olmamasıydı. Bu yüzden öncesinde herhangi bir belirti

olmaksızın aniden sokaklarda ölen çok kişi vardı. Bazıları da daha önce değindiğim gibi bir ambara veya ahıra, herhangi bir kapıya veya verandaya kadar gidip oturuyor ve orada ölüyordu.

Sokaklarda ölüp kalanlar olması öylesine olağandı ki salgının şiddetlendiği bölgelerde orada burada ölmüş insanlara rastlamadan sokaklardan geçmek neredeyse imkânsızdı. İlk zamanlarda insanlar böyle bir şeyle karşılaştıklarında duruyor veya komşulara sesleniyorlardı, ama sonraları ilgilenmez oldular. Yolda bir ceset gördüğümüzde ona en uzak yerden dolanarak geçiyor, dar bir sokak veya geçitteysek geriye dönüp işimizi halletmek için başka bir yol bulmaya çalışıyorduk. Bu durumda cesetler bildirilip ilgililer tarafından kaldırılana veya gece ceset arabası geçerken taşıyıcılar toplayıp götürene kadar öylece kalıyordu. Bu işi yapan korkusuz yaratıklar ölünün ceplerini karıştırmayı veya bazen olduğu gibi iyi giyimlilerse giysilerini çıkarmayı ve alabilecekleri ne varsa almayı ihmal etmiyorlardı.

Pazarlara geri dönersek, esnaf bu durumun çaresine bakmıştı, biri pazarda ölürse diye yetkililerin orada hazır bulunmasını ve cesedin el arabası ile en yakın kilisenin avlusuna taşınmasını sağlıyorlardı. Sokaklarda veya çevre arazilerde bulunan ölüler öyle çoktu ki haftalık listeye bile bulunanlar diye yazılmıyor, sadece büyük salgının genel toplamında yer alıyorlardı.

Bu sırada salgın fazlasıyla şiddetlenmişti, pazarlarda eskiye oranla çok az mal bulunuyor, müşteriler de giderek azalıyordu. Belediye başkanı taşradan mal getirenlerin şehrin sokaklarına girmeden durdurulmasını, orada oturup mallarını sattıktan hemen sonra dönmelerini istiyor, bu da taşralıların işine geliyordu, çünkü mallarını hemen şehrin girişinde, hatta dışında, özellikle Whitechapel'ın ilerisindeki arazide, Spitalfields'de satmış oluyorlardı. Bugün Spitalfields denen sokaklar o zamanlar gerçekten açık araziydi. Ayrıca Southwark'taki St George's Fields'de, Bunhill Fields'de ve

Islington yakınlarında geniş bir arazi olan Wood's Close'da da satış yapılıyordu. Belediye başkanı, meclis üyeleri ve sulh hâkimleri evlerinden mümkün olabildiği kadar çıkmayıp yiyecek almak için hizmetli ve görevlilerini oraya yolluyorlardı. Başkaları da bu yolu izliyordu. Bu yöntem kullanılmaya başlandıktan sonra taşralılar büyük bir sevinçle gelip her türlü malı satmaya başladılar ve çok az zarar gördüler. Sanırım kayıtlara mucizevi bir biçimde korunmuş olduklarının geçmesinde bunun da etkisi vardı.

Benim küçük aileme gelince ekmek, peynir, tereyağı ve bira stokladıktan sonra hekim dostumun önerisine uyarak kendimi ve ailemi eve kapadım. Hepimizin hayatını riske atmaktansa birkaç ay et yemeyip sıkıntılara katlanmaya karar vermiştim.

Ailemi eve kapatmıştım, fakat merakımı tümüyle tatmin edemediğimden ilk başlardaki kadar olmasa bile arada sırada, her ne kadar eve dehşet ve korku içinde dönsem de dışarıya çıkmaktan kendimi alıkoyamıyordum.

Bazı küçük sorumluluklarım da vardı. Ağabeyim giderken Coleman Caddesi bölgesindeki evini bana emanet etmişti. İlk zamanlar oraya her gün gidiyordum, ama sonraları sadece haftada bir veya iki kere gider oldum.

Oraya giderken korkunç sahnelerle karşılaşıyordum. Yolda düşüp ölenler oluyor, acı içindeki kadınlar bir anda pencerelerini açarak öyle feci haykırıyor, feryat ediyorlardı ki insanı ürpertiyorlardı. Bu zavallı insanların acılarının bulduğu sayısız farklı ifadeyi tarif etmek mümkün değil.

Bir gün Lothbury'deki Token House Yard'tan geçerken başımın üzerinde birden bir pencere açıldı ve bir kadın üç kez tiz bir sesle çığlık attıktan sonra, "Ah! Ölüm, ölüm, ölüm!" diye benzeri duyulmamış bir şekilde haykırdı. Dehşet içinde kaldım, âdeta kanım dondu. Sokakta başka kimse yoktu, açılan başka pencere de olmadı... İnsanlar artık ne olup bittiğini merak bile etmiyor, kimse de kimseye yardım etmiyordu. Ben de yoluma devam edip Bell Sokağı'na geçtim.

Bell Sokağı'nda geçidin sağ tarafından daha da ürkünç bir çığlık geldi. Pencereler kapalıydı, ama belli ki içerideki aile büyük bir korku içindeydi. Kadınların ve çocukların deli gibi odadan odaya koştuğunu duyabiliyordum. Bu sırada yolun öbür tarafında bir tavan arası penceresi açıldı ve biri, "Ne oluyor?" diye seslendi. İlk pencereden, "Tanrım! Efendim kendini astı!" cevabı geldi. "Ölmüş mü?" diye sordu yine öbürü. "Evet, evet, ölmüş. Ölmüş, hatta buz kesmiş." Ölen kişi bir tüccar ve belediye meclis üyesiydi. Çok zengin bir adamdı. Adını tabii ki biliyorum, ama söylemeyeceğim, çünkü yeniden düze çıkan ailesi için sorun olmasını istemiyorum.

Bu anlattığım yaşanmış olan olaylardan sadece biri; pek çok ailenin her gün başına gelenler inanılır gibi değildi. İnsanlar hastalığın verdiği öfke veya yaralarının sebep olduğu gerçekten de dayanılmaz acıyla kontrollerini kaybedip çılgınca işler yapıyor, çoğu kez elleriyle duvarları parçalıyor, pencerelerden atlıyor, kendilerini vuruyorlardı. Anneler cinnet geçirip çocuklarını öldürüyordu. Bazıları hasta olmamasına rağmen üzüntüden, bazıları korkudan ve yaşadığı şoktan ölüyor, bazıları da korkudan aptallaşıyor, saçma sapan şeyler yapmaya başlıyordu, kimi çaresizlikle cinnet geçirirken, kimi bunalıma düşüyordu.

Vücuttaki şişlikler feci acı veriyor ve bazılarına dayanılmaz geliyordu; hekimlerin ve cerrahların tedavi için yaptıkları işlemler bazen zavallı hastalara yaralarından daha büyük işkence oluyor, onları ölüme bile götürebiliyordu. Şişlikler kimilerinde çok katılaşıyordu, hekim ve cerrahlar onları açmak için yapışkan bantlarla çekiyor, çeşitli yara lapaları uyguluyor, bunlar işe yaramazsa kesip hacamat etmeye kalkıyorlardı. Bu şişliklerin bazıları hastalığın etkisiyle, bazıları da çok şiddetli çekiştirmekten sertleşiyordu, öyle ki hiçbir alet onları kesemiyordu. Hekimler kesemediklerini yakılarla çıkarmaya çalışıyor, hastaların çoğu ya bu uygulama sırasında ya da çektiği acıya dayanamadığı için çıldırıp ölüyordu.

Bazıları ıstırap içinde kendisine kıyıyor, bazıları da sokaklara –kimi zaman çırılçıplak– fırlıyor, doğru nehre koşuyor ve bekçiler veya başka görevliler engel olamazsa kendilerini ilk buldukları yerde suya atıyorlardı.

Böyle işkence çekenlerin çığlıkları ve inlemeleri yüreğimi dağlıyordu. Fakat mevcut iki olasılıktan umut vaat eden buydu, çünkü eğer şişliğin baş verip yarılması ve içindeki cerahatin akması veya cerrahların deyimiyle dağıtılması sağlanabilirse hasta çoğunlukla iyileşiyordu. Diğer durumda, örneğin o hanımefendinin kızında olduğu gibi baştan öldürücü darbeyi alıp belirtileri geç gösterenler, ölmelerine çok kısa bir süre kalana kadar durumdan habersiz hayatlarına devam ediyordu, ta ki sara veya inmede olduğu gibi bir yerde düşüp kalana kadar. Bunlar daha önce bahsettiğim gibi birdenbire fenalaşıyor, uygun herhangi bir yere, mesela bir sıraya oturuyor veya mümkünse evlerine doğru yola koyuluyor ve giderek güçsüzleşip ölüyordu. Böyle ölümler alışıldık kangren ölümlerinden pek farklı değildi, hasta baygın, âdeta bir rüya hâlinde göçüp gidiyordu. Bu insanlar kangren bütün vücutlarına yayılana kadar hasta olduklarının farkına varmıyor, hekimler de göğüslerini veya vücutlarının başka bir yerini açıp belirtileri görene kadar hasta olduklarını anlayamıyorlardı.

O sıralarda hemşireler ve bekçilerle ilgili pek çok korkunç hikâye duyuyorduk. Hemşirelerin bakmaları için tutuldukları hastalara çok gaddarca davrandıkları, aç bıraktıkları, boğdukları veya başka yollarla sonlarını hızlandırdıkları, yani onları öldürdükleri söyleniyordu. Bekçilerse nöbet tuttukları kapalı evde sadece bir kişi, tek bir hasta kaldığında eve zorla girip hastayı öldürüyor ve cesedini hemen ceset arabasına atarak daha soğumadan mezara gönderiyorlarmış.

Bu tarz cinayetlerin işlenmiş olduğundan fazlasını söyleyemem, bir de sanırım iki kişi bu nedenle hapishaneyi boy-

lamıştı, ama yargılanmadan öldüler. Duyduğum kadarıyla üç kişi de farklı zamanlarda böyle bir suçtan idam edildi. Bana kalırsa, bazı kişilerin memnuniyetle söylediği gibi çok sık karşılaşılan vakalar değildi bunlar. Ayrıca kendine bile bakamayacak kadar güçsüz düşmüş, çoğunlukla iyileşme ihtimali olmayan hastaları öldürmeye itecek bir dürtüye kapılmaları veya en azından bu dürtünün kısa süre sonra o zavallı insanların zaten hayata gözlerini yumacakları gerçeğinden daha üstün gelmesi bana çok da mantıklı gelmiyor.

Böyle korkunç bir dönemde bile pek çok soygun ve ahlaksızlığın yapıldığını yadsıyacak değilim. Para hırsı bazı insanların gözünü öylesine bürümüştü ki hırsızlık ve yağma için her türlü tehlikeyi göze alabiliyorlardı. Özellikle bütün ailenin veya bütün sakinlerinin ölüp götürüldüğü evlere müthiş bir cesaretle giriyor, hastalığı kapma pahasına ölülerin giysilerini ve yataklarındaki çarşafları bile alıyorlardı.

Sanırım Houndsditch'teki bir ailede yaşanan da buydu. Ev halkının kalanı büyük ihtimalle daha önce ceset arabasıyla götürülen bir evde baba ve kız, hırsızlar yataklarından yuvarlayıp altlarındaki çarşaflara kadar çalıp götürdüğünden, biri bir odada, diğeri başka bir odada çırılçıplak yerde yatar vaziyette bulunmuştu.

Bu felakette en gözü kara, korkusuz ve atak yaratıkların kadınlar olduğuna dikkatinizi çekmek isterim. Çok sayıda kadın, hastalara bakmak için hemşire olarak gittiği evlerde ufak tefek pek çok hırsızlık yapıyordu. Bazıları bu yüzden halkın önünde kırbaçlandı. Aslında örnek olsun diye asılsalar daha iyi olurdu. Birçok ev böyle soyulduğu için bölge yetkilileri hastalara bakmak üzere hemşireleri kendileri önermeye başladı, evler soyulursa hesabını sormak adına da kimin nereye yollandığı kayıt altına alınıyordu.

Baktıkları hastalar öldüğünde daha çok giysi, çarşaf ve bulabiliyorlarsa yüzük ve para gibi şeyleri çalıyorlar, evi tümüyle talan etmiyorlardı. Bu kadınlardan birinin yıllar

sonra ölüm döşeğindeyken hemşirelik yaptığı zamanlarda çaldıkları sayesinde hayli zenginleştiğini büyük bir korku içinde itiraf ettiğini söyleyebilirim. Ama cinayetlere gelince, yukarıdaki hariç bu konuda benim bulabildiğim rapor edilen herhangi bir kanıt yok.

Nitekim baktığı, zaten son nefesine yaklaşmış bir hastanın yüzüne ıslak bez koyup onu öldüren bir hemşireden söz ettiler. Bir diğeri de hastası genç kız baygınken, ayılmasına fırsat kalmadan onu boğmuş. Bazı hemşireler hastalara bir şeyler verip öldürmüş, bazıları da aç bırakarak... Ama bu hikâyelerin hepsinde şüphe doğuran iki nokta vardı, o yüzden hiçbir zaman ciddiye almayıp insanların birbirini korkutmak için anlatıp durduğu hikâyeler olarak baktım. Birincisi, olayı Whitechapel'da duyarsan, geçtiği yer St Giles, Westminster, Holborn gibi şehrin öbür ucu oluyor, şehrin o ucundaysan, olay Whitechapel, Minories veya Cripplegate'de, sur içindeysen Southwark'ta, Southwark'taysan da sur içinde geçiyordu.

Duyduğunuz olayın ayrıntıları da her zaman aynıydı, özellikle ölmekte olan bir adamın yüzüne iki kat ıslak bez örtmek, genç bir kızı boğmak gibi. Bu da bana anlatılanların açıkçası gerçekten çok masal olduğunu düşündürüyordu.

Ama yine de bu söylentiler insanları etkiliyordu ve daha önce de değindiğim gibi evlerine kimi aldıkları, hayatlarını kime teslim ettikleri konusunda daha dikkatli davranmaya başlamışlardı. Eğer bulabilirlerse önerilen birini alıyor, bu epey zor olduğu için bulamazlarsa, bölge yetkililerine müracaat ediyorlardı.

En umutsuz durumda olanlar yoksullardı; hastalandıklarında ne yiyecek bir şeyleri, ne ilaçları, ne onlara yol gösterecek hekim veya eczacı, ne de bakacak hemşireleri vardı. Çoğu sefilliğin vardığı en uç noktada, feci bir hâlde pencerelerinden yardım çağırırken, hatta hayatta kalabilmek için iki lokma isterken öldü. Ama bu insanların veya ailelerin du-

rumu belediye başkanına bildirildiğinde her zaman yardım gördüklerini de eklemek gerek.

Çok yoksul olmayan kimi evlerde yaşayanlar eşlerini ve çocuklarını gönderdi, eğer varsa hizmetkârlarını işten çıkardı –bunun masrafları kısmak için yapıldığını söyleyebilirim– ve kendilerini eve kapattı, hiç yardım görmedikleri için de tek başlarına öldü.

Tanıdığım bir komşumun Whitecross Caddesi veya civarındaki bir dükkân sahibinden alacağı varmış. Komşum on sekiz yaşlarındaki çırağını parayı istemek üzere adama yollamış. Gidip kapının kapalı olduğunu gören çırak hızlı hızlı kapıya vurmuş, içeriden bir ses işitir gibi olmuş, ama emin de olamamış. Bir süre bekledikten sonra kapıyı tekrar çalmış ve artık üçüncü çalışında birinin merdivenlerden indiğini duymuş.

Sonunda ev sahibi kapıya gelmiş; üzerinde kısa bir pantolon veya don gibi bir şey ve sarı renkli pazen bir yelek, çorapsız ayağında bir çift terlik, başında da beyaz bir başlık varmış. Yüzünde ise genç adamın söylediğine göre ölüm.

Kapıyı açtığında, "Beni neden böyle rahatsız ediyorsun?" diye sormuş. Oğlan biraz şaşırarak, "Şu bey tarafından yollandım," diye cevap vermiş, "efendim beni sizin de bildiğiniz para için yolladı." Yaşayan hayalet, "Peki evlat," demiş, "Cripplegate Kilisesi'nin önünden geçerken uğrayıp çanı çalmalarını söyle." Bu sözlerin ardından kapıyı kapatmış, yukarıya çıkmış ve o gün veya belki o saatte ölmüş. Bunu bana genç adam kendisi anlattı ve sözlerine inanmamam için bir neden yok. Bu olay veba salgını doruğuna ulaşmadan oldu. Sanırım Haziran'dı, ayın sonuna doğru; ceset arabaları yola çıkmadan önce ölüler için tören çanlarının çalındığı sıradaydı. Temmuz ayındaysa artık ölüler için o bölgede kesinlikle tören çanı çalınmıyordu, çünkü 25 Temmuz'a kadar haftada 550 veya daha fazla kişi ölmüştü ve artık zengin veya yoksul hiç kimse usulüne uygun gömülemiyordu.

Yukarıda da değindiğim gibi genellikle kadın olan hırsızlar bu ölümcül salgına rağmen bir av bulmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. Bir sabah saat on bir sularında her şeyin yolunda olup olmadığına bakmak için ağabeyimin Coleman Caddesi bölgesindeki evine gitmiştim.

Ağabeyimin evinin önünde tuğladan duvarı ve bir kapısı olan küçük bir avlu vardı ve bu avluda değişik malların durduğu depoları sıralanıyordu. Bu depolardan birine, nereye olduğunu bilmiyorum, ama sanırım ihraç edilmek üzere taşradan getirilmiş birkaç koli yüksek tepeli kadın şapkası konmuştu.

Ağabeyimin Swan Sokağı'ndaki evinin kapısına yaklaştığımda yüksek tepeli şapka takmış üç dört kadınla karşılaştım. Sonradan hatırladığım kadarıyla en azından birinin elinde birkaç şapka daha vardı. Bahçe kapısından çıktıklarını görmediğim ve ağabeyimin böyle mallarının olduğunu bilmediğim için onlara bir şey söylemedim ve veba korkusuyla herkesin yaptığı gibi karşı karşıya gelmemek için yolun karşısına geçtim, ama bahçe kapısına yaklaştığımda elinde bir sürü şapka olan başka bir kadının daha çıktığını gördüm. "Orada ne işiniz var?" diye sordum. "Başkaları da var," diye yanıt verdi, "onların ne işi varsa benim de o işim var." Kapıya varmak için acele ettiğimden başka bir şey demedim, kadın da kaçtı. Kapıya ulaştığımda başlarında ve kollarının altında şapkalar olan birkaç kadının daha bana doğru geldiğini gördüm. İtince kendiliğinden kapanan bir kilidi olan kapıyı arkamdan kapattım ve kadınlara dönerek, "Söyleyin burada ne işiniz var?" diye sordum, şapkaları ellerinden çekip aldım. İtiraf etmem gerekir ki içlerinden biri hiç de hırsıza benzemiyordu, "Hata ettik, ama bize bunların sahipsiz olduğu söylendi, tabii buyurun alın şapkaları, ama bakın orada bizim gibi daha çok müşteri var," dedi. Ağlamaya başlamıştı ve acınası bir hâli vardı. Kadına acıdığım için şapkaları aldım ve kapıyı açıp gitmelerini söyledim. Depoya

doğru baktığımda altı yedi kadının daha hiç umursamadan ve sanki şapkacıdan parayla şapka alıyormuş gibi sessizce başlarına takıp denediklerini gördüm.

Bu kadar çok hırsızla karşılaşmanın yanı sıra içine düştüğüm durumdan da şaşkındım. Haftalardır sokakta karşılaştığım insanlardan yolumu değiştirip uzak durmaya çalıştıktan sonra, birdenbire kendimi bir sürü insanın ortasında bulmuştum.

Onlar da benim kadar şaşkındı, ama başka bir nedenle... Hep bir ağızdan komşu olduklarını ve şapkaları isteyenin alabileceğini, sahibi olmadığını duyduklarını vs. söylediler. İlk önce sertçe çıkıştım, kapıya gidip anahtarı çıkardım, böylece onları hapsetmiş oldum ve hepsini depoya kilitleyerek gidip belediyeden yetkilileri çağıracağımı söyledim.

Bana yalvararak avlu kapısını ve depoyu açık bulduklarını, şüphesiz daha değerli mallar bulmak için birinin kilitleri kırdığını söylediler. Söyledikleri mantıksız değildi, çünkü kilit gerçekten kırıktı, avlu kapısının asma kilidi de sallanıyordu; ayrıca şapkaların çoğu duruyordu.

Kuralcı ve zalim olmanın sırası olmadığını düşündüm. Üstelik sağlık durumlarını bilmediğim birçok yetkiliyi buraya getirmek için bir sürü yere gitmem gerekecekti. Salgının öylesine şiddetlendiği, ölü sayısının haftada 4.000'e kadar çıktığı bir zamanda... Ne kadar kızdığımı gösterip ağabeyimin malları için adalet ararken kendi canımdan olacaktım. Bazılarının adlarını ve adreslerini almakla yetindim, gerçekten de yakın oturuyorlardı. Ağabeyimin döndüğünde hesap soracağını söyleyerek onları tehdit etmeyi de ihmal etmedim.

Sonra onlarla başka bir konuda biraz daha konuştum. Herkesi mahveden böyle bir felaket sırasında ve Tanrı'nın korkunç hükmü karşısında böyle bir şeyi nasıl yapabildiklerini sordum, hele salgın kapılarına dayanmış, hatta belki çoktan evlerine girmişken: Belki birkaç saat içinde ceset arabası kapılarında durup onları mezara taşıyacaktı.

Konuşmamın onları pek etkilemediğinin farkındaydım. O sırada gürültüyü duyan ve ağabeyimi tanıyan iki komşu (ikisinin de ağabeyim ve ailesi sayesinde karınları doyuyordu) yardımıma geldi. Dediğim gibi aynı mahallede yaşadıklarından kadınların üçünü tanıyorlardı, bana kim olduklarını, nerede oturduklarını söylediler ve söyledikleri kadınların önceden verdiği adreslere uyuyordu.

Bu olay bana iki adamı hatırlattı. Birinin adı John Hayward'dı, Coleman Caddesi bölgesinde, St Stephen'da zangoç yardımcısıydı. O zamanlar zangoç yardımcısı deyince mezar kazan ve ölüleri taşıyan kişi anlaşılırdı. Bu kişi kilisenin büyük arazisine uygun şekilde gömülen bütün ölüleri mezarlarına taşımış veya taşınmalarına yardım etmişti. Usulüne göre gömme işinden vazgeçilince de ceset arabasıyla birlikte çan çalarak dolaşıp cesetleri bulundukları evlerden toplamaya başladı ve çoğunu da evlere, odalara girerek dışarı taşıdı, çünkü bu kilise bölgesi şimdi olduğu gibi o zamanlar da –bilhassa Londra'daki diğer tüm bölgelerden çok sayıda– arabanın giremediği uzun ara sokak ve geçitle doluydu, o yüzden gidip cesetleri uzak bir mesafeden taşımak gerekiyordu. Buna örnek olarak Whites Sokağı, Cross Key Avlusu, Swan Sokağı, Bell Sokağı, White Horse Sokağı gibi yerler hâlâ duruyor. Ölüleri buralardan alıp bir çeşit el arabasıyla ceset arabalarına taşıyorlardı. John Hayward'ın görevi buydu ve hiç hastalanmadı. Salgından sonra yirmi yıl daha yaşadı, ölene dek bölgenin zangoçluğunu yaptı. Karısı vebaya yakalanmış hastalara bakan bir hemşireydi ve bölgede ölen birçok hastaya o baktı. Dürüstlüğü nedeniyle bölge yetkililerince önerilirdi, o da hiç hastalanmadı.

John Hayward ağzında sarımsakla sedefotu tutmak ve tütün dışında vebaya karşı hiçbir koruyucu yöntem kullanmamıştı, bunu kendisinden de duymuştum. Karısı önlem olarak başını sirkeyle yıkıyor, başlığını da her zaman sirke serperek nemli tutuyordu, baktığı hastaların kokusu yoğun-

laşınca burnuna sirke çekiyor, başlığını yine sirkeyle ıslatıyor ve ağzını sirkeye batırılmış bir mendille örtüyordu.

Salgın daha çok yoksulları vurmuştu, ancak en gözü kara ve atak olanların, neredeyse vahşi bir cesaretle görevlerini sürdürenlerin de onlar olduğunu itiraf etmeliyim. Böyle tanımlamak zorundayım, çünkü bu davranışları ne dine, ne de basirete dayanıyordu. Ne kadar tehlikeli olursa olsun, neredeyse hiç önlem almadan hastalara bakmak, kapalı evlere göz kulak olmak, hastaları veba evine nakletmek, daha da kötüsü ölüleri mezarlarına taşımak gibi bulabildikleri her işe hemen girişiyorlardı.

İnsanların çok eğlenceli bulduğu kavalcının öyküsü de işte John Hayward'un sorumluluğundaki bu bölgede geçmiş. Bana olayın doğru olduğunu o söylemişti. Kavalcının kör olduğu söyleniyordu, John'un dediğine göreyse adam kör değildi, ama cahil, zavallı ve yoksul biriydi. Geceleri saat on civarında ortaya çıkar, kaval çalarak kapıdan kapıya dolaşırmış, onu tanıyan meyhaneciler içeri alırlar, içki ve yiyecek, bazen de üç beş farthing[30] verirlermiş, o da karşılığında kaval çalıp şarkı söyler, saf saf konuşup insanların kafasını dağıtır, öylece yaşar gidermiş. Eğlenme zamanı olmadığı ve dediğim gibi durum çok kötü olduğu için kavalcı dolaşıp durmaya devam etse de neredeyse açlıktan ölmek üzereymiş. Biri ona nasıl olduğunu sorduğunda yanıt olarak, ceset arabasının henüz onu almadığını, ama ertesi hafta almaya söz verdiklerini söylüyormuş.

Midesi genellikle boş olan bu zavallı adama bir gece birileri fazlasıyla içki vermiş olsa gerek ki (John Hayward'un dediğine göre evinde içki olmazmış, ama Coleman Caddesi'ndeki bir meyhanede ona her zamankinden daha fazla yiyecek içecek vermişler) Cripplegate'e doğru, Londra Duvarı'nın yakınlarında bir sokakta bir kapının önünde, bir balyanın üstünde sızıp kalmış. Ceset arabası gelirken çalan

30 Çeyrek peni. (ç.n.)

çanı duyan bazı sokak sakinleri, köşedeki evin önünde yatan kavalcıyı da oraya komşuları tarafından bırakılmış bir ceset sandıklarından yanına gerçekten vebadan ölen birini bırakıvermişler.

John Hayward çanını çalarak ceset arabasıyla geldiğinde balyanın üstünde yatan iki ceset bulmuş, kullandıkları araçla tutup ceset arabasına atmışlar. Bu arada kavalcı horul horul uyumaya devam etmiş.

Yollarına devam edip başka ölüleri de toplamışlar ve sözüne güvenilir biri olan John Hayward'ın anlattığına göre onu ceset arabasında neredeyse diri diri gömmüşler. Sonunda yanılmıyorsam Mount Mill'de ölülerin atıldığı çukura gelmişler. Çukurdan biraz ötede, ceset arabası kasvetli yükünü boşaltmadan önce hazırlanmak için her zamanki yerinde durur durmaz zavallı kavalcı uyanıp kafasını cesetlerin arasından çıkarmaya çalışarak, "Hey! Neredeyim ben?" diye seslenmiş. Orada çalışan adamın korkudan ödü patlamış. Biraz durakladıktan sonra John Hayward kendini toplayıp, "Tanrı bizi korusun! Arabada ölmemiş biri var!" diye bağırmış. Başka biri, "Sen kimsin?" diye seslenince o da, "Bir fakir kavalcı. Neredeyim ben?" diye cevaplamış. "Nerede misin? Ceset arabasındasın. Birazdan seni gömeceğiz." demiş John Hayward. Kavalcı, "Ölmedim ama değil mi?" diye sorunca ilkin çok korkmuş olmalarına rağmen John'un söylediğine göre kendilerini tutamayıp biraz gülüşmüş ve adamın arabadan çıkmasına yardım etmişler, kavalcı da kendi yoluna gitmiş.

Söylentilerde kavalcı arabada kavalını üflemeye başlayarak ölü taşıyıcılarını ve çevredekileri korkutup kaçırıyordu. Ancak John Hayward öyle anlatmadı, kavaldan falan da bahsetmedi, yalnızca yoksul bir kavalcının yukarıda anlatıldığı gibi ceset arabasına atıldığını söyledi. Ben de onun söylediklerinin doğru olduğuna tamamen inanıyorum.

Burada şunu da belirtmek gerekiyor, bir ceset arabasının işi yalnızca bir bölgeyle sınırlı değildi, ölü sayısına göre bir-

kaç bölgeyi dolaşan da vardı. Ayrıca ölülerin ait oldukları bölgelere taşınması da gerekmiyordu, kentten toplanan cesetlerin çoğu yer olmadığı için kent dışındaki defin yerlerine taşınıyordu.

Tanrı'nın gazabının insanları başlangıçta çok şaşırttığını daha önce de söylemiştim. Bununla ilgili daha ciddi ve dinî gözlemlerimi dile getirmeme izin verin. Daha önce hiçbir yer, en azından bu boyut ve yoğunlukta olan bir kent, böyle korkunç bir salgına dinî mercileriyle olsun, resmî mercileriyle olsun bu denli hazırlıksız yakalanmamıştı. Gerçekten de hiçbir tehlike belirtisi görmemiş, zerre öngörüde bulunmamış ve kaygı duymamış gibi bir hâlleri vardı. Bu yüzden alınan önlemler açıkça yok denecek kadar azdı. Örneğin belediye başkanı ve şerifler adli yetkililer olarak uyulması gerekli kurallarla ilgili hiçbir hazırlık yapmamışlardı, yoksulların sıkıntılarını hafifletmek için de hiçbir girişimde bulunmamışlardı. Böyle durumlarda diğer ülkelerde olduğu gibi vatandaşların yoksullara temel yardım sağlamak için kullanabilecekleri halka açık erzak depoları, ambarlar yoktu. Eğer bunu sağlamış olsalardı müthiş bir sıkıntı içinde perişan olan pek çok aile rahata erer, şu an bulundukları durumdan daha iyi bir hâlde olurdu.

Kentin parasal durumu konusunda söyleyebileceğim fazla bir şey yok. Londra'nın hazinesinin hayli zengin olduğu söyleniyordu ve büyük olasılıkla da bu doğruydu, çünkü Londra yangınından sonra kamu binalarını onarmak ve yeni binalar inşa etmek için büyük paralar harcandı. İlk aşamada hepsi vebadan sonraki yıl Büyük Londra Yangını'nda kül olan veya zarar gören, örneğin Guildhall, Blackwell Hall, Leadenhall'un bir kısmı, borsanın yarısı, mahkeme binası, Compter ile Ludgate ve Newgate hapishaneleri gibi yapılar, nehirdeki pek çok rıhtım, merdiven ve iskele yenilendi. İkinci aşamada ise anıtı, Fleet Nehri'nin köprülerini ve Bethlem veya Bedlam Hastanesi'ni vs. inşa ettiler. Kentin parasını yönetenler yetimler için ayrılan pa-

rayı o sırada zor durumda olan Londralılara yardım etmek amacıyla kullanmakla sonraki yıllarda kenti güzelleştirmek ve binaları geliştirmek adına para harcayan yöneticilerden muhtemelen çok daha vicdanlı davranmışlardı. O dönemde kayba uğrayanlar da paralarının daha hayırlı bir iş için kullanıldığını düşünmüş olsa gerek, kent karalama ve eleştirilere daha az hedef olmuştu.

Kendilerini güvene almak için kentten kaçanların da aslında arkada bıraktıklarının durumuyla yakından ilgilendiklerini belirtmek lazım. Yoksullara yardım için cömertçe para yollamayı unutmadılar, İngiltere'nin en uzak bölgelerindeki ticaret merkezlerinde de büyük paralar toplandı. Ülkenin dört yanından soyluların ve üst tabakadan kişilerin de kentin içler acısı durumunu göz önüne alarak yoksullara yardım olsun diye belediye başkanına ve hâkimlere yüklü miktarda para yolladıklarını duydum. Bana söylendiğine göre kral da dörtte biri Westminster'ın merkezi ve serbest mahallelerine, dörtte biri veya en azından bir bölümü nehrin Southwark tarafındaki sakinlerine, dörtte biri kentin merkezine ve bir bölümü de kentin sur içi dışındaki kısımlarına, kalan dörtte biri de Middlesex bölgesindeki banliyölere ve kentin doğu ve kuzey bölgelerine dağıtılmak üzere haftada 1.000 pound yollanmasını emretmiş. Bu son cümleleri yalnızca kayda geçsin diye söylüyorum.

Şurası kesin ki daha önce çalışarak veya perakendecilik yaparak geçinen yoksulların veya ailelerin çok büyük bir kısmı bağışlarla yaşar oldu. Cömert ve iyi niyetli Hristiyanların bu insanlara verdikleri büyük destek olmasaydı, kent ayakta duramazdı. Elbette bu yardımların hesabı tutuldu, hâkimler tarafından adil dağıtılıp dağıtılmadığının takibi yapıldı. Ancak bu görevlilerin çoğu yardım dağıttıkları insanlarla temasları yüzünden öldü ve öğrendiğime göre bir sene sonra çıkan büyük yangında bu hesaplara ait evraklar yitirildi, haznedarın bürosu yandığı sırada bütün kayıtlar

kül oldu. Bu nedenle bütün gayretime rağmen tam miktarı öğrenemedim.

Tanrı kenti korusun, ama böyle bir salgın tekrar baş gösterecek olursa bu ne şekilde hareket edilmesi gerektiğine dair bir fikir verebilir, yani demek istiyorum ki belediye başkanı ve meclis üyeleri sayesinde her hafta dağıtılan yüklü miktarda parayla yoksullara ne kadar yardım edildiğini, aksi takdirde ölüp gidecek birçok insanın nasıl sağ kaldığını dikkate almak faydalı olabilir. O zamanlar yoksulların içinde bulunduğu durumdan, onların durumu sayesinde öğrendiklerimizden kısaca söz etmeme izin verin, böylece kentin başına benzer bir felaket bir daha gelecek olursa neler yaşanacağı kestirilebilir.

Daha önce de söylediğim gibi salgının başlangıcında, artık hiçbir umudun kalmadığı ve vebanın bütün kenti saracağı anlaşıldığında taşrada evi veya dostları olanlar aileleriyle birlikte oralara gitti. Neredeyse kentin kendisi geride kimseyi bırakmaksızın ayaklanıp kaçacak hâle geldi ve emin olun o andan itibaren acil ihtiyaçların dışındaki tüm ticaret durdu.

Bu öyle can alıcı bir olay ve insanların gerçek durumlarını öyle iyi yansıtıyor ki ne kadar ayrıntılı anlatsam az. Bu nedenle hızla sıkıntıya düşmüş olanların durumuna ve yapılan birtakım düzenlemelere değineceğim. Örneğin:

(1) İmalatta çalışan bütün ustalar, özellikle süsleme sayılacak zanaatlarla uğraşan ve kıyafetlerin, elbiselerin tali parçaları ile ev mobilyası üzerinde çalışanlar, örneğin kurdele dokumacıları ve diğer dokumacılar, dore ve lame dantel örenler, altın ve gümüş tel çekenler, kadın terzileri, kadın şapkacıları, ayakkabı, şapka ve eldiven imalatçıları; ayrıca döşemeciler, doğramacılar, dolapçılar, aynacılar vb. ve işleri bu gibi zanaatlara bağımlı olan diğer ustalar işlerini durdurup kalfa ve işçilerini, onlara bağlı çalışan herkesi işten çıkardılar.

(2) Çok az geminin nehirden yukarıya çıkmayı göze alması ve nehirdeki hiçbir geminin dışarı çıkamaması yüzünden ticaret tamamen durdu, bu yüzden bütün özel gümrük memurları, aynı şekilde kayıkçılar, arabacılar, hamallar ve tüccarlara bağımlı olarak çalışan tüm zavallılar bir anda işlerinden oldu, ortada kaldılar.

(3) Binlerce ev bir anda sakinleri tarafından boşaltılmışken ev yaptırmak insanların aklındaki son şeydi, bu yüzden de genellikle bina yapımı ve tadilatında çalışan bütün esnafın işleri durdu. Taş ve tuğla duvar ustaları, marangozlar, doğramacılar, sıvacılar, boyacılar, camcılar, demirciler, tesisatçılar ve onlara bağlı bütün çalışanlar işsiz kaldı.

(4) Seferler durmuş olduğu, doğru dürüst ne gelen ne giden gemimiz olduğu için bütün denizciler de işsizdi ve çoğu sefilliğin en son, en alt sınırındaydı. Denizcilerle birlikte gemi teçhizatı ve yapımında onlara bağlı olan pek çok zanaatkâr ve işçi işten çıkarıldı. Örneğin, gemi marangozları, kalafatçılar, halatçılar, fıçıcılar, yelkenciler, çapacılar ve diğer demirciler; palangacılar, oymacılar, silahçılar, gemi levazımcıları, gemi oymacıları ve benzeri çalışanlar. Ustalar belki zanaatları sayesinde geçimlerini sürdürebilirlerdi, ancak tüccarların genel anlamda tüm işleri durmuştu ve bu yüzden de bütün çalışanlarını işten çıkarıyorlardı. Nehir neredeyse tamamen boştu, kayıkçılar ve mavnacılarla kayık ve mavna imalatçılarının da hepsi veya çok büyük bir kısmı aynı şekilde işsiz ve başıboş bir hâldeydi.

(5) İster kaçanlar ister kalanlar olsun, bütün aileler masraflarını kıstıkları için çok sayıda uşak, hizmetli, dükkân sahibi, kalfa, muhasebeci vb. işsiz kaldı. Özellikle yoksul hizmetçiler işsiz ve evsiz oldukları için dostsuz ve desteksiz ortada kalakaldılar. Bu gerçekten üzücü bir durumdu.

Bu bölümü daha ayrıntılı anlatabilirim, ama sanırım genel olarak bütün ticaretin durduğunu söylemek yeterli olur. Bunun sonucu olan işsizlik yüzünden de yoksulların ekmek

parası kesildi. Yoksulların feryatları içler acısıydı, ama bağışlar dağıtılmaya başlandıktan sonra ıstırapları bir hayli azaldı. Çoğu taşraya kaçtı, ama binlercesi çaresizlik yüzünden gitmek zorunda kalana kadar Londra'da kaldı ve ölümün onları en sonunda yoldayken yakalamasıyla ölümün habercisi olmaktan öteye gidemediler, sadece hastalığı krallığın en uzak yerlerine kadar beraberlerinde taşımış oldular.

Daha önce de değindiğim gibi bunlar çaresizliğin sefil sonuçlarıydı ve hastalığı takip eden yıkımla beraber yitip gittiler. Hastalık yüzünden değil, açlık, endişe ve açgözlülük gibi hastalığın sonucu olan şeyler yüzünden öldükleri söylenebilir. Ne kalacak yerleri, ne paraları, ne de arkadaşları vardı; ne ekmeklerini çıkarabilmelerinin bir yolu vardı, ne de onlara ekmek verebilecek birileri. Resmî olarak göç etmiş sayılmadıkları için herhangi bir bölgede yardıma hakları olduğu iddiasında bulunamıyorlardı. Tek destekleri yardım almak için başvurabilecekleri hâkimlerdi, onlar da (haklarını vermek gerekir) ihtiyaçları karşılamak için özenle ve severek hizmet verdiler. Geride kalanlar gidenlerin hissettiği, yukarıda bahsettiğimiz türden bir ıstırap veya ihtiyaç içine düşmediler.

Bu şehirde zanaatkâr olsun, işçi olsun emeği ile ekmeğini kazananların ne kadar çok olduğunu bilen biri, birdenbire işsizliğin hüküm sürdüğünü, yapacak hiçbir işin kalmadığını ve tüm gelirlerin kesildiğini düşündüğünde kentin nasıl perişan bir hâle düştüğünü anlayabilir.

O zamanlar durumumuz buydu; yurt içinde ve dışında durumu iyi olanlardan gelen bağışlar gerçekten yüksek bir meblağı bulmasaydı ne belediye başkanı, ne de şerifler kentin asayişini sağlayabilirdi. Tabii olacakları öngörebilmelerinin de bunda etkisi var; çaresizlik insanları arbede çıkarmaya, zengin evlerini silahla soymaya ve erzak için dükkânları yağmalamaya itecekti, bu durumda da şehre rahatça ve cesaretle gelip yiyecek getiren taşra kesimi gelmeye

korkar olacaktı ve şehir kaçınılmaz bir şekilde açlıktan kırılıp gidecekti.

Kent merkezinde belediye başkanıyla belediye meclisi, kentin kenar bölgelerinde de sulh hâkimleri sağduyulu davranmaları ve dört bir yandan aldıkları mali destek sayesinde yoksulların sakin kalmasını ve ihtiyaçlarının mümkün olduğunca karşılanmasını sağlayabildiler.

Bunun yanında ayaktakımının tatsızlık çıkarmamasının iki nedeni daha vardı. Birincisi, gerçekten zengin olanlar da evlerinde gerektiği gibi stok yapmamıştı; akıllı davranıp yapmış olsalar ve bir kısmının yaptığı gibi kendilerini evlerine kapatsalar salgından daha iyi korunabilirlerdi. Fakat yapmadıkları için ayaktakımının evlerine girip erzak bulma olasılıkları yoktu. Yine de bazen böyle bir işe kalkışmalarına ramak kaldığı oldu ve eğer yapsalardı kentin mahvolması yolunda son darbeyi vurmuş olurlardı, çünkü kentte onlara karşı duracak düzenli askerî birlikler olmadığı gibi, eli silah tutan kimseyi bulmak mümkün olmadığından kenti korumak için eğitimli herhangi bir birlik de kurulamazdı.

Bu durum belediye başkanı ve belli başlı sulh hâkimlerinin (bazıları, hatta bazı meclis üyeleri ölmüştü, bazısı da ortada yoktu) tedbirli davranmasıyla önlendi. Bunu olabildiğince yumuşak ve hassas yöntemler kullanarak başardılar, çok kötü durumdakilerin yükleri maddi destek ile hafifletildi, diğerleri de işe yerleştirildi, bilhassa hastalık bulaştığı için kapatılmış olan evleri gözetleme işine. Bir dönem hastalık nedeniyle 10.000 evin kapatıldığı söyleniyordu. Her eve biri gündüz biri de gece için iki bekçi gerekiyor, bu da çok sayıdaki yoksula iş imkânı sağlıyordu.

Kadınlar ve evsiz kalmış olan hizmetçilere gelince, hemşire olarak hastaların bakımında çalışıyorlardı. Bu da gayet büyük bir sayıya ulaşıyordu.

Çok üzücü olmakla beraber bir anlamda da kentin kurtuluşunu sağlayan ise şuydu: Ağustos ortasından Ekim ortasına kadar tüm hızıyla süren salgın bu insanların 30 veya

40.000'ini alıp götürmeseydi, içinde bulundukları yoksullukla kente çok büyük yük olacaklardı. Çünkü kent bu kadar insanın masrafını kaldıramaz, onlara yiyecek içecek sağlayamazdı. Hayatta kalabilmek için eninde sonunda kenti veya yakın bölgeleri yağmalamak zorunda kalacaklar, bu da kenti, hatta bütün bir ulusu kargaşaya itip her yere dehşet salacaktı.

Bu felaket gözle görülür bir biçimde insanların boynunu bükmüştü. Kesin sayıyı verdiklerinden emin olamadığım haftalık listelere göre bile dokuz hafta boyunca her gün 1.000 kişi ölmüştü. Sayılara kuşkuyla bakıyorum, çünkü ortalık tamamen karışmıştı. Ceset arabaları gece çalıştıkları için bazı yerlerde hiç kayıt tutulamıyordu, ama yine de taşıma devam ediyordu. Bazen haftalar boyunca yazman ve zangoçlar bir araya gelemiyor, taşınanların sayısı bilinemiyordu. Bu durum aşağıdaki ölüm listesi ile doğrulanıyor:

	Tüm Hastalıklar	Veba
08 Ağustos-15 Ağustos	5.319	3.880
15 Ağustos-22 Ağustos	5.568	4.237
22 Ağustos-29 Ağustos	7.496	6.102
29 Ağustos-05 Eylül	8.252	6.988
05 Eylül-12 Eylül	7.690	6.544
12 Eylül-19 Eylül	8.297	7.165
19 Eylül-26 Eylül	6.460	5.533
26 Eylül-03 Ekim	5.720	4.929
03 Ekim-10 Ekim	5.068	4.227
	59.870	49.605

İki ay süresince taşınan insanların sayısı kabaca bu kadardı. Vebadan ölen toplam 68.590 kişiden iki ay gibi kısa bir zamanda ölen 50.000'i burada – 50.000 diyorum, çünkü yukarıdaki sayı 295 eksik, ama zaman aralığı da iki aydan iki gün eksik[31] kalıyor.

Bölge yetkililerinin tam olarak doğru bir sayı vermediklerini ve verdikleri bilgiye tam güvenilmeyeceğini söylüyorum, fakat bir düşünmek lazım, bu denli kötü bir zamanda bu in-

31 Aksine iki gün fazlalık var. (ç.n.)

sanlar kesin raporları nasıl verebilirdi ki. Çoğu hastalığa yakalanmıştı, belki de tam raporlarını teslim etmeleri gereken zamanda öldüler. Burada bölge yazmanlarını kastediyorum, astlarına gelince o zavallı insanlar bu ortak felaketin dışında değildi elbette ve her tür riski göze almak durumundaydılar. Eğer söylenenler doğruysa, özellikle Stepney bölgesi felaketten payına düşeni fazlasıyla almıştı, bir yıl içinde 116 zangoç, mezar kazıcısı ve onların yardımcıları, yani ölü taşıyıcı, çancı ve ceset arabası sürücüsü ölmüştü.

Yaptıkları iş cesetlerin durumunu tam olarak saptamalarına müsaade edecek kadar zamanlarının olduğu bir iş değildi, çok büyük bir risk almadan yaklaşmak mümkün olmayan çukur veya hendeklere karanlıkta cesetleri istif ediyorlardı. Aldgate, Cripplegate, Whitechapel ve Stepney bölgelerinde haftada beş, altı, yedi ve sekiz yüz kişinin gömüldüğünü listelerde kaç defa gördüm. Kentte yaşayanların ve benim de fikrime göre o bölgelerde haftada bazen 2.000 kişinin öldüğü oldu. Listelere göre vebadan 68.590 kişi ölmüş görünüyorsa da bu konuda ciddi bir araştırma yapanlardan birine göre salgının bilançosu aslında 100.000'di.

Naçizane fikrim, gözümle gördüklerim ve tanık olanlardan duyduklarımdan yola çıkarak aynısıdır, yani sadece vebadan en aşağı 100.000 kişinin öldüğü kanısındayım. Başka hastalıklardan ölenler ve kent sakini olmalarına rağmen tarlalarda, ana yollarda ve haberleşmenin mümkün olmadığı kuytu yerlerde öldüklerinden listelerde yer almayanlar da vardı. Hastalık kapmış olan birçok acınası yaratığın umutsuzluk yüzünden aptallaşarak veya karamsarlığa düşerek tarla, orman veya kimsenin uğramadığı gizli saklı yerlere gidip, bir çalının falan dibine girip orada öldüklerini hepimiz biliyorduk.

Komşu köylerde yaşayanlar merhamet duygusuyla onlara yiyecek getirip belli bir mesafede bırakıyor, yanlarına fazla yaklaşmıyorlardı; onlar da hâlleri varsa yiyeceklere

ulaşabiliyor, yoksa ulaşamıyorlardı. Köylüler tekrar geldiğinde bu zavallıcıkları ölmüş yatarken buluyor, yemeğe hiç dokunulmadığını görüyorlardı. Bu şekilde ölenlerin sayısı az değildi, ben de böyle ölüp giden kaç kişi biliyorum. Hatta nerelerde olduklarından o kadar eminim ki istesem şimdi bile gidip, kemiklerini bulup çıkarabilirim. Köylüler ölen kişiden uzak bir yerde bir çukur kazdıktan sonra ucuna kanca takılmış uzun sırıklarla çekerek ölüyü kazdıkları çukura atıyorlar, olabildiğince uzaktan üzerini toprakla örterken de denizcilerin *rüzgârüstü* dedikleri tarafta durmaya gayret ediyorlardı ki ölünün kokusu onlara doğru gelmesin. Böylece ölüm listelerine giren veya girmeyen birçok insan kimliği hiç bilinmeden bu dünyadan ayrıldı gitti.

Aslında bunları ekseriyetle başkalarından duyuyordum, çünkü Bethnal Green ve Hackney dışında taşra tarafına doğru çok ender yürüyordum. Ancak ne zaman oralara doğru gitsem uzaktan da olsa öylece dolanan çok sayıda zavallı görüyordum mutlaka. Durumlarını çok az biliyordum, çünkü genel bir tutum oluşmuştu, sokakta veya tarlada birinin geldiğini gördüğümüzde hemen uzaklaşıyorduk. Yine de söylenenlerin kesinlikle doğru olduğuna inanıyorum.

Sokaklarda ve tarlalarda dolaştığıma değinmişken, kentin o günlerde ne kadar ıssız bir yer olduğunu söylemeden edemeyeceğim. Oturduğum cadde (banliyöler ve serbest mahalleler dâhil olmak üzere Londra'nın en geniş caddelerinden biri olarak bilinirken) kasapların bulunduğu, özellikle eski kent sınırları dışında kalan kesimde artık taş döşenmiş bir yoldan çok çayırlık bir alanı hatırlatıyordu; insanlar at ve arabalarla genellikle caddenin ortasından geçiyorlardı. Caddenin Whitechapel Kilisesi'ne doğru olan ucu tam olarak döşeli değildi zaten, ama döşenmiş bölümleri de artık otlarla kaplanmıştı. Yine de bu garip gelmemeli, çünkü kentin Leadenhall, Bishopsgate, Cornhill gibi büyük caddelerinde ve hatta borsanın orada bile pek çok yerden otlar çıkıyordu.

Sabahtan akşama kadar sokaklardan ne araba, ne de fayton geçiyordu, bunun tek istisnası pazara taşradan kök sebze, fasulye, bezelye veya ot ve saman getiren arabalardı, ama onlar da her zamankine göre çok ama çok azdı. Faytonlar hastaları veba evine ve başka hastanelere götürmenin dışında çok az kullanılıyordu; bazıları da gitme riskini aldıkları yerlere hekimleri bırakıyorlardı. Çünkü gerçekten faytonlar tehlike arz ediyordu, en son kimin taşındığını bilmek mümkün olmadığı için insanlar binmek istemiyordu ve söylediğim gibi hastalığa yakalananlar veba evlerine genellikle bunlarla götürülüyor, bazen de daha yoldayken ölüyorlardı.

Salgın anlattığım doruk noktasına ulaştığı sırada evlere gitmeye cesaret edebilen hekim sayısı çok azdı, ayrıca mesleğin önde gelen hekim ve cerrahlarının çoğu da ölmüştü. Gerçekten çok kötü bir dönemdi ve ölüm listelerine bakmadan söyleyebilirim ki günde en az 1.500 ila 1.700 kişi ölüyordu.

Bütün bu süreçte yaşadığımız en kötü günler bence Eylül başlarındaydı; iyi yürekli insanlar Tanrı'nın bu zavallı kenti yok etmeye kararlı olduğuna inanmaya başlamışlardı. Salgının doğu bölgelerini tamamen ele geçirdiği günlerdi. Listelerde öyle belirtilmese de Aldgate bölgesinde iki hafta üst üste kanımca 1.000'den fazla insan öldü. Veba etrafını korkunç bir şekilde sarmıştı, hastalığın pençesinden kurtulabilen ev oranı yirmide birin altındaydı. Minories'de, Houndsditch'de, Aldgate'in Butcher Row tarafında, çevremdeki bütün sokaklarda ölüm her köşeyi tutmuştu. Whitechapel bölgesi de aynı durumdaydı; benim yaşadığım bölgeden daha az sakini olmasına rağmen, listelere göre bile haftada 600 kişi gömülüyordu, bana kalırsa gerçek rakam bunun iki katıydı. Aileler, hatta mahalleler tümden silinip gidiyordu, öyle ki bütün ev halkı ölmüş olduğundan çancının komşular tarafından çağrılarak hangi evlere gidip ölüleri taşıması gerektiğinin söylenmesi olağan bir durumdu.

Ölüleri ceset arabasıyla nakletmek artık öylesine iğrenç ve tehlikeli bir iş haline gelmişti ki, ceset taşıyıcılarının tüm sakinleri ölmüş olan bu evleri temizlemediği oluyor, bazen cesetler komşular kokudan duramaz hâle gelene ve bu nedenle hastalığa yakalanana kadar günlerce gömülmeden kalıyordu. Görevlilerin bu ihmali şikâyet ediliyor, kilise yetkilileri ve emniyetten birileri çağrılıyordu. Ölüleri taşısınlar diye adamları yüreklendirmek ve işi hızlandırmak için hamletlerin hâkimleri bile çalışanların arasına katılıp kendi yaşamlarını tehlikeye atıyorlardı, çünkü taşıyıcıların çoğu cesetlere bu kadar yaklaşmak zorunda kaldıkları için hastalık kapıp öldüler. Daha önce söylediğim gibi işsiz ve aç kalan, sonuçta da ekmek parası için her riski göze alıp her türlü işe razı olan o kadar çok yoksul olmasaydı, taşıyıcı olacak kimse bulunamayacaktı ve cesetler ortada kalacak, feci bir biçimde çürüyecekti.

Hâkimler ne kadar övülse azdır. Defin işlemlerinin hiç aksamamasını sağladılar, sıklıkla olduğu gibi cesetleri taşımak ve gömmekle görevli kişiler hastalandığında veya öldüğünde yerlerine hemen başkalarını buldular; yukarıda değindiğim gibi çok sayıda işsiz olduğundan bunu yapmak zor olmuyordu. Bu sebeple ölenlerin ve topluca hastalananların sayısı inanılmaz olduğu hâlde temizlik ve nakliye her gece yapılıyordu, yani Londra halkı ölülerini gömemedi denemez asla.

O felaket günlerinde perişanlık arttıkça insanların yaşadığı şaşkınlık da büyüdü. Kimi korkusunun şiddetinden, kimi de hastalığın verdiği acı yüzünden inanılmaz şeyler yapmaya başladı. Bunlar fazlasıyla dokunaklıydı. Bazıları böğüre böğüre ağlıyor, yumruklarını sıkıp sokaklarda dolaşıyordu. Bazıları da dua ediyor, ellerini göğe kaldırıp Tanrı'dan merhamet diliyordu. Gerçekten çıldırmış olup olmadıklarını bilemem, ama biraz olsun düşünebildiklerini gösteren bu mantığa sığar davranışları en azından her gün,

her gece sokaklarda yankılanan feryat ve ağlama seslerinden daha iyiydi. Sanırım tüm dünya bir mutaassıp olan meşhur Solomon Eagle'ı[32] duymuştur. Hastalığı yalnızca kafasında olan bu adam bazen sokaklarda çırılçıplak ve başının üstünde kömürlerin yandığı bir kapla dolaşarak kentin üzerindeki laneti kovmaya çalışıyordu. Adamın ne söylediğini veya ne yaptığını sandığını öğrenemedim.

Bu din adamının aklının başında olup olmadığını bilemem. Belki de bunu sırf her gece Whitechapel'ın sokaklarını arşınlayan zavallıları coşturmak için yapıyordu. Ellerini havaya kaldırarak kilisenin ayin kitabından, "Bizi koru Tanrım, değerli kanını verdiğin insanlarını esirge," diye sürekli aynı şeyi tekrarlıyordu. Böyle olayları olumlu karşılayamam, çünkü odamın penceresinden baktığımda bunlar bana sadece keder veren şeyler olarak görünüyordu. Zaten camları nadiren açıyordum, salgının dorukta olduğu günlerde herkes gibi ben de kimsenin kurtulamayacağını düşünmeye başlamış, o yüzden iki hafta boyunca kendimi eve hapsedip hiç sokağa çıkmamıştım, ama daha fazla dayanamadım. Ayrıca en feci zamanlarda bile tehlikeye rağmen ayinlere katılıp ibadet etmeyi ihmal etmeyen insanlar da vardı. Çok sayıda rahibin kiliselerini kapatıp canlarını kurtarmak için diğer insanlar gibi kaçtığı doğruydu, ama bunu yapmayanlar da vardı. Riski göze alarak görevlerini sürdürüyor, insanları bir araya toplayarak sürekli dua etmeyi bırakmıyorlardı, bazen de dinlemeye gelen olursa, tövbe etme ve ıslah olma yolunda tembihlerde bulunan kısa vaazlar veriyorlardı. İngiltere Kilisesi'ne bağlı olmayan mezheplerden olanlar da benzer şekilde davranıyor, hatta bunu rahipleri ölmüş veya kaçmış olan kiliselerde yapıyordu, böyle bir zamanda ayrım yapılacak durum yoktu.

Onları avutması, birlikte dua etmesi, öğütler verip yol göstermesi için rahiplere koşan, eski günahlarını itiraf ede-

32 Solomon Eccles (1618-1683), Solomon Eagle olarak da bilinen bir İngiliz bestekâr. (ç.n.)

rek Tanrı'dan af dileyen bu zavallı ve ölmek üzere olan yaratıkların yakarışlarını duymak insana gerçekten acı veriyordu. Ölüm döşeğindeki bu tövbekârların başkalarına tövbe etmeyi ertelememeyi, hastalığın pençesine düşmeyi beklememeyi bin kere salık verdiklerini dinlemek en katı yürekleri dahi sızlatıyordu: Böyle bir felaket vakti, ne günah çıkarmak, ne de Tanrı'ya yakarmak için doğru zamandı. Ölümün eşiğindeki bu zavallı yaratıkların acılarının doruğundayken ağızlarından çıkan inleme ve çığlıkları tekrar edebilsem ve hâlâ kulaklarımda çınlayan sesleri bu satırları okuyanların duymasını sağlayabilsem keşke.

Keşke bu bölümü okuyucunun ruhunun en hassas tellerini titreştirebilecek bir üslupla aktarabilsem, özet ve eksik bile olsa bu yaşananların bir kaydını tutmuş olmakla bahtiyar olurdum.

Beni esirgediği için Tanrı'ya şükrediyordum, hâlâ dinç ve sağlıklıydım, fakat yaklaşık on beş gündür kapanıp kaldığım için havasızlıktan bunalmıştım. Kendimi daha fazla tutamayıp ağabeyime mektup atmak için postaneye doğru yola çıktım; sokakların derin sessizliği insanın içine işliyordu. Postaneye vardığımda mektubumu atmak için içeri girerken avlunun köşesinde duran bir adamın penceredeki biriyle konuştuğunu fark ettim; bu sırada başka biri de postanenin kapılarından birini açtı. Avlunun tam ortasında kenarından iki anahtar sallanan ve içinde para olan küçük bir deri kese duruyordu. Kimse keseye dokunmamıştı. Penceredeki adama ne kadar zamandır kesenin orada durduğunu sordum, aşağı yukarı bir saattir orada durduğunu, ama belki düşüren gelip alır diye dokunmadıklarını söyledi. Ne paraya ihtiyacım vardı, ne de kesede kayda değer bir para olabilirdi, sahibi için de riske girmek niyetinde değildim. Ben yürüyüp giderken kapıyı açan adam asıl sahibi geldiğinde bulabilsin diye keseyi alacağını söyledi. İçeriye girip su dolu bir kova getirdi ve kesenin yanına koydu. Yeniden içeriye girip biraz

barut getirdi, kesenin üzerine döktü ve keseden yarım metre kadar uzağa bir yol yaptı. Sonra üçüncü kez içeriye girdi ve hazırladığı kızgın maşayı getirdi, ilk önce barutla keseyi tutuşturdu, havayı duman kapladı, ama bununla da yetinmedi, maşayı kese yanana kadar üzerinde tuttuktan sonra içindeki paraları kovaya silkeleyip kovayı içeriye götürdü. Hatırladığım kadarıyla kesede on üç şilin, birkaç groat ve farthing vardı.[33]

Bu para uğruna kendini riske atacak olan pek çok yoksul olabilir, ama gözlemlediğim bu olaydan da anlaşılacağı gibi hastalığa yakalanmamış olan az sayıda insan felaketin bu en kötü günlerinde son derece titiz davranıyordu.

Aşağı yukarı aynı zamanlarda bir gün nehir ve teknelerde neler olup bittiğini merak ettiğim için Bow taraflarına doğru yürüyüşe çıktım. Hastalığı kapmamak için en iyi yolun bir gemiye çekilmek olduğunu düşünüyordum. Bu konudaki merakımı gidermek için Bow'dan tarlaları aşarak Bromley'ye, oradan da karaya yanaşmaya veya nehre inmeye yarayan basamakların olduğu Blackwall'a yöneldim.

Rıhtım veya deniz seti dedikleri yerde tek başına yürüyen yoksul bir adam gördüm. Oralarda bir süre daha dolaştım, etraftaki evlerin hepsi kapalı görünüyordu. Derken aramızdaki mesafeyi koruyarak bu adamla konuşmaya başladım. Önce, "Buradaki insanlar ne durumda?" diye sordum. Adam da bana, "Ah beyim, neredeyse kimse kalmadı, hepsi ya hasta, ya çoktan öldü," dedi. Sonra Poplar'ı göstererek, "Şuradaki köy dâhil buralarda anca birkaç aile kaldı," diye ekledi. Bir evi işaret etti, "Şu evdekilerin hepsi öldü, kapısı açık, ama kimse içeriye girmeye cesaret edemiyor. Zavallı bir hırsız bir şeyler çalmak için eve girmeyi göze almıştı, ama hayatına mal oldu. Dün akşam onu da kilisenin avlusuna götürdüler." Sonra diğer evleri gösterdi, "Şu evde herkes öldü, adam da, karısı da, beş çocuğu da. Şurası kapalı, görü-

33 Groat 4 peni değerinde, farthing ¼ peni değerinde madeni para. (ç.n.)

yorsunuz, evin kapısında bekçi var," diye sırayla devam etti. "Burada tek başına ne yapıyorsun?" diye sordum. "Yalnız ve yoksul bir adamım. Tanrı'ya şükürler olsun, hâlâ hastalanmadım. Ama ailem hasta, çocuklarımdan biri de öldü," diye yanıt verdi. "Nasıl oldu da sen hastalanmadın?" deyince tahtalarla kaplı küçük bir evi göstererek, "Karımla iki çocuğum orada yaşıyor. Buna yaşamak denirse. Karım ve çocuklardan biri hasta. Onlara yaklaşmıyorum," dedi. Bunları söylerken gözlerinden yaşlar boşandı. İnanın ben de gözyaşlarımı tutamadım.

"Ama nasıl olup da onlara yaklaşmıyorsun, insan kendi kanından canından nasıl uzak durur?" diye sordum. "Tanrı korusun! Onları terk etmedim. Onlar için elimden geldiğince çalışıyorum, Tanrı'nın yardımıyla bir şeylerini eksik etmiyorum," dedikten sonra yüzünü göğe kaldırdı. İfadesinden adamın sahtekâr olmadığını, iyi bir dindar olduğunu anladım. Durumu zor olmasına rağmen ailesini ortada bırakmadığını söyleyebildiği için yüzünde şükran ifadesi vardı. "Azizim, bu büyük bir lütuf, çoğu yoksulun hâli ortada. Peki sen nasıl yaşıyorsun, üzerimizde dolaşan bu felaketten kendini nasıl sakınıyorsun?" diye sordum. "Ben gemiciyim, işte teknem şurada. Onu ev gibi kullanıyorum. Gündüz çalışıyor, gece de yatıyorum ve ne kazanırsam oradaki taşın üzerine bırakıyorum," deyip sokağın karşısında, evinden epey uzaktaki geniş bir taşı gösterdi; "sonra onlara beni duyana kadar sesleniyorum. Gelip alıyorlar."

"Ama dostum böyle bir zamanda gemici olarak nasıl para kazanabiliyorsun? Bugünlerde nehre inen var mı ki?" diye sorunca "Evet bayım, benim şu sıra yaptığım şekilde para kazanılabiliyor. Şurada demirli beş gemiyi görüyor musunuz?" diye kentten epeyce uzakta, nehrin aşağısına doğru işaret etti, "Şu tarafta demirli sekiz on gemiyi görüyor musunuz?" diye kentin diğer tarafını gösterdi, "O gemilerin sahipleri ve tüccarları falan salgından korkularından kendile-

rini aileleriyle birlikte oraya kapadılar. Ben de onlara hizmet ediyorum, alışverişlerini yapıyorum, mektup getirip götürüyorum, kıyıya çıkmamaları için ne gerekiyorsa yapıyorum. Geceleri de teknemi gemilerin birine bağlayıp uyuyorum. Tanrı'ya şükür bugüne kadar gelebildim," dedi.

"İyi ama dostum, vebanın böyle her yanı sardığı bir yerde kıyıya ayak bastıktan sonra gemilere çıkmana izin veriyorlar mı?" diye sordum.

"Çok ender olarak güverteye çıkıyorum. Getirdiklerimi genellikle sandallarına koyuyorum veya gemiye yanaşıyorum, yukarıya çekiyorlar. Çıksam bile benden bir tehlike gelmez sanırım. Karadayken hiçbir eve girmiyorum, kendi ailem dâhil kimseye dokunmuyorum. Yalnızca onu bunu getiriyorum," diye yanıt verdi.

"Belki o daha da fena," dedim, "getirdiklerini illa ki birilerinden alıyorsun. Kentin bu tarafı hastalığın pençesine öyle düşmüş durumda ki biriyle sadece konuşmak bile tehlikeli. Sonuçta burası biraz uzakta kalsa da Londra'nın girişi."

"Dediğiniz doğru, ama beni yanlış anladınız, yiyecek içeceği onlara buradan almıyorum. Greenwich'e kadar kürek çekip oradan taze et alıyorum. Bazen de nehrin aşağısındaki Woolwich'e gidip oradan alışveriş yapıyorum. Sonra da Kentish taraflarındaki çiftliklere gidip tavuk, yağ ve yumurta alıyorum. Beni oralarda tanıyorlar. Sonra istedikleri şeyleri gemilere veriyorum. Burada karaya neredeyse hiç çıkmıyorum, şu an burada olmamın nedeni karıma seslenip nasıl olduklarını sormak ve onlara dün akşam aldığım birkaç meteliği verebilmek."

"Zavallı adam, kaç para kazandın?" diye sordum.

"Dört şilin," dedi. "Bu da bugünlerde yoksullar için büyük para sayılır. Ayrıca bir torba ekmek, tuzlanmış balık, biraz da et verdiler. Bunlar da işe yarar."

"Verebildin mi bari?"

"Karım henüz evden çıkamayacağını, yarım saat sonra gelebileceğini söyledi, onu bekliyorum. Zavallı kadın, zor

durumda. Vücudundaki şişlik patladı, umarım iyileşir. Ama çocuk ölecek galiba. Ama Tanrı'nın..." derken tıkandı ve uzun süre ağladı.

"Aziz dostum," dedim, "kendini Tanrı'nın iradesine teslim eden en büyük huzuru bulur. Ne yaşıyorsak onun takdiri."

"Ah beyim, hâlâ hayattaysak bu onun sonsuz merhametinden. Benim yakınmaya ne hakkım var?"

"Doğru söylüyorsun," dedim, "benim yazgımın senden ne farkı var?" Bunu söylerken yüreğim daraldı. Tehlike karşısında o bana oranla yere daha sağlam basıyordu. Kaçacak yeri yoktu, bakmak zorunda olduğu ailesi onu bağlıyordu, bunlar bende yoktu. Benimki haddini bilmemek, onunki ise gerçek bağlılık ve Tanrı'dan güç alan bir yüreklilikti. Yine de güvenliği için gerekli önlemleri alıyordu.

Bunları düşünürken gözyaşlarımı tutamadığım için adama sırtımı döndüm.

Adamla biraz daha sohbet ettikten sonra zavallı karısı kapıyı açtı ve "Robert, Robert!" diye seslendi. Adam, "Biraz bekle, geliyorum," dedikten sonra teknesindeki merdivenden aşağıya indi ve gemilerden aldığı erzakı yukarıya çıkardı. Kadına seslendikten sonra gidip çuvalın içindekileri taşın üzerine boşaltıp geri döndü, karısı oğluyla onları almak üzere geldi. Adam da şunu o kaptan, bunu öbür kaptan yolladı diye hepsini sayıp döktükten sonra, "Hepsini Tanrı yolladı. Ona şükürler olsun," diye ekledi. Kadıncağız o kadar hâlsizdi ki ağır olmamasına rağmen hepsini birden taşımasına olanak yoktu. Onun için küçük bir torbadaki peksimetleri orada bırakıp, oğlana geri gelene kadar onlara göz kulak olmasını tembih etti.

"Haftalık kazancım dediğin dört şilini de oraya bıraktın mı?" diye sordum.

"Evet, evet, aldığını göreceksiniz." dedikten sonra, "Rachel, Rachel, parayı aldın mı?" diye seslendi. "Evet," dedi kadın. Adam, "Kaç paraydı?" diye sorunca da, "Dört şilin

ve bir groat," dedi. Adam "İyi, iyi. Tanrı sizi korusun!" diyerek gitmek üzere arkasını döndü.

Bu adamın öyküsü sadece gözyaşlarımı değil, içimdeki merhamet duygusunu da harekete geçirdi, ona destek olmak istiyordum. Arkasından, "Dur dostum!" diye seslendim, "Buraya gel! Sanırım sağlıklısın, onun için buna cesaret ediyorum." Cebimden para çıkardım ve "Rachel'i bir daha çağır, bir nebze rahatlamasına benim de ufak bir katkım olsun. Tanrı ona bu denli bağlı bir aileyi asla ortada bırakmaz," diyerek ona dört şilin daha verdim ve taşın üstüne koyup karısını çağırmasını rica ettim.

Adamcağızın minnettarlığını anlatacak kelime bulamıyorum, o da ağlamaktan başka bir şey yapamıyordu. Karısını çağırıp ona bütün bu parayı durumlarını gören bu yabancının yüreğine tesir eden Tanrı'nın gönderdiğini söyledi. Karısı da eliyle bana ve Tanrı'ya minnettarlığını gösteren hareketler yaptıktan sonra sevinçle parayı aldı. O sene boyunca bundan daha iyi harcadığımı düşündüğüm bir para olmadı.

Sonra adamcağıza salgının Greenwich'e ulaşıp ulaşmadığını sordum. Hastalığın yaklaşık on beş gün önceye kadar oraya gelmemiş olduğunu, ama ne yazık ki sonra sadece semtin güney ucundaki Deptford Köprüsü'ne kadar gittiğini, orada kendisinden istenen şeyleri almak için yalnızca bir kasapla bir manava uğradığını ve çok dikkatli olduğunu söyledi.

Kendilerini gemiye kapatan insanların nasıl olup da gerekli bütün şeyleri alarak yeterince stok yapamadıklarını sordum. Kimilerinin bunu yaptığını, fakat kimilerinin ancak çok korktuktan sonra gemilere geldiğini ve o sırada alışveriş için gidecekleri yerlerin artık çok tehlikeli bir hâl almış olduğunu söyledi. Bana hizmet ettiği iki gemiyi gösterdi. Bu gemilerdekiler yanlarına yalnızca peksimet ve bira almışlardı, bu yüzden hemen hemen bütün ihtiyaçlarını gidip o alıyordu. Bunlar gibi kendilerini izole eden başka gemiler

olup olmadığını sordum. Burnun yukarısında, Greenwich'in karşısından Limehouse ve Redriff kıyıları arasına kadar olan bölgede yer bulabilen gemilerin ikişer ikişer nehrin ortasında durduklarını ve içlerinde pek çok aile olduğunu söyledi. Onlara vebanın bulaşıp bulaşmadığını sorduğumdaysa, diğer gemilerdekilerin yaptığı gibi tayfalarının kıyıya çıkmasına engel olamayan iki üç gemi dışında hastalığın olduğunu sanmadığını ve gemilerin böyle Pool'da[34] toplanmasının izlemesi çok hoş bir manzara olduğunu söyledi.

Gelgitle sular yükselmeye başlar başlamaz Greenwich'e gideceğini söyleyince gemilerin bahsettiği gibi nasıl dizildiğini görmeyi çok istediğimi, onunla beraber gitmeme izin verirse sonra beni geri getirip getirmeyeceğini sordum. Dürüst bir Hristiyan olarak hasta olmadığıma dair yemin edersem beni götürebileceğini söyledi. Onu hasta olmadığıma, Tanrı'nın beni esirgediğine ikna ettim. Whitechapel'da oturduğumu, ama uzun süre evde kapalı kalmaktan sıkıldığımı, biraz hava alıp açılmak için buralara kadar gelmeye cesaret ettiğimi ve evimdeki kimsenin hasta olmadığını söyledim.

"Madem bana ve zavallı aileme acıyarak yardım eli uzattınız, eminim ki sıhhatiniz yerinde olmadığı hâlde kayığıma binecek kadar merhametsiz olamazsınız, zira bu düpedüz benim ölümüm, ailemin de felaketi anlamına gelir," dedi. Adamcağız ailesinden öylesine hassas bir düşkünlükle, öylesine şefkatle söz ediyordu ki içime bir huzursuzluk çöktü, ilkin gitmeyi göze alamadım. Dünyadaki en dinç adam ne kadar hastaysa, benim de anca o kadar hasta olabileceğimi, ama onu tedirgin etmektense bu hevesimden vazgeçeceğimi söyledim. Vazgeçmeme razı olmadı ve dürüst davrandığıma ne kadar güvendiğini göstermek için ısrar etmeye başladı. Böylece sular teknesine ulaştığında bindim ve beni Greenwich'e götürdü. O alışverişini yaparken nehri görebilmek için şehrin altında uzandığı, doğudaki tepeye çıktım.

34 Thames Nehri'nin Londra Köprüsü ile Limehouse arasındaki kısmı. (ç.n.)

Şaşırtıcı bir manzaraydı, gemiler ikişer ikişer, sıra hâlinde demirlenmişti, nehrin genişlediği yerde böyle iki üç sıra gemi vardı. Gemiler sadece Pool dediğimiz, Ratcliff ve Redriff adlı yerleşim alanları arasından şehre uzanan bölgede bulunmuyor, nehrin aşağısında tepelerin görmemize izin verdiği kadarıyla Long Reach'e kadar yayılıyordu.

Kaç gemi olduğunu kestiremiyorum, ama sanırım birkaç yüz kadar vardı. Bu denli pratik bir çözümü takdir etmekten kendimi alamadım, çünkü gemicilikle bağlantısı olan aşağı yukarı 10.000 kişi, belki de daha fazlası burada salgının şiddetinden korunuyor, rahat ve güvenli bir yaşam sürüyordu.

Bu bir günlük geziden, özellikle o adamcağızla geçirdiğim vakitten çok memnun kalarak evime döndüm. Ayrıca böyle umutsuz bir dönemde gemilerin pek çok aile için küçük barınaklar hâline geldiğini görmek beni sevindirdi. Salgının şiddetini artırmış olduğunu da gözlemledim, öyle ki birçok gemi daha uzağa demirlemişti, duyduğuma göre bazıları da denize açılıp kuzey kıyılarında bulabildikleri güvenli limanlara sığınmışlardı.

Gerçi karayı terk edip gemilerde yaşayanların kendilerini hastalıktan tamamen koruduğu söylenemez. Zira pek çoğu öldü ve kimi tabutla, kimi de duyduğum kadarıyla tabutsuz olarak nehre atıldı, bazen nehirdeki gelgitle oraya buraya sürüklenen cesetler görülüyordu.

Sanırım hastalık bulaşan gemilerdeki insanlar hakkında şu kadarını iddia edebilirim: Gemilere kaçmakta geç kalmış, gemiye varmadan önce kıyıda fazla zaman geçirmişler, böylece iş işten geçmiş, farkında olmasalar bile hastalığı beraberlerinde taşımışlardı, yani hastalık onlara, güverteye gelmemiş, gerçekte kendileri hastalığı sırtlayıp getirmişlerdi veya zavallı gemicinin söylediği gibi stok yapmaya zaman bulunamamış gemilerde ihtiyaçları karşılamak için düzenli olarak kıyıya çıkmak veya kıyıdan teknelerin gelmesine izin vermek gerektiğinden hastalık bu yolla bulaşmıştı.

Bu noktada belirtmeden edemeyeceğim, Londra halkının garip tutumu da kendilerini mahveden bu durumun oluşmasına fazlasıyla katkıda bulundu. Gördüğüm kadarıyla veba şehrin öbür ucunda, yani Long Acre ve Drury Sokağı'nda başlamış, kente adım adım ve yavaşça yaklaşmıştı. İlk kez Aralık ayında, sonra tekrar Şubat'ta, sonra da Nisan ayında ve hep çok az kişide rastlanmıştı. Sonra Mayıs'a kadar durakladı, hatta Mayıs'ın son haftasında hepsi şehrin o tarafında olmak üzere yalnızca 17 vaka görüldü. Ölümler haftada 3.000'in üzerine çıkmaya başlayana kadar Redriff, Wapping ve Ratcliff'de, nehrin her iki yakasında ve Southwark'ın tamamına yakınında yaşayanların hepsi salgının onları etkilemeyeceğine veya etkilese bile bunun çok şiddetli olmayacağına inanıyorlardı. Nakliye gerektiren tüm ticari işlerde çokça kullanılan zift, katran, yağ, reçine ve kükürt gibi maddelerin kokusunun onları koruyacağını sanıyorlardı. Bazıları da salgının Westminster ile St Giles ve St Andrew bölgelerinde en şiddetli noktasına ulaştığını ve onlara gelene kadar tekrar zayıflamaya başladığını iddia ediyordu. Açıkçası söylediklerinde gerçeklik payı da vardı. Örneğin:

8 Ağustos-15 Ağustos arası:

St Giles-in-the-Fields	242
Cripplegate	886
Stepney	197
St Margaret, Bermondsey	24
Rotherhithe	3
Bu haftanın toplamı	4.030

15 Ağustos-22 Ağustos arası:

St Giles-in-the-Fields	175
Cripplegate	847
Stepney	273
St Margaret, Bermondsey	36
Rotherhithe	2
Bu haftanın toplamı	5.319

Not — O sırada Stepney bölgesindeki vakaların genellikle hepsinin bugün Spitalfields dediğimiz Shoreditch'le Stepney bölgesinin birleştiği, Stepney'nin Shoreditch'in kilisesinin avlu duvarıyla sınırlandığı taraftan geldiğine dikkatinizi çekerim. Veba bu dönemde St Giles-in-the-Fields'de azalmış, Cripplegate, Bishopsgate ve Shoreditch bölgelerindeyse çok büyük bir şiddetle artmıştı, fakat Stepney bölgesinin Limehouse ve Ratcliff ana yolunu içine alan kısmı, bugün Shadwell ve Wapping bölgesi olan yerler, hatta St Katherine, Tower da dâhil olmak üzere haftada ölen kişi sayısı en fazla ondu. Bu Ağustos sonuna kadar böyleydi, sonrasında bedelini nasıl ödediklerine ben de tanık oldum.

Bence bu durum kendilerini güvende hissetmelerine ve veba onlara dokunmadan gitti diye rahatlamalarına neden olduğu için Redriff ve Wapping ile Ratcliff ve Limehouse sakinleri hiçbir önlem almadılar, ne taşraya kaçtılar, ne de kendilerini eve kapattılar. Yerlerinden kımıldamadıkları gibi bir de kentteki dostlarını ve akrabalarını evlerine davet ettiler ve pek çok kişi güvenli diye şehrin bu bölümünü sığınak olarak kullandı. Burayı Tanrı'nın es geçeceği, kapısını çalmayacağı bir yer sandılar.

Bu nedenle salgın sonunda onları da vurduğunda başka yerlerdekilere oranla daha şaşkın, daha hazırlıksız ve ne yapacağını bilmez bir hâldeydiler. Hastalık Eylül ve Ekim aylarında bütün şiddetiyle geldiğinde taşraya gitme olanakları yoktu; hiç kimse bir yabancının yanına yaklaşmasına veya kasabasına gelmesine izin vermezdi. Duyduğuma göre Londra'nın yakınlarında daha açık ve ağaçlık bir alan olmadığından Surrey tarafına doğru taşraya gidenler olmuş, ormanın içinde ve ortalık yerlerde açlıktan ölmüşlerdi. Çünkü özellikle gittikleri Norwood yakınlarıyla Camberwell, Dullege ve Lusum bölgelerinde hastalık bulaşacak korkusundan kimse bu zavallı, perişan insanlara yardım etmeye cesaret edememişti.

Dediğim gibi şehrin o tarafında yaşayan insanların arasında öyle bir düşünce hâkimdi. Yine değindiğim gibi gemilere sığınma olanakları vardı ve sağduyuyla erken davranarak erzak alıp gemiye binenler karaya çıkmaları veya teknelerin onlara bir şeyler getirmesi gerekmediği için kesinlikle en güvende olanlardı. Ama felaket öylesine büyüktü ki korku içinde yiyecek ekmekleri olmadan gemilere koşanlar da oldu, tayfası olmayan, onları uzağa götürebilecek veya sandalı alıp erzak almanın güvenli sayılabileceği nehrin aşağı tarafına gidebilecek kimsenin bulunmadığı gemilere binenler de oldu ve bunlar en az kıyıdakiler kadar ıstırap çekip hastalığa yakalandılar.

Varlıklı olanlar gemilere, daha yoksul olanlar da mavnalara, balıkçı teknelerine, küçük balıkçı kayıklarına bindiler ve birçok kişi, özellikle gemiciler teknelerinde uyur oldular. Ama özellikle bu ikinci grup beceriksizce davrandı, erzak almaya veya ekmeklerini çıkarmaya çalışırken hastalığı kapıp korkunç bir şekilde mahvoldular. Birçok denizci yoluna gitmeye çalışırken teknesinde yalnız başına öldü; köprü üstünde veya aşağıda ölüp gittiler ve çoğu zaman kimsenin onlara dokunamayacağı, yanlarına yaklaşamayacağı hâlde bulundular.

Gerçekten de şehrin gemicilik yapılan bu tarafındaki insanların sefaleti müthiş üzüntü vericiydi ve merhamet gösterilmesine ihtiyaçları vardı. Fakat heyhat! Böyle bir zamanda herkes kendi güvenliğini sağlamak peşinde olduğu için kimse başkalarının derdiyle uğraşacak durumda değildi. Tabir yerindeyse ölüm herkesin kapısında bekliyordu, hatta çoğunun evine çoktan girmişti, ailesinin arasındaydı ve insanlar ne yapacaklarını veya nereye kaçacaklarını bilemiyorlardı.

Bu durum bence insanların içindeki bütün merhamet duygusunu alıp götürüyordu, açıkçası burada ilk kural kendini koruma altına almak olarak görünüyordu. Çocuklar

hastalığın pençesinde bitap düşen anne babalarından kaçıyor, diğeri kadar sık olmasa bile bazen de anne babalar çocuklarını terk ediyorlardı. Çok feci vakalar vardı burada; bir hafta içinde keder dolu iki anne çıldırmış ve kendini kaybedip çocuklarını öldürmüştü. Bu annelerden biri benim yakınlarımda oturuyordu, zavallı deli yaratık işlediği günahın farkına varıp bu suçtan cezalandırılmaya yetecek kadar uzun yaşayamadı.

Ölümün hepimize bu denli yakın olmasının içimizdeki tüm sevgiyi ve başkalarına gösterdiğimiz bütün ilgiyi alıp götürmesine şaşmamak gerekir. Böyle bir genelleme yapıyorum, ama insanın içine dokunan şefkatli tavırlar, merhamet ve sorumluluk duygusuyla dolu olaylar da görülüyordu. Bazılarını kulaktan dolma öğrendiğimden ayrıntılarının doğruluğuna kefil olamam.

Bunlardan birini aktarmadan önce bütün bu felaket boyunca en berbat durumda olan bir kesimin hamile kadınlar olduğunu söylememe izin verin. Zamanı gelip de sancıları tuttuğunda kimseden yardım alamıyorlardı; ne komşu kadınlar, ne ebeler yanlarına yaklaşıyordu. Çoğu ebe, özellikle yoksullara bakanlar ölmüştü, acil durumlarda çağrılabilecek olanların çoğu da taşraya kaçmıştı. Yüklü bir para ödeyemeyen yoksul kadınların ebe bulması neredeyse imkânsızdı, bulabildikleri de genellikle beceriksiz ve cahildiler. Bunun sonuncunda akıl almaz sayıda kadın büyük ıstırap çekti. Onları doğurtabileceğini iddia eden aceleci ve cahil kadınların elinde doğururken mahvoldular. Aynı kadınlar yine cehaletleriyle –bu az da olsa mazur görülebilirdi– çocuğa ne olursa olsun anneyi kurtaracağım derken pek çok çocuğu öldürdü, çoğu zaman da hem anne hem çocuk zarar gördü. Özellikle anne hastalık kapmışsa kimse yanına yaklaşmadığı için anne de çocuk da kurtulamadı. Bazen anne vebadan öldüğünde çocuk yarı doğmuş veya doğmuş ama anneden ayrılmamış bir hâlde kalıyordu. Bazı anneler de daha doğum sancıları

içindeyken öldü. Böyle o kadar çok vaka var ki olanların hepsini kestirmek zor.

Haftalık listelerde yer alan şu başlıklarda görülebilecek olağan dışı sayılardan (kesinlikle bunun tüm tabloyu göz önüne serdiğini söylüyor değilim, ama yine de) bu durum biraz anlaşılabilir:

Lohusa
Düşük ve Ölü Doğum
Yenidoğan ve Bebekler

Vebanın en şiddetli olduğu haftalarla aynı yıl salgın başlamadan önceki haftaları alırsak, örneğin:

	Lohusa	Düşük	Ölü Doğum
03 Ocak-10 Ocak	7	1	13
10 Ocak-17 Ocak	8	6	11
17 Ocak-24 Ocak	9	5	15
24 Ocak-31 Ocak	3	2	9
31 Ocak-07 Şubat	3	3	8
07 Şubat-14 Şubat	6	2	11
14 Şubat-21 Şubat	5	2	13
21 Şubat-28 Şubat	2	2	10
28 Şubat-07 Mart	5	1	10
	48	24	100

	Lohusa	Düşük	Ölü Doğum
01 Ağustos-08 Ağustos	25	5	11
08 Ağustos-15 Ağustos	23	6	8
15 Ağustos-22 Ağustos	28	4	4
22 Ağustos-29 Ağustos	40	6	10
29 Ağustos-05 Eylül	38	2	11
05 Eylül-12 Eylül	39	23	-
12 Eylül-19 Eylül	42	5	17
19 Eylül-26 Eylül	42	6	10
26 Eylül-03 Ekim	14	4	9
	291	61	80

Bu sayılardaki orantısızlık incelenirken göz önünde bulundurulması gereken bir nokta da o dönem şehirde kalanların genel kanısına göre şehrin nüfusunun Ocak ve Şubat

aylarına kıyasla Ağustos ve Eylül aylarında üçte birin dahi altında olduğudur. Kısacası bu üç nedenden ölenlerin daha önceki olağan sayısı ve o sıradaki sayısı duyduğum kadarıyla şöyleydi:

1664:		1665:	
Lohusa	189	Lohusa	625
Düşük ve Ölü Doğum	458	Düşük ve Ölü Doğum	617
	647		1.242

Bence nüfus da dikkate alındığında bu fark fazlasıyla artmıştı. O günlerde kentte olanların sayısını tam olarak hesaplamaya kalkamam, ama sırası geldikçe bu meseleyle ilgili tahminimi sunacağım. Buna şu an değinişim yukarıda sözünü ettiğim zavallıların ne derece perişan olduğunu anlatabilmek ve Kitab-ı Mukaddes'te yazdığı gibi, "O günlerde gebe olan, çocuk emziren kadınların vay haline!"[35] diyebilmek için, çünkü gerçekten de özellikle onlara çok yazık oldu.

Bu olayları yaşamış ailelerin çoğuyla tanışıklığım yoktu, ama bu insanların feryatları çok uzaklardan bile duyuluyordu. Hamilelerle ilgili bazı hesaplamalar yapılıyordu, olağan koşullarda aynı sürede sayı bunun üçte biriyken bu dokuz haftada 84'ü hariç, kalanı bu felaketten giden 291 kadın ölmüştü. Oranı artık okur hesaplasın.

Emziren kadınların yaşadığı sefaletin de aynı ölçüde arttığına hiç şüphe yoktu. Ölüm listelerimizde yazılanlar bu konuya çok az ışık tutuyor. Emzirirken açlıktan ölenlerin sayısı olağanın çok üstündeydi, ama bu bir şey değil. Asıl üzücü olanlardan biri anne öldüğü için emzirilemeyenlerdi; bütün aile ve çocuklar annenin yanında yokluktan ölmüş olarak bulunuyordu. Bana sorarsanız yüzlerce çaresiz bebek bu nedenle öldü. Diğer üzücü olan da zehirlenenlerdi. Emziren anne daha belirtiler görülmediği için farkına varmasa da hastalığı kapmışsa bebeğini zehirliyor, yani sütüyle hastalığı ona da bulaştırıyordu. Bu tip vakalarda bebek an-

35 Kitab-ı Mukaddes, Matta 24:19. (ç.n.)

neden önce öldü. Bu uyarının hatırlanması için kayıt altına alınması gerekiyor, bu kentte tekrar bir salgın baş gösterirse imkân bulabilen bütün hamile ve emziren kadınlar kentten ayrılmalı, çünkü hastalandıkları takdirde herkesten çok, çok daha fena perişan olacaklar.

Vebadan ölmüş annelerinin veya dadılarının memesini emmeye devam eden bebeklerle ilgili korkunç hikâyeler de anlatabilirim. Benim oturduğum bölgede bir anne bebeğinin iyi olmadığını görerek çocuğu muayene etmesi için eczacıyı çağırmış. Anlatıldığına göre eczacı geldiğinde anne çocuğu emziriyormuş ve göründüğü kadarıyla gayet iyiymiş, ama eczacı kadına yaklaştığında bebeği emzirdiği göğsünde vebanın belirtilerini fark etmiş. Emin olmak için, kadını da korkutmamaya çalışarak bebeği kendisine vermesini istemiş, bebeği alıp beşiğine yatırmış ve giysilerini çıkardığında aynı belirtileri bebekte de görmüş. Bunun üzerine eczacı, ailesinin durumunu anlattığı babanın kullanması için gidip evinden koruyucu bir ilaç alıp dönene kadar anne de bebek de ölmüş. Hastalığı çocuğun mu anneye, yoksa annenin mi çocuğa geçirdiği belli değil, ama ikincisi daha doğru gibi görünüyor.

Aynı şekilde sütannesi vebadan öldükten sonra evine, ailesinin yanına getirilen bir bebekten bahsedebilirim: Şefkat dolu anası bebeğini reddetmemiş, bağrına basmış, ondan kaptığı hastalıktan öldüğünde ise kollarında cansız bebeği varmış.

Sıkça duyduğumuz bu müşfik anne hikâyeleri en katı kalbe bile dokunacak nitelikteydi. Bu anneler sevgili çocuklarıyla yakından ilgileniyor, bakıyor ve hatta bazen çocuklarından önce ölüyorlardı; bazıları da hastalığı çocuğundan kapıyor, şefkatli yüreğinin uğruna feda olup giderken çocuk iyileşip kurtuluyordu.

Başka bir vaka da East Smithfield'de bir tüccarın başına gelenler. Adamcağız ilk çocuğuna hamile olan vebalı karısı-

nın doğum sancıları başladığında ne ona yardım edebilecek bir ebe, ne de ilgilenebilecek bir hemşire bulabilmiş. Evin iki hizmetçisi zaten kadından kaçmış. Adam deli gibi oradan oraya koşup durmuş, ama yardım edecek kimse bulamamış. En sonunda kapatılmış bir eve bakan bir bekçi sabah ona bir hemşire yollayacağına söz vermiş. Hayal kırıklığı içinde evine dönen adamcağız karısına elinden geldiğince yardım etmiş, ebe rolünü üstlenmiş, ancak çocuk ölü doğmuş, karısı da bir saat sonra adamın kollarında can vermiş. Zavallı adam sabaha kadar karısının ölü bedenini kollarının arasında tutmuş. Sabah bekçi söz verdiği gibi hemşireyi getirmiş, kilitli olmayan kapıdan içeri girdiklerinde adamı karısının cesedi hâlâ kollarının arasında öylece oturur bulmuşlar. Adamcağız öylesine yaslıymış ki hasta olduğuna dair hiçbir belirti olmadığı hâlde, sadece kederinin yükünü kaldıramadığı için karısı öldükten birkaç saat sonra ölmüş.

Yakınlarının ölümü üzerine dayanılmaz bir kedere kapılıp sersemleyen kişiler olduğunu duydum. Duyduğum başka bir dikkat çekici olay da ruhuna çöken yükün bedenine yansıdığı bir adamın durumu: Başı gitgide omuzlarının arasına gömülmüş, alnı omuz kemiklerinin arasından zar zor seçiliyormuş, zamanla sesini ve duyularını da yitirmiş; yüzü öne doğru bakarken köprücük kemiklerine yaslanıyormuş ve başkaları tarafından iki elle tutulmadıkça dik duramıyormuş. Bu adamcağız hiç kendine gelememiş, bir yıl kadar bu hâlde süründükten sonra ölmüş. Bir kez bile gözlerini kaldırıp herhangi bir şeye baktığı görülmemiş.

Bu gibi olayların ancak bir özetini aktarabilirim, çünkü ayrıntılara erişmek bu olayları yaşayanların kimi zaman maaile salgına kurban gitmesi yüzünden mümkün olmuyordu. Ne var ki bu tarzda sayısız olaya rastlanıyordu, yukarıda da değindiğim gibi sokakta yürürken bile görüp işitmek olasıydı. Ayrıca hangi aileyi ele alırsanız alın, benzer öyküleri olmayana rastlamak neredeyse imkânsızdı.

Fakat şimdi salgının şehrin en doğu ucunu kasıp kavurduğu zamanlardan bahsediyorum. Bölge sakinlerinin kurtulacaklar diye kendilerini avuttuğu esnada salgın onları da vurmuş, gerçekten üzerlerine bir savaşçı gibi çullanmıştı, onlar da büsbütün afallamışlardı. Hazır laf buraya gelmişken daha önce sözünü ettiğim ne yapacaklarını, nereye gideceklerini bilmeden Wapping'den ayrılan üç zavallı adama döneyim. Biri fırıncı, biri yelken imalatçısı, biri marangoz olan bu üç adam Wapping ve civarında yaşıyordu.

Gördüğüm kadarıyla o bölge sakinleri içinde bulundukları miskinlik ve güven hissiyle sadece başkaları gibi yerlerinde kalmamış, aynı zamanda güvende olmakla da övünmüşlerdi; birçok kişi ise salgının ele geçirdiği kentten ve banliyölerden güvenli sandıkları Wapping, Ratcliff, Limehouse ve Poplar gibi bölgelere kaçmıştı. Bu da büyük bir olasılıkla salgının o bölgeye olağandan daha hızlı yayılmasına neden oldu. Böyle bir hastalığın ilk işaretleri görüldüğünde insanların kaçmalarından ve gidebilecekleri yerler varsa oralara çekilip şehri boşaltmalarından yana olsam bile şunu da söylemek zorundayım, herkes kaçıp gittikten sonra kalanlar yerlerinden kımıldamamalı ve şehrin bir ucundan diğerine gitmemeliydi. Çünkü esas yıkımı getiren fenalık buydu, vebayı evden eve üstlerinde taşımışlardı.

Aynı sebepten bütün kedi ve köpekleri öldürmemiz emri verilmişti. Evcil hayvan oldukları için evden eve, sokaktan sokağa dolaşıyorlar, tüy ve kıllarıyla bile enfeksiyonlu bedenlerden çıkan effluvia ve bulaşıcı buharları taşıyorlardı. Bu nedenle salgın başladığında belediye başkanı ve sulh hâkimleri, hekimlerin önerisi üzerine bu hayvanların hepsinin ivedilikle öldürülmesi emrini verdi ve bu infazı yerine getirmek için bir memur görevlendirildi.

Eğer verilen sayı doğruysa öldürülen hayvanların sayısı inanılır gibi değildi. Sanırım 40.000 köpekten ve onun beş katı kediden söz edildi, çünkü çok az kedisiz ev vardı, bazı

evlerde kedi sayısı beş veya altıydı. Fare ve sıçanları öldürmek için de büyük bir çaba harcandı, özellikle fare zehri veya başka zehirler konarak müthiş sayıda sıçan öldürüldü.

Bütün insanların bu büyük felaketin ilk zamanlarında ne kadar hazırlıksız yakalandığı ve izleyen günlerde meydana gelen kargaşanın zamanında alınan kamusal ve kişisel önlemlerin yetersizliğinden kaynaklandığı üzerine uzun uzun düşündüm. Eğer doğru adımlar atılmış olsaydı, Tanrı'nın da yardımıyla bu kadar korkunç sayıda insanın mahvolmasına engel olunabilirdi, gelecek nesiller gerektiğinde bu yaşananları uyarı olarak görüp ona göre önlem alabilir. Fakat bu konuya sonra döneceğim.

Şimdi benim şu üç adamdan bahsedeyim: Bu öykünün her parçasından ayrı ders çıkarılabilir. Bu adamların ve onlarla beraber olan kişilerin davranışları, bir daha böyle bir durumla karşılaşılırsa, erkek veya kadın bütün zavallıların nasıl hareket ettiğini anlamamız için örnek teşkil edebilir. Bunu anlatmakta başka bir amacım olmasa bile bu bahsettiğim amacın kendisi yeter, anlattıklarım olanlara tamamen uysa da uymasa da.

Bu adamlardan ikisinin kardeş olduğu söyleniyor, biri şimdi peksimet yapan eski bir asker, öbürü de şimdi yelken imal eden sakat bir denizci. Onlara katılan üçüncü ise bir marangoz. Bir gün fırıncı John yelken imalatçısı kardeşi Thomas'a, "Tom, kardeşim, ne yapacağız? Hastalık buraya doğru yayılıyor. Hâlimiz ne olacak?" diye sorar.

Bunun üzerine kardeşi, "Haklısın, ben de ne yapacağımızı gerçekten bilmiyorum. Salgın Wapping'e gelirse beni kaldığım yerden çıkarırlar," der ve ne olacağını konuşmaya başlarlar.

John: "Yerinden mi atarlar! Tom, o zaman seni kim alır bilmem! İnsanlar birbirlerinden öyle korkar oldu ki kalacak yer bulmak imkânsız."

Thomas: "Kaldığım yerdeki insanlar iyi ve terbiyeli insanlar, bana da yeterince kibar davranıyorlar. Ama her gün

işe gitmemin tehlikeli olabileceğinden, kendilerini kapatmaktan ve yanlarına kimsenin yaklaşmasına izin vermeyeceklerinden bahsediyorlar."

John: "Dedikleri kesinlikle doğru, eğer şehirde kalmaya cesaret edeceklerse."

Thomas: "Ben de onlarla kapanabilirim. Ustam bir takım yelken işi aldı, bitirmek üzereyim, ondan sonra da iş gelecek gibi görünmüyor. Ticari hayat durmuş vaziyette, işçiler ve hizmetçiler her yerde geri çevriliyorlar. Ben de onlarla kapanmak isterim hâliyle, ama buna razı olacaklarını sanmıyorum, başka herhangi bir ailenin de olmayacağı gibi."

John: "Öyleyse ne yapacaksın kardeşim? Ya ben ne yapacağım? Ben de en az senin kadar zor durumdayım. Kaldığım evdekilerin hepsi taşraya gitti, kalan bir hizmetçi var, o da haftaya gidiyor. Evi kapatacaklar. Ben de koca dünyada tek başıma kalacağım. Gitmeye kararlıyım, ama nereye?"

Thomas: "Baştan gitmeyerek aptallık ettik. İstediğimiz yere giderdik. Şimdi kıpırdamak mümkün değil. Şehirden ayrılmaya kalksak açlıktan ölürüz. Paramız da olsa bize erzak vermezler, bırak evlere, köylerine bile sokmazlar."

John: "İşin kötüsü benim param da çok az."

Thomas: "Onu idare ederiz. Fazla olmasa da benim param var. Ama kesinlikle söylüyorum, bir yere gidemeyiz. Bizim sokakta oturan birkaç yoksul ama iyi yürekli adamın bir yerlere gitmeye kalkıştığını biliyorum. Barnet'te mi, Whetston'da mı ne, eğer daha ileri gitmeye kalkarlarsa ateş etmekle tehdit etmiş insanlar. Cesaretleri kırılıp geri döndüler."

John: "Orada olsaydım ben ateş etmelerini göze alırdım. Para karşılığında yiyecek vermeye razı olmazlarsa, gözlerinin önünde zorla alırdım. Parasını verdikten sonra beni adalete şikâyet edemezlerdi."

Thomas: "Asker ağzıyla konuşuyorsun, sanki hâlâ Aşağı Ülkeler'desin. Bu mesele ciddi. İnsanların böyle bir zamanda

sağlıklı olduğundan emin olamadıkları kişileri uzak tıtmak için geçerli bir nedenleri var. Kimseyi yağmalamaya hakkımız yok."

John: "Hayır kardeşim. Yanlış düşünüyorsun. Hiç kimseden zorla bir şey almak niyetinde değilim, ama ana yol üzerindeki herhangi bir kent bana geçiş hakkı vermeyebilir, paramla erzak almamı kabul etmeyebilir demek, o kentin beni aç bırakıp öldürmeye hakkı var demektir ki bu mümkün olamaz."

Thomas: "Ama geldiğin yere geri dönmene karışmıyorlar. Bu nedenle seni açlıktan öldürmüş olmazlar."

John: "Ama bu defa da geldiğim kent aynısını yapacağına göre beni iki kentin arasında açlıktan ölmeye bırakacaklar. Ayrıca istediğim yere gitmeme engel olacak bir yasa da yok."

Thomas: "Yine de yol üzerindeki her kentte birileriyle tartışmak çok zor olacaktır. Yoksul insanlar için bunu yapabilmek daha da zor, özellikle böyle bir zamanda."

John: "Ah kardeşim, bu gidişle bizim durumumuz herkesten beter olacak; ne gidebiliyoruz, ne kalabiliyoruz. Samiriye cüzzamlılarıyla[36] aynı fikirdeyim. Burada kalırsak öleceğimize kuşku yok. Hâlimiz çok kötü, oturacak bir evimiz de yok, yanında kalabileceğimiz birileri de. Böyle bir zamanda sokakta da yatamayız. Doğrudan ceset arabasına atılsak daha iyi. O yüzden diyorum, burada kalırsak öleceğimize kuşku yok, ama gidersek bir şansımız olabilir. Ben gitmeye kararlıyım."

Thomas: "Demek gideceksin. Nereye gideceksin? Ne yapacaksın? Nereye gideceğimi bilsem ben de giderim. Ne tanıdığımız, ne de yakınımız var. Burada doğduk, burada ölmek zorundayız."

John: "Bak Tom, bütün krallık bu şehir kadar benim evim. Doğduğun yeri veba sarmışken bir yere gitmemelisin

36 Bkz. Kitab-ı Mukaddes, 2. Krallar 7:3-9 (ç.n.)

demek, evin yanarken içinde oturman gerekiyor demek gibi bir şey. Ben İngiltere'de doğdum ve elimden geldiğince burada yaşamaya hakkım var."

Thomas: "Ama biliyorsun İngiliz yasalarına göre başıboş dolaşan herkes toplanıp yasal olarak kayıtlı olduğu en son yerleşim yeri neresiyse oraya geri yollanabilir."

John: "Onların demesiyle benden avare olur mu? Yalnızca yasal olan seyahat hakkımı istiyorum."

Thomas: "Hangi yasal duruma göre seyahat ediyor olacağız? Hangi sözlerle adamları ikna edeceğiz?"

John: "Canımızı kurtarmak için kaçmak yasaya uygun değil mi? Bunun gerçek olduğunu onlar da bilmiyor mu? Durumumuzu saklamaya çalışmamız gerekmez."

Thomas: "Tut ki geçmemize izin verdiler, nereye gideceğiz?"

John: "Canımızı kurtarabileceğimiz herhangi bir yere. Buradan kurtulduktan sonra bunu düşünmek için yeterince vaktimiz olacak. Bu korkunç yerden bir çıkayım da nereye gittiğim önemli değil."

Thomas: "Büyük zorluklarla karşılaşırız. Ne diyeceğimi bilemiyorum."

John: "Eh Tom, bir düşün taşın bakalım."

Bu konuşma Temmuz başlarında geçmişti, salgın şehrin batı ve kuzey bölgelerinde yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştı, ama daha önce de gözlemlediğim gibi Wapping'in tamamı, Redriff, Ratcliff, Limehouse ve Poplar, kısacası Deptford ve Greenwich, Hermitage'da nehrin her iki yakası ve diğer tarafta Blackwall'a inene kadar her yer tamamen temizdi. Stepney bölgesinin tamamında vebadan ölen bir kişi yoktu, Whitechapel yolunun güneyinde de öyle, hatta hiçbir bölgede ölen yoktu; ancak haftalık listeye göre o hafta ölenlerin sayısı 1.006'ya yükselmişti.

İki kardeş yeniden buluşana kadar iki hafta geçti. Bu sürede durum biraz değişmiş, salgın hızla büyümüş ve rakamlar epeyce yükselmişti. Ölü sayısı 2.785'e çıkmıştı, giderek

de artıyordu, ama nehrin iki yanı da, aşağısı da hâlâ gayet iyi durumdaydı. Sonra Redriff'de birkaç kişi öldü, Ratcliff ana yolunda da beş altı kişi. İşte o günlerde yelken imalatçısı korku içinde kardeşi John'a geldi. Kaldığı yerden atılmak üzereydi ve yer bulması için yalnızca bir haftası vardı. John daha da kötü durumdaydı. Kaldığı yerden çıkartılmıştı, fırını işleten ustasına yalvarmış ve iş yerine ait bir barakada uyumaya başlamıştı. Samanların üzerine serdiği ekmek veya peksimet çuvallarının üzerinde yatıyor, üzerini de yine çuvalla örtüyordu.

İşsiz güçsüz kaldıkları ve ortalıkta başka herhangi bir iş de olmadığını gördükleri için yapabilecekleri en iyi şeyin ölümcül salgından kaçmak olduğuna karar verdiler. Ellerinden geldiğince tutumlu davranacaklar, ellerindeki parayla idare edebildikleri kadar edecekler, sonra da nerede ve ne şekilde olursa olsun bir iş bulmaya çalışacaklardı.

Kararlarını en iyi biçimde nasıl uygulayacaklarını düşünürken yelken imalatçısını iyi tanıyan marangoz da durumu öğrendi ve onlara katıldı. Böylece yola çıkmak için hazırlıklara başladılar.

Hepsinin eşit miktarda parası yoktu. Sakat olmasının yanında en güçsüzleri olduğu için tarlada vs. iş bulmakta zorlanacağından, en fazla parayı biriktirmiş olan yelken imalatçısının parasını öbürleriyle paylaşmaya hiçbir itirazı yoktu. Paralarını birleştireceklerdi ve biri diğerinden fazla kazansa bile cimrilik etmeden parasını ortak keseye koyacaktı.

Yanlarına çok az eşya almaya karar verdiler, çünkü başlangıçta yürüyerek seyahat edeceklerdi ve gidebilecekleri kadar uzağa, hatta mümkünse güvenli sayılacak bir yer bulana kadar gideceklerdi. Ne tarafa gidecekleri konusundaysa çok tartıştılar, ama bir türlü karar veremediler. Yola çıkacakları sabah bile kesin bir kararları yoktu.

Sonunda denizcinin söylediği bir şey karar vermelerini sağladı: "Öncelikle hava çok sıcak, onun için bence kuzeye

doğru gidelim. Böylece güneş yüzümüze, göğsümüze vurup bizi soluksuz bırakmaz. Ayrıca hastalığın kim bilir belki de havada dolaştığı böyle bir zamanda kanımızı fazla sıcak tutmanın iyi olmadığını duymuştum. Yine bu açıdan derim ki yola çıktığımızda rüzgâra ters yönde gidelim, kentin rüzgârı arkamıza esmesin." Bu iki uyarı kabul gördü, en iyi seçenek rüzgâr güneyden esmezken kuzeye doğru gitmekti.

Eski bir asker olan fırıncı John da kendi düşüncelerini ekledi: "Öncelikle yolda bizi kimsenin içeriye almasını beklemeyelim. Hava ılık olsa bile açık havada yatmak kolay olmayacak, kaldı ki çiy ve yağmur da olabilir. Böyle bir zamanda sağlığımıza iki kat dikkat etmeliyiz. Bu yüzden kardeşim Tom, sen yelken imalatçısı olduğuna göre bize kolayca ufak bir çadır yapabilirsin. Ben de her gece onu kurup sabahları da kaldırma işini üstlenirim. Başımızın üzerinde iyi bir çadır olduktan sonra İngiltere'deki tüm hanlar halt etmiş."

Marangoz buna karşı çıkıp bu işi ona bırakmalarını söyledi. Küçük baltası ve çekiciyle (nitekim başka aleti yoktu) her gece onları her açıdan memnun edecek ve bir çadır kadar iyi olacak küçük bir kulübe yapabileceğini iddia etti.

Asker ve marangoz bir süre bu konuyu tartıştılar. Sonunda asker çadırı kabul ettirdi, kalan tek sorun yanlarında taşımak zorunda kalacak olmalarıydı, bu da yüklerini bu sıcakta fazlasıyla artıracaktı. Fakat şans yüzlerine güldü, yelken imalatçısının aynı zamanda halat bükme işi de yapan ustasının o sırada kullanmadığı küçük ve garip bir atı vardı, bu üç dürüst adama yardım etmek istediği için eşyalarını taşıyabilsinler diye atı onlara verdi. Bir de üç günlük çalışma karşılığında eskimiş, ama güzel bir çadır yapmaya yetecek bir babafingo yelkeni vermişti. Asker çadırın nasıl yapılacağını gösterdi, onun talimatlarıyla kısa sürede ipleri ve kazıklarıyla hazır bir çadır yaptılar. Artık yola çıkmak için her şeyleri tamamdı: Üç adam, bir çadır, bir at ve bir si-

lah, çünkü asker artık fırıncı değil de bir süvariyim diyerek silahsız yola çıkmayacağını söylemişti. Marangozun yanında gittikleri yerlerde herhangi bir iş bulursa lazım olur diye küçük alet çantası vardı. Ellerindeki tüm parayı da ortaya koydular ve böylece yolculukları başladı. Yola çıktıkları sabah denizci pusulasına bakarak rüzgârın kuzeybatı-batıdan estiğini söyledi. Verdikleri karara uygun olarak kuzeybatıya yöneldiler.

Ne var ki Wapping'in Hermitage yakınlarına düşen arka tarafından yola çıktıklarında bir sorunla karşılaştılar, salgın Shoreditch ve Cripplegate'de olduğu gibi kentin özellikle kuzey tarafında da şiddetini müthiş artırmıştı. Bunun üzerine o bölgenin yakınından geçmenin güvenli olmadığını düşünerek doğuya yöneldiler. Stepney Kilisesi'ni solda bırakarak Ratcliff ana yolundan Ratcliff kavşağına doğru ilerlediler. Ancak kavşaktan Mile End'e çıkmaya korkuyorlardı, çünkü bunun için kilisenin avlusundan geçmeleri gerekiyordu ve rüzgâr daha çok batıdan, salgının en şiddetli olduğu bölgeden esiyordu. Stepney'i geçip yolu uzatarak Poplar ve Bromley'ye doğru ilerlediler ve ana yola Bow civarında çıktılar.

Bow Köprüsü'ndeki bekçi onları sorguya çekebilir diye yolun diğer tarafına geçip Bow'un kenarından Oldford'a giden dar bir yola saptılar ve hiçbir sorgu suale maruz kalmadan Oldford'a ulaştılar. Her tarafta polisler tetikteydi, ama yolları denetlemekle ilgilenmekten çok insanların kendi semtlerine girmesine engel olmakla meşgul görünüyorlardı, bunun sebebi de o günlerde yayılmış olan bir haberdi ve açıkçası bu hiç de ihtimal dışı değildi. Habere göre Londra'nın iş bulamadığından yiyecek ekmek de bulamayan sıkıntı içindeki yoksul halkı silahlanıp ayaklanmıştı ve çevreyi dolaşıp yiyecek bir şeyler bulmak için yağmalıyordu. Yalnızca bir söylenti olmasına rağmen vuku bulması an meselesiydi; sefalet çekmekte olan yoksullar birkaç hafta içinde öylesine çaresiz

kalacaklardı ki taşraya ve başka şehirlere dağılıp her şeyi talan etmelerinin önünde durmak çok zor olacaktı. Daha önce de gördüğüm kadarıyla onları tek engelleyen salgının kendisinden, şiddetinden başka bir şey değildi. Salgın üzerlerine öyle bir çökmüştü ki binlercesi bir araya gelip toplu hâlde taşraya gideceklerine mezara gitmeyi seçiyorlardı. Çünkü bu güruhun tehdit etmeye başladığı St Sepulcher, Clerkenwell, Cripplegate ve Shoreditch gibi bölgelere veba tam bir vahşetle saldırmıştı, Ağustos'un ilk üç haftasında, yani salgın daha doruk noktasına ulaşmadan önce bile bu birkaç bölgede en az 5.361 kişi öldü. Buna rağmen anlattığım üzere aynı dönemde hastalık Wapping, Ratcliff ve Rotherhithe bölgelerine hiç uğramamış veya çok hafif bir şekilde yayılmıştı. Kısacası, daha önce de söylediğim gibi belediye başkanının ve hâkimlerin başarılı yönetimi sayesinde insanların öfke ve çaresizliklerinin hırsızlık ve ayaklanmaya sebep olması, yani yoksulların zenginleri yağmalaması önlendi. Yine de bana sorarsanız ceset arabaları onların yaptığından çok daha fazlasını yaptı, çünkü sadece beş bölgede 20 gün içinde 5.000'in üzerinde insan öldü. Bazılarının da iyileştiği düşünülürse, demek ki bütün bu zaman zarfında büyük bir olasılıkla bunun üç katı hasta vardı. Her geçen gün çok sayıda insan hastalığa yakalandı ve sonra da öldü. Ayrıca şunu yine söylememi mazur görün, ölüm listeleri 5.000 diyorsa, ben gerçeğin hep iki katına yakın olduğuna inandım. Bize verilen sayıların doğru olduğuna inanmamız mümkün değildi, görevlilerin içinde bulunduğuna tanık olduğum o şaşkınlık hâlinde doğru bir hesap tutmaları beklenemezdi.

Bizim gezginlere dönersek, burada yalnızca muayene edildiler ve kentten çok taşradan geliyor gibi göründükleri için insanlar onlara fazla sert davranmadı; onlarla konuştular, komiserin ve bekçilerin olduğu hana girmelerine izin verdiler. Ayrıca yiyecek içecek bir şeyler sundular, bunlar da hem kendilerine gelmelerine, hem de cesaret toplamalarına

yardımcı oldu. Böylece akıllarına o günden sonra sorulduğunda Londra'dan değil de Essex'den geldiklerini söyleme düşüncesi geldi.

Bu küçük üçkâğıdı daha da ileri götürdüler, Oldford komiserinin öylesine gözüne girdiler ki komiser onlara Londra'dan olmadıklarını, Essex'den gelerek o köyden geçtiklerini belirten bir belge verdi. Taşrada Londra olarak kabul gören bölge düşünüldüğünde yanlış gibi görünse de bu aslında doğruydu, çünkü Wapping de, Radcliff de Londra kent sınırları içinde veya serbest mahallelere dâhil değildi.

Bu belge Hackney bölgesi hamletlerinden olan Humerton'daki komisere yazılmıştı ve çok işe yarıyordu; yalnız oradan serbestçe geçmelerini sağlamıyor, komiserin yardımıyla sulh hâkiminden kolayca alabildikleri ek bir belgeyle sağlıklı oldukları da belirtmiş oluyordu. Böylece birçok ayrı hamletten oluşan Hackney kasabasını geçip Stamford Hill'in tepesindeki kuzey ana yoluna ulaştılar.

Artık yorulmaya başlamışlardı. Bu nedenle Hackney'in arka yolundan ana yola çıkmadan hemen önce çadırlarını kurup ilk defa kamp yapmaya karar verdiler. Ahır veya ahıra benzer bir bina buldular ve iyice araştırıp içeride kimsenin olmadığına kanaat getirdikten sonra girişi binaya bakacak biçimde çadırı kurdular. Böyle yapmalarının nedeni o gece rüzgârın sert esmesiydi ve bu şekilde gecelemeye de, çadırlarını idare etmeye de alışık değillerdi.

Burada yatıp uyudular, ama ciddi ve temkinli bir adam olan marangoz daha ilk geceden böyle açıkta bir yerde yatmak hoşuna gitmediği için uyuyamadı. Nafile bir iki denemeden sonra silahı alıp gözcülük yapmaya ve arkadaşlarını korumaya karar verdi. Elinde silahla çıktı ve yolun hemen yakınında çitle çevrili ahırın önünde gidip gelmeye başladı. Bu gözcülük çok uzun sürmedi. Yaklaşan ve kulağa çok kalabalıkmış gibi gelen bir grubun gürültülerini duyunca doğruca ahıra geldiklerini düşündü. Arkadaşlarını hemen uyan-

dırmadı, ama birkaç dakika içinde sesler gittikçe artınca fırıncı seslenip ne olduğunu sorarak aceleyle çadırdan çıktı. Sakat olan yelken imalatçısı içlerinde en yorgunları olduğu için yatmaya devam etti.

Sesini duydukları kalabalık bekledikleri gibi doğruca ahıra geldi. Bizim gezginlerden biri muhafızlık yapar gibi, "Kim var orada?" diye sordu. Kalabalıktan hemen cevap gelmedi, ama sonra aralarından biri arkasındakine, "Tanrım! Boş yere hayal kurduk. Burada bizden önce gelmiş birileri var. Ahır dolu," dedi.

Bunun üzerine hepsi şaşırmış gibi duraksadılar. On üç kişi kadardılar, içlerinde kadınlar da vardı. Ne yapmaları gerektiğini aralarında konuştular. Bizim gezginler bu konuşmalardan onların da barınak ve güvenlik arayan, kendileri gibi zor durumdaki yoksullar olduğunu çabucak anladı. Ayrıca gezginlerimizin gelenlerin onları rahatsız etmesinden korkmaları da gerekmiyordu. Çünkü, "Kim var orada?" diye sorduklarında kadınların korkmuş gibi, "Yanlarına gitmeyin, vebalı olup olmadıklarını nereden biliyorsunuz?" dediğini duymuşlardı. Adamlardan biri, "İlk önce bir konuşalım," demiş, ancak kadınlar, "Olmaz, yapmayın. Tanrı'nın yardımıyla buraya kadar kaçabildik; ne olur şimdi tehlikeye girmeyelim, n'olursunuz," diye karşılık vermişlerdi.

Bu sözler üzerine bizim gezginler gelenlerin onlar gibi canlarını kurtarmak için kaçan iyi insanlar olduğunu anladılar. Bu durum onları rahatlattı ve John marangoz dostuna, "Bu insanlara elimizden geldiğince destek olalım," dedi. Bunun üzerine marangoz onlara, "Durun iyi insanlar. Sözlerinizden sizin de bizim gibi aynı ölümcül düşmandan kaçtığınız anlaşılıyor. Bizden korkmayın, sadece üç zavallı kişiyiz; hasta değilseniz bizden size zarar gelmez. Ahırda da kalmıyoruz, dışarıdaki bu küçük çadırda yatıyoruz. Gerekirse onu kaldırıp hemen başka bir yerde kurabiliriz." Bunun üzerine

adı Richard olan marangozla adının Ford olduğunu söyleyen biri arasında şöyle bir konuşma geçti:

Ford: "Hepinizin sağlıklı olduğuna bizi temin ediyor musunuz?"

Richard: "Sizi rahatlatmak, güvende hissetmenizi sağlamak için böyle söyleyebiliriz, ama söylediğim gibi zaten kendinizi tehlikeye atmanızı istemiyoruz. O yüzden diyorum, ahırı kullanmadık. Karşılıklı güvenliğimiz için buradan çekilebiliriz."

Ford: "Çok nazik ve merhametlisiniz. Ama sağlıklı olduğunuza, vebaya yakalanmadığınıza inanırsak sizi neden yerinizden edelim? Hem de dinlenirken. İzin verirseniz sizi rahatsız etmeden ahıra girip biraz dinlenelim."

Richard: "Pekâlâ, fakat siz bizden kalabalıksınız. Umarım siz de bize hepinizin sağlıklı olduğuna dair güvence verebilirsiniz. Çünkü tehlike sizin için olduğu kadar bizim için de büyük."

Ford: "Tanrı'ya şükürler olsun ki az da olsa bazılarımız bu beladan kaçabiliyor. Bundan sonra ne olacağımız belli değil, ama şu ana kadar esirgendik."

Richard: "Şehrin hangi bölgesinden geliyorsunuz? Salgın sizin bölgenize ulaşmış mıydı?"

Ford: "Evet, hem de nasıl... Çok korkunç ve yıkıcı bir hâlde geldi. Öyle olmasa kaçmazdık. Sanırım geride bıraktıklarımızdan ancak birkaç kişi sağ kalacak."

Richard: "Hangi bölgeden geliyorsunuz?"

Ford: "Çoğumuz Cripplegate'den geliyoruz. İki üç kişi de Clerkenwell bölgesinin bu tarafından."

Richard: "Öyleyse neden anca şimdi buradasınız?"

Ford: "Bir süredir yoldayız, elimizden geldiğince bir arada durduk, Islington'un diğer ucundaki boş ve eski bir evde kaldık. Yanımızda şilte ve bazı gerekli eşyalar da getirmiştik; ama salgın Islington'a da sıçradı, yanımızdaki evde yaşayanlar da hastalandığı için evleri kapatıldı; biz de korkup kaçtık."

Richard: "Peki, ne tarafa gidiyorsunuz?"

Ford: "Bilmiyoruz, kader bizi nereye götürürse. Tanrı ona sığınanlardan kılavuzluğunu esirgemez."

Daha fazla konuşmadılar, o esnada ahıra kadar gelmişlerdi ve zorlukla da olsa içeri girebildiler. Ahırda bol bol samandan başka bir şey yoktu. Mümkün olduğu kadar rahatça yerleşip dinlenmeye çekildiler. Uyumadan önce gezginlerimiz görünüşe göre kadınlardan birinin babası olan yaşlı bir adamın bütün gruba Tanrı'nın onları koruması ve yol göstermesi için dua ettirdiğini gördü.

Yılın bu mevsiminde gün erken ağarıyordu; gecenin başında marangoz Richard nöbet tuttuğu için sabah John nöbeti devraldı ve böylece grubu daha iyi tanıma olanağı buldu. Topluluk Islington'dan ayrıldıktan sonra kuzeye Highgate'e gitmeye kalkışmış, ama Holloway'de durdurulduklarını ve geçmelerine izin verilmediği için tarlalardan ve tepelerden dolaşarak doğuya yönelmiş ve Boarded Nehri'ne[37] varmış. Yerleşim bölgelerine girmeden Hornsey'i solda, Newington'u sağda bırakarak Stamford Hill'in yakınında bizim gezginlerin diğer tarafından girdiği ana yola çıkmışlardı. Bataklıktaki nehirden geçip Epping Ormanı'na ulaşmaya ve orada kalmaya niyetliydiler. Aç kalacak kadar yoksul olmadıkları anlaşılıyordu. Yanlarında onları iki üç ay kadar idare edecek erzak vardı. Soğuk havanın hastalığı kontrol altında tutacağına veya en azından artık hastalanacak sağ insan kalmadığından da olsa salgının bu sürenin sonunda şiddetini yitireceğine dair bir umut besliyorlardı.

Bizim üç gezginin kaderi de aşağı yukarı böyleydi, ama onlar yolculuk için daha donanımlıydılar ve mümkün olduğu kadar uzağa gitmek niyetindeydiler. Öbürlerine gelince, onlar iki üç günde bir de olsa Londra'da ne olup bittiğini duyarız belki diye bir günlük yoldan daha uzağa gitmeyi istemiyorlardı.

---

37 Boarded River da denilen New River, yapay bir su kanalıdır. (ç.n.)

Burada bizim gezginler beklemedikleri bir sorunla karşılaştı: atları. Yüklerini taşıyan at yüzünden düz yolda ilerlemek zorundaydılar, oysa öbürleri dağ bayır demeden istedikleri yerden geçebiliyorlardı. Ayrıca onlar gerçekten çok güç olan bir durumda, ihtiyaçlarını karşılayacak şeyleri almak dışında kentlere girmek veya yakınından geçmek durumunda kalmıyorlardı.

Bizim üç gezginse düz yoldan gitmek, aksi takdirde yağma suçu işlemeyi göze almak, yani çevrilmiş tarlaları aşmak için çitleri, bahçe kapılarını yıkarak geçtikleri yerlere epey zarar vermek zorundaydılar. Ellerinden geldiği müddetçe bu hiç de yapmak istedikleri bir şey değildi.

Gelgelelim üç gezginimiz bu topluluğa katılmayı, başlarına ne gelecekse birlikte göğüslemeyi istiyordu. Bir süre aralarında konuştuktan sonra ilk planları olan kuzeye gitmekten vazgeçip, grubu Essex'e doğru izlemeye karar verdiler. Böylece sabah olduğunda çadırlarını söktüler, eşyalarını ata yüklediler ve hep beraber yola çıktılar.

Nehre geldiklerinde salın sahibi onlardan korktuğu için biraz zorluk yaşadılar. Uzaktan bir süre pazarlık ettikten sonra salcı kendi kayığını saldan uzak bir yere getirmeye, yani almaları için bırakmaya razı oldu. Karşıya geçip kayığı terk edeceklerdi, o da söylediğine göre diğer kayığıyla gelip alacaktı. Fakat bu dediğini yapması sekiz günden fazla zaman aldı.

Salcı peşin para karşılığında kayığa bir miktar yiyecek içecek bırakmayı kabul etmişti, ama şimdi de gezginlerimiz atı kayığa nasıl bindirecekleri konusunda sorun yaşıyordu, çünkü kayık atı bindirmek için küçüktü. En sonunda yükünü indirip atın nehri yüzerek geçmesini sağlamaktan başka çare bulamadılar.

Nehri geçtikten sonra ormana doğru yol aldılar, ama Walthamstow'a geldiklerinde her yerde olduğu gibi oranın sakinleri de grubun geçişine izin vermedi. Komiserler ve

bekçileri onlarla aralarında bir mesafe bırakarak konuşup her zaman söylenen şeyleri söylediler, buna karşılık grubun söylediklerini ciddiye almadılar. Daha önce o yönden gelmiş olan iki üç topluluğun benzer şeyler söyleyip hasta değilmiş gibi yaparak şehirden geçerken uğradıkları yerlerde pek çok kişiye hastalığı bulaştırdığını anlattılar; sonra hak ettikleri şekilde taşrada sefil olmalarıyla adaletin yerini bulduğunu, Brentwood ve civarındaki tarlalarda hastalıktan veya sadece açlık ve perişanlıktan öldüklerini söylediler.

Gerçekten de Walthamstow halkı bu denli dikkatli olmakta ve iyice tatmin olmadan kimseyi şehre kabul etmemekte çok haklıydı. Ama marangoz Richard ve topluluktan başka birinin onlarla konuşup söylediği gibi, yolları kapatmaları ve sokaktan geçmekten başka bir şey istemeyen bu insanları reddetmeleri için hiçbir neden yoktu. Şehir halkı onlardan korkuyorsa kapılarını örtüp evlerine kapanabilir, gelenlere herhangi bir şekilde nezaket göstermeden veya kabalık yapmadan kendi işleriyle ilgilenmeye devam edebilirlerdi.

Ama komiserler ve yardımcıları söylenenlere kulak asmadı, bu mantıklı açıklamalarla ikna olmayıp direttiler. Bunun üzerine iki adam ne yapacaklarına karar vermek için arkadaşlarının yanına döndü. İçinde oldukları durum hiç de iç açıcı değildi; bir süre ne yapacaklarını bilemediler. Nihayet bir asker ve fırıncı olan John bir süre daha düşündükten sonra, "Bundan sonrası için konuşmayı bana bırakın," dedi. O vakte kadar ortalıkta görünmemişti. Marangoz Richard'ı işe koşup ağaçlardan dal kestirdi ve onları olabildiğince silaha benzettirdi. Böylece kısa sürede uzaktan sahici gibi görünen beş veya altı tüfekleri oldu. Tetiklerinin olduğu kısma askerlerin nemli havada paslanmasın diye yaptığı gibi giysi ve paçavralar sardırdı, öbür taraflarını da balçık ve çamurla sıvattırdı. Geri kalanları ikişerli üçerli gruplar hâlinde ağaçların altına oturttu ve birbirinden uzakta ateşler yaktırdı.

Onlar bu işle meşgulken yanına birkaç kişi alarak şehir sakinlerinin bariyer koyduğu yolun üzerine görecekleri biçimde çadırı kurdu. Önüne de görsünler diye omzunda sahip oldukları tek gerçek silahla bir yukarı bir aşağı dolaşan bir nöbetçi dikti. Atı da yandaki çitin kapısına bağladıktan sonra topladığı çalı çırpıyı, şehirdekiler ateşi ve dumanı görsün, ama ne yaptıklarını anlamasınlar diye çadırın arkasında tutuşturdu.

Taşra sakinleri onları uzun bir süre büyük bir dikkatle izledi ve gördükleri karşısında grubun hayli kalabalık olduğunu düşündüler, gitmeye niyetlerinin olmamasından ve bulundukları yerde kalmaya kararlı gibi görünmelerinden de huzursuz olmaya başladılar. Çadırda bir tek at ve tek bir silah görmelerine rağmen atları ve silahları olduğu yanılgısına düşmüşlerdi. Çitin çevrelediği tarlada da omuzlarında silahlarıyla dolaşan adamlar görmüşlerdi. Böyle bir manzara karşısında telaşlanıp korktuklarından emin olabilirsiniz. Anlaşıldığı kadarıyla ne yapmaları gerektiğini sormak için sulh hâkimine koşmuşlardı. Hâkimin onlara ne dediğini bilemem, ama akşama doğru bariyerin arkasından çadırdaki nöbetçiye seslendiler.

John: "Ne istiyorsunuz?"[38]

Komiser: "Ne yapmaya niyetlisiniz?"

John: "Niyetimiz mi ne? Sizce ne yapmamız gerekiyor?"

Komiser: "Neden gitmiyorsunuz? Niçin buradasınız?"

John: "Krala ait olan bu ana yolda bizi neden durduruyorsunuz? Yolumuza gitmemize neden engel oluyorsunuz?"

Komiser: "Size nedenini söylemek zorunda değiliz, ama yine de söyledik. Salgın yüzünden."

John: "Sizi buna ikna etmek zorunda değiliz, ama yine de söyledik, hepimizin sağlığı yerinde, vebaya yakalanmış

38 O sırada çadırın içinde olan John seslendiklerini duyup, üstü tarafından oraya yerleştirilmiş bir nöbetçi gibi silahı omzuna almış ve onlarla konuşmaya çıkmış sanırım. (D. Defoe)

olanımız yok. Ama siz hâlâ yolumuza gitmemize engel olmaya çalışıyorsunuz."

Komiser: "Güvenliğimiz açısından sizi durdurmaya hakkımız var. Ayrıca burası kralın yolu değil, kullanımı bizim rızamıza bağlı bir yol. Görüyorsunuz burada bir kapı var. Geçmesine izin verdiğimizde insanlardan geçiş parası alırız."

John: "Bizim de sizin kadar kendi güvenliğimizi kollamaya hakkımız var. Biliyorsunuz ki canımızı kurtarmak için kaçıyoruz. Bizi durdurmanız hem dine, hem vicdana aykırı."

Komiser: "Geldiğiniz yere dönebilirsiniz. Size engel olan mı var?"

John: "Hayır, bunu yapmamıza engel olan sizden daha güçlü bir düşman var. Yoksa buraya gelmezdik zaten."

Komiser: "E başka tarafa da gidebilirsiniz."

John: "Hayır, hayır. İstediğimiz an sizi ve bölgenizdeki tüm insanları geri püskürtüp şehrinizden geçebileceğimizi artık anlamışsınızdır sanırım. Bizi burada durdurmanıza rağmen keyfimiz yerinde. Burada kamp kurduğumuzu ve kalacağımızı gördünüz. Umarım bize yetecek kadar yiyecek ve içecek getirirsiniz."

Komiser: "Biz mi getireceğiz! Ne demek istiyorsun?"

John: "Bizi açlıktan öldürecek değilsiniz ya. Burada durduğunuza göre bize bakmak zorundasınız."

Komiser: "Buna güvenmekle hata edersiniz."

John: "Bizden erzak esirgerseniz, biz de karnımızı doyurmanın daha iyi bir yolunu buluruz."

Komiser: "Şehri zorla ele geçirmeye kalkmayacaksınız, değil mi?"

John: "Şu ana kadar zor kullanmadık. Bizi buna mecbur etmeyin. Ben kendimi bildim bileli askerim, iki gün aç kalmakla bana hiçbir şey olmaz. Erzak yokluğundan geri gideceğimizi sanıyorsanız aldanıyorsunuz."

Komiser: "Bizi tehdit ediyorsanız, sizi alt etmeye yetecek kadar güçlüyüz. Şehri size karşı seferber etme yetkim var."

John: "Biz değil, siz tehdit ediyorsunuz. Demek niyetiniz bu, günah bizden gitti. Size hazırlanmanız için zaman tanıyacak değiliz. Birkaç dakika sonra yürüyüşe geçeceğiz."[39]

Komiser: "Bizden istediğiniz nedir?"

John: "Başlangıçta şehirden geçmek dışında sizden bir şey istemedik. Hiçbirinize zarar vermek niyetinde değiliz. Biz hırsız değil, sadece zor durumda olan yoksul insanlarız. Londra'da her hafta binlerce kişiyi silip süpüren vebadan kaçıyoruz. Nasıl bu kadar zalim olabiliyorsunuz, merak ediyoruz!"

Komiser: "Kendimizi korumak için bu şekilde davranmak zorundayız."

John: "Laf! Böyle zor bir zamanda vicdanınıza hiç mi kulak vermiyorsunuz?"

Komiser: "Peki peki, sol tarafınızdaki tarlalardan geçerek şehrin arkasından dolanırsanız kapıların açılmasını sağlamaya çalışırım."

John: "Atlılarımız[40] yükleriyle o yoldan geçemez. Oradan gitmek istediğimiz yola çıkamayız. Bizi yolumuzdan etmeye ne hakkınız var? Zaten bizi bütün gün burada aç susuz beklettiniz. Biraz erzak yollayarak rahat etmemizi sağlamanız gerek bence."

Komiser: "Başka bir yoldan giderseniz, size biraz erzak yollarız."

John: "Bunu kabul etmek bütün şehirlerin bize yollarını kapatmasını kabul etmek olur."

Komiser: "Size erzak verirlerse nasıl daha kötü durumda kalabilirsiniz ki? Çadırlarınız olduğunu görüyorum. Demek ki kalacak yere ihtiyacınız yok."

John: "Peki, bize ne kadar erzak yollayacaksınız?"

Komiser: "Kaç kişisiniz?"

---

39 Bu komiser ve beraberindekileri epeyce korkuttu, hemen tavırlarını değiştirdiler. (D. Defoe)

40 Sadece bir atları vardı. (D. Defoe)

John: "Hepimiz için erzak istemiyoruz. Üç ayrı topluluğuz. Yirmi erkek ve altı yedi kadın için üç gün yetecek kadar ekmek gönderir ve araziyi geçmek için bahsettiğiniz yolu bize gösterirseniz, insanlarınızın bizden korkmasına gerek kalmaz. Sağlığımız sizin kadar iyi olsa da anlaştığımız gibi kendi yolumuza gideriz."[41]

Komiser: "Yanınızdaki diğer insanların başka bir sorun çıkarmayacağını temin eder misiniz?"

John: "Evet, evet, şüpheniz olmasın."

Komiser: "Ayrıca erzakı koyduğumuz yerin bir adım ötesine geçmeyeceğinizi de temin etmeniz gerekiyor."

John: "Böyle bir şey olmayacağına dair söz veriyorum."

Konuşulduğu gibi oraya yirmi ekmek ve üç dört büyük parça dana eti yolladılar. Geçmeleri için de bazı kapıları açtılar. Zaten yoldakilerden hiçbiri başını kaldırıp da onların gidişlerini izlemeye cesaret edemiyordu ya, baksalar bile hava kararmakta olduğu için ne kadar az kişi olduklarını anlayamazlardı.

Bunu John'un askerî idaresi sayesinde başarmışlardı. Ama bölgede alarm verilse, gerçekten birkaç yüz kişi olsalardı bile bütün şehir onlara karşı harekete geçerdi, o zaman ya hapse yollar ya da belki kafalarını keserlerdi.

Topluluk ne olduğunu kısa süre içinde fark etti. İki gün sonra atlı ve yayalardan oluşan birkaç gruba rastladılar. Bunlar dediklerine göre Londra'dan kaçmış, silahlı, üstelik hasta olan üç grubun peşine düşmüştü, çünkü bu adamlar hastalığı yaymakla kalmıyor, önlerine geleni de yağmalıyorlardı.

Yaptıklarının sonucunu görünce içinde bulundukları tehlikeyi hemen anladılar ve eski askerin önerisiyle yeniden birbirlerinden ayrılmaya karar verdiler. John ve iki arkadaşı atı

41 Bu sırada adamlarından birine seslendi ve ona Yüzbaşı Richard ile adamlarının sınırın yanındaki aşağı yoldan ilerlemeleri ve kendileriyle ormanda buluşmalarını emretti. Bu tamamen bir dümendi, çünkü aralarında Yüzbaşı Richard diye biri veya öyle bir bölük yoktu. (D. Defoe)

alarak Waltham'a gider gibi yaptı, öbürleri de birbirlerinden biraz ayrılarak iki grup hâlinde Epping'e doğru gitti.

İlk akşam hepsi ormanda, ama birbirlerinden biraz uzak yerlerde geceledi, birileri görür korkusuyla çadırı da kurmadılar. Ayrıca Richard baltası ve çekiciyle işe girişti, ağaçlardan dallar keserek çok rahat olmasa da hepsinin sığabildiği üç tane çadır veya derme çatma kulübe denebilecek yer yaptı.

Walthamstow'da aldıkları erzak onlara o gece bol bol yetti, ertesi gün ne olacağıysa Tanrı'nın takdirine kalmıştı. Eski askerin idaresinden ziyadesiyle memnun oldukları için onu seve seve lider yaptılar. Bunun üzerine onun ilk yaptığı da gayet yerinde bir davranıştı. Onlara artık Londra'dan yeterince uzak olduklarını, ama taşraya geldik de kurtulduk diye düşünüp gevşememelerini ve buralarda hastalığı kapmamaya dikkat ettikleri kadar kimseye bir şey bulaştırmamaya da özen göstermeleri gerektiğini söyledi. Ayrıca paraları azdı, o yüzden olabildiğince tutumlu davranmaları şarttı, şiddete başvurmayı ise düşünmeleri bile kabul edilemezdi. Mümkün olduğunca uyumlu davranarak durumlarını idare etmeye gayret edeceklerdi. Herkes onun söylediklerini kabul etti. Kurdukları üç kulübeyi olduğu gibi bırakıp ertesi gün Epping'e doğru yola çıktılar. Yüzbaşı (artık onu böyle çağırıyorlardı) ve iki gezgin arkadaşı Waltham'a gitme planlarını bir kenara atıp onlarla beraber hareket etti.

Epping'e yaklaştıklarında durdular ve ormanda açıklık bir alanda, üst dalları kesilerek budanmış bodur ağaçlardan oluşan ufak bir ağaç öbeğinin altında, ana yolun kuzey tarafında, yola çok yakın olmayan, ama fazla da uzak kaçmayan uygun bir yer buldular. Üç büyük çadırın, daha doğrusu sırıklardan yapılmış kulübelerin oluşturduğu küçük kamplarını buraya kurdular. Marangoz ve yardımcıları ağaçlardan kestikleri sırıkları halka hâlinde yere çakıp uçlarını bir araya getirerek bağladı, yan tarafları da çalı çırpıyla güçlendirdi, böylece dört yanı kapalı ve sıcak bir yer elde ettiler. Bunun

yanında kadınların kalacağı küçük bir çadırları ve atı bağlayacakları küçük bir kulübeleri vardı.

Şanslarına ertesi gün Epping'in pazarıydı. Yüzbaşı John'la içlerinden biri gidip pazardan ekmek ve biraz da koyun eti ve sığır eti gibi ihtiyaçlarını karşıladılar. Kadınlardan ikisi de onlarla bir ilgileri yokmuş gibi ayrıca gidip kalan şeyleri aldı. John erzakı eve taşımak için atı ve marangozun aletlerini koyduğu çuvalı yanına almıştı. Bu sırada marangoz da çalışıp bulabildiği ağaçlardan oturmak için sıralar, tabureler ve bir de yemek masasına benzer bir şey yaptı.

Birkaç gün kimsenin dikkatini çekmediler, ama sonra pek çok insan onlara bakmak için şehirden çıkıp yollara döküldü, çevre halkı onlar yüzünden paniğe kapılmıştı. İlk günlerde insanlar yaklaşmaya korkmuş görünüyorlardı, ama zaten onların isteği de kendilerinden uzak durulmasıydı. Çünkü söylentiye göre salgın Waltham'a ulaşmıştı, bir iki gündür de Epping'de görülüyordu. Bu nedenle John onlara yaklaşmamaları için seslendi: "Biz burada bulunan insanlar, hepimiz sağlıklıyız. Sizin bize vebayı bulaştırmanızı istemediğimiz gibi, bizim de size bulaştırdığımızı düşünmenizi istemiyoruz."

Bunun ardından kilise yetkilileri geldi ve yanlarına fazla yaklaşmadan kim olduklarını ve hangi hakla oraya çadır kurduklarını sordu. John onlara büyük bir samimiyetle Londra'dan gelen zor durumdaki yoksul insanlar olduklarını, salgın kente yayıldığı takdirde düşecekleri durumu fark ederek canlarını kurtarmak için kaçtıklarını, yanlarına gidebilecekleri tanıdıkları veya akrabaları olmadığı için de ilk önce rastgele Islington'a gidip bir süre kaldıklarını, ama salgın oraya da ulaşınca daha uzağa kaçtıklarını, Epping sakinlerinin onları şehre almayacağını bildiklerinden çadırlarını açık havada, ormanda kurduklarını, insanların onlardan korkmamaları ve bir zarar geleceğini düşünmemeleri için böyle rahatsız bir yerde kalmanın zorluklarına katlandıklarını söyledi.

Eppingliler ilk başta onlarla sert konuşup gitmeleri gerektiğini söylediler. Dediklerine göre orası onlara göre bir yer değildi. Sağlıklarının yerinde olduğunu söylüyorlardı, ama hastalığı taşmadıkları ne malumdu? Belki de vebayı kapmışlardı ve herkese bulaştıracaklardı. Orada kalmalarına izin veremezlerdi.

John uzun bir süre sakin sakin dil döktü, onlara Eppingliler dâhil tüm yöre halkının Londra'dan geçindiğini, tarlalarında ürettiklerini orada sattıklarını, o sayede çiftliklerin kiralarını ödediklerini hatırlattı. Bu Londra halkı da olsa, başkaları da olsa, sayesinde geçindikleri kişilere karşı böyle gaddar olabilmelerinin korkunç olduğunu ve dünyadaki en kötü düşmanla karşılaşmaktan kaçan Londralılara karşı nasıl haşin, nasıl kaba, nasıl insanlık dışı davrandıklarını ileride hatırladıklarında çok pişman olacaklarını söyledi. Bu yaptıklarının tüm kentin Epping'de yaşayanlardan nefret etmesine neden olacağını, onların adını kirleteceğini ve sokaklarda veya pazara geldiklerinde taşa tutulacaklarını ekledi. Ayrıca duyduğuna göre salgın artık Waltham'a gelmişti, bu durumda onlara ulaşmayacağını nasıl bilebilirlerdi? Hastalığa yakalanmamak için kaçmaya kalktıklarında açıklıktaki tarlalarda kalmalarına izin verilmeyeceğini düşünmeliydiler.

Eppingliler de onların gerçekten iyi olduklarını, hastalık taşımadıklarını söylemek dışında bir teminat vermediklerini tekrarladı. Walthamstow'da onlar gibi sağlıklı olduklarını iddia eden büyük bir güruhun bölge yetkililerinin izin verip vermemesine aldırmadan şehrin yollarından zorla geçmeye kalktıklarını ve aksi takdirde yağmayla tehdit ettiklerini işitmişlerdi. Aşağı yukarı 200 kişi kadardılar ve Aşağı Ülkeler'in askerleri gibi silahları ve çadırları vardı. Silahlarını gösterip askerî bir üslupla konuşmuşlar ve istedikleri kadar sırtlarından geçineceklerine dair tehdit edip zorla erzak almışlardı. Bu adamların bir bölümü Rumford ve Brentwood tarafla-

rına doğru giderek hastalığın taşraya yayılmasına, bu iki büyük şehrin vebaya yakalanmasına neden olmuşlardı. Bu yüzden insanlar eskisi gibi oradaki pazarlara gitmeye cesaret edemiyordu. Büyük bir olasılıkla buna yol açan gruptan birileri vardı aralarında. Verdikleri zararı karşılayana ve halka saçtıkları dehşet ve korkunun bedelini ödeyene dek bölge hapishanesine tıkılmayı hak etmişlerdi.

John başkalarının ne yaptığının onları ilgilendirmediğini, hepsinin tek bir topluluktan ibaret olduğuna emin olmalarını, sayılarının şu gördüklerinden daha fazla hiç olmadığını (ki bu doğruydu), aslında iki ayrı grupken içinde bulundukları durum aynı olduğundan yol üzerinde birleştiklerini, ayrıca kim isterse her an hesap vermeye hazır olduklarını, suçlanabilecekleri herhangi bir mesele olursa bilinsinler diye adlarını ve sabit adreslerini de verebileceklerini söyledi. Şehirdekilerin onların zor koşullarda yaşamaya razı olduklarını görebileceklerini, sağlık bahşeden (zaten öyle olmasa kalmayacakları, aksi yönde bir işaret görürlerse kamplarını kaldırıp gidecekleri) bu ormanda sadece biraz soluk almak istediklerini anlattı.

Şehrin temsilcileri de buna karşılık, "Hâlihazırda ilgilenmek zorunda kaldığımız zaten epeyce yoksul var, sayılarının artmamasına dikkat etmek zorundayız. Demek istediğim, bizim için veba açısından tehlike arz etmediğinizin teminatını veremeyeceğiniz gibi, kilisemize ve bölge halkına yük olmayacağınızın teminatını da veremezsiniz," cevabını verdi.

"Bana bakın," dedi John, "Size yük olmaya gelince, umarım olmayız. Bize şu an ihtiyacımız olan erzakı verecek olursanız çok minnettar kalırız. Evimizdeyken hiçbirimiz yardımla yaşamıyorduk. Yani Tanrı Londra halkına sağlığını geri verir, bizi evlerimize ve ailelerimize sapasağlam kavuşturursa yardımlarınızın karşılığını son meteliğine kadar ödeyeceğimize dair anlaşma yapabiliriz.

"Burada ölen olursa sağ kalanlar onu gömecektir, onun da size sorun olmayacağından emin olabilirsiniz. Ancak hepimiz ölürsek, son kalan kendini gömemeyeceğine göre bu iş size düşer. Yine de sizi temin ederim, o kişinin arkasında bırakacakları da bunun karşılığını fazlasıyla öder.

"Öte yandan, taş kesmiş vicdanlarınızla bize hiç yardım etmezseniz de size şiddet uygulayıp zorla bir şey alacak, kimseden bir şey çalacak değiliz. Elimizde avucumuzdaki tükenir ve açlıktan ölürsek bu Tanrı'nın takdiri olur."

John'un bu mantıklı ve sakin konuşması işe yaradı ve adamlar gitti. Orada kalmalarına rıza göstermeseler de onlara sataşmamışlardı. Böylece bu zavallı insanlar üç dört gün daha kimse rahatsız etmeden orada kalabildiler. O süre içinde de şehrin kenar mahallelerinde içlerinden birinin uzaktan tanıdığı bir bakkalın dükkânını buldular. Ona uzaktan seslenerek istedikleri bazı küçük şeyleri ısmarladılar. O da getirdiklerini uzak bir yere koydu ve parasını da her zaman meteliğine kadar aldı.

Bütün bu zaman boyunca şehrin gençleri sık sık yakınlara gelip onlara bakıyor, bazen de yanlarına fazla yaklaşmadan onlarla konuşuyorlardı. Özellikle ilk Sebt günü bu yoksul insanların toplanıp hep birlikte sessizce Tanrı'ya dua ettiğini gördüler, ilahiler söylendiğini duydular.

Bu gibi şeyler ve topluluğun sakin, zararsız duruşu, şehrin onlar hakkında olumlu kanaat geliştirmesini sağladı, halk merhamet duymaya, haklarında iyi şeyler konuşmaya başladı. Bunun doğrudan sonucu olarak civarda oturan bir beyefendi yağmurlu, ıpıslak bir gecede küçük bir arabayla üzerinde yatmaları, kulübelerinin damını örtüp kendilerini de nemden koruyabilmeleri için yirmi bağ ekin sapı gönderdi. Bundan haberi olmayan, yakınlardaki bir kilisenin rahibiyse iki kile buğday ve yarım kile fasulye yolladı.

Sıkıntılarını hafifleten bu yardımlara elbette ki minnet duydular. Özellikle saman çok işlerine yaradı. Becerikli ma-

rangoz onlara uyumaları için yatağa benzer kalıplar oymuş, içini yaprak ve benzeri bulabildiği şeylerle doldurmuş, bütün çadır bezini de kesip yatak örtüsü yapmıştı, ama yattıkları bu yerler saman gelene kadar hâlâ nemli, sert ve sağlıksızdı. Şimdi ise yatakları onlara kuş tüyündenmiş gibi geliyordu ve John'un dediği gibi başka bir zamanda sahip olacakları kuş tüyü yataklardan çok daha değerliydiler.

Bu beyefendinin ve rahibin göçebelere yaptığı yardımlar başkalarına da örnek oldu, onları kısa sürede başkaları izledi ve her gün farklı kişilerden, ama hâlâ özellikle yakınlarında oturan o beyefendiden bağışlar geliyordu. Bu tarz ihtiyaçları olduğunu söylediklerinden sandalye, tabure, masa ve benzeri ev eşyaları gönderenler oldu. Kimi de battaniyeler, kilimler, yatak örtüleri, ayrıca kap kacak ve yemek hazırlamak için bazı mutfak gereçleri yolladı.

Bu olumlu tavırlar onlara moral vermişti, marangozları birkaç günde onlara kirişiyle çatısıyla doğru dürüst, iki katlı büyük bir baraka yaptı. Artık Eylül'ün yaklaşmasıyla hava soğuyup nem iyice hissedilmeye başlamışken burada sıcacık kalıyorlardı. Samanla kaplanmış kalın damı ve duvarları sayesinde soğuk evin içine işlemiyordu. Marangoz ayrıca bir köşeye ocağı olan toprak bir duvar yaptı. Topluluktan bir başkası da zorluğuna rağmen büyük bir gayretle duman dışarı çıksın diye bir baca ekledi.

Her şey kusursuz olmasa da burada Eylül başına kadar olabildiğince rahat yaşadılar. O sırada doğru olup olmadığı belli olmayan kötü bir haber geldi. Söylendiğine göre bir tarafta Waltham Abby diğer tarafta da Rumford ve Brentwood'da şiddetli olan salgın Epping'e, Woodford'a ve orman boyunca pek çok yere sıçramıştı. Daha çok erzak sağlamak için Londra'ya gidip gelen seyyar satıcıların buna neden olduğu söyleniyordu.

Eğer bu gerçekse, daha sonra tüm İngiltere'ye yayılan söylentiyle çelişiyordu. Evvelce dediğim gibi kendi bildiğim

kadarıyla bunu doğrulamam mümkün değil, ama söylenen Londra'ya mal getirip götüren pazarcıların hastalanmadıkları ve taşra bölgesine hastalık taşımadıklarıydı. Bana söylenense bu iki haberin de yanlış olduğuydu.

Mucizevi boyutlarda olmasa da beklentilerin çok ötesinde korundukları doğruydu, kente gelip gidenlerin büyük bir çoğunluğu vebaya yakalanmadı. Bu da Londra'nın zavallı halkı için müthiş bir şanstı; pazarlara erzak getirenler inanılmaz bir şekilde, yani en azından mantıken olması gerekenden çok daha fazla esirgenmiş olmasaydılar, halk tamamen sefil olurdu.

Salgın çevredeki şehirlere gerçekten de yayılmaya, bunun etkileri de kampta daha kuvvetli hissedilmeye başlamıştı. Birbirlerine güvenmekte zorlanır, ihtiyaçları olan şeyleri almak için kamp dışına çıkanlardan kuşku duyar olmuşlardı. Bu da onları daha da zor durumda bırakıyordu, çünkü o hayırsever beyefendinin yolladıklarından başka ellerindeki her şey tükenmişti. Fakat şanslarına bölgenin diğer beylerinden bazıları onların varlığından yeni haberdar olmuş ve böylece yeni yardımlar gelmeye başlamıştı. Biri büyük bir domuz, başka biri iki tane koyun, bir başkası ise bir dana yolladı. Kısacası artık yeteri kadar etleri vardı ve kimi zaman peynir ve süt gibi şeyleri de oluyordu. Fakat en çok ekmek konusunda sorun yaşıyorlardı. Onlara tahıl yollanmıştı, ama bunu öğütme ve pişirme olanakları yoktu. Bu nedenle ilk iki kile buğdayı öğütüp ekmeğe dönüştüremeden eski İsrailliler gibi kavurarak yediler. [42]

Sonunda tahıllarını Woodford yakınlarındaki bir yel değirmenine taşımanın yolunu buldular. Daha sonra fırıncı onlara hiç de fena olmayan ekmekler pişirilebileceği gibi kuru bir ocak yaptı. Böylece şehirden herhangi bir yardım veya malzeme almadan yaşayabilecek duruma geldiler. İyi ki de böyleydi, çünkü salgın kısa sürede çevreyi tamamen

42 Kavrulmuş buğdaydan yemek olarak bahsedilen Kitab-ı Mukaddes'e gönderme; bkz. 1. Samuel 25:18. (ç.n.)

sarmıştı ve söylendiğine göre onlara yakın köylerde vebadan yaklaşık 120 kişi ölmüştü, bu da onlar için korkunç bir şeydi.

Bunun üzerine yeni bir toplantı yaptılar. Artık şehirdekilerin onların yakınına yerleşmiş olmalarından korkmalarına gerek yoktu. Tersine, şehirde yaşayan ve çoğu yoksul olan epey aile evlerini bırakıp onların yaptığına benzer kulübeler yapmış ve ormana yerleşmişti. Fakat bu şekilde taşınan pek çok zavallının hastalığı da kulübe ve barınaklarına taşıdığı görülüyordu. Bunun sebepleriyse aşikârdı, açık alana kaçmışlardı, evet ama birincisi bunu çok geç olana kadar yapmamışlardı, yani bu süre içinde hastalığı taşıyan başka insanlarla, eş dostla görüşmeye devam etmişler ve sonunda kaçtıklarında nereye giderlerse gitsinler hastalığı da beraberlerinde götürmüşlerdi veya ikincisi, yeterince dikkatli davranmamış, güvenle şehirden ayrıldıktan sonra da yine hastalıklı insanların içine karışmışlardı.

Nedeni ne olursa olsun, bizim gezginler salgının yalnızca şehirlerde değil, ormanda kendilerine yakın olan çadır ve kulübelerin bile içinde olduğunu fark edince sadece korkmakla kalmayarak kampı toplayıp taşınmayı da düşünmeye başladılar. Çünkü kalmaları hayatlarının tehlikeye girmesi demekti.

Böyle şefkatle kabul edildikleri, insanlık ve yardım gördükleri bu yeri terk etmek zorunda kaldıklarına çok üzülmüş olmaları hiç de şaşırtıcı değildi. Fakat buralara kadar kaçmalarını sağlamış olan hayatlarını koruma güdüsü yüzleştikleri tehlike karşısında baskın geldi, gitmekten başka çare göremediler. John bu talihsiz durumlarında belki bir çare olur diye onları en başta himayesine alan, velinimetleri olan beyefendiyi arayıp ondan yardım ve tavsiye istemeyi düşündü.

Bu iyi yürekli ve hayırsever beyefendinin tavsiyesi orayı terk etmeleri oldu, çünkü hastalık şiddetlendiğinde gidecek

yol bulamayacaklarından endişe ediyordu. Ancak nereye gidecekleri konusunda onları yönlendirmesi çok zordu. Nihayet John ona bir sulh hâkimi olarak önüne çıkacakları başka hâkimlere göstermek için sağlıklı olduklarına dair bir belge verip veremeyeceğini sordu. Böylece en azından, kaderlerinde başka ne olursa olsun, Londra'dan uzun süredir uzakta oldukları bilindiğinde gittikleri yerden geri çevrilmezlerdi. O da bu isteklerini hemen kabul edip onlara gayet işe yarar bir sağlık belgesi verdi. Bu sayede artık istedikleri yere gitmekte özgürdüler.

Ellerindeki bu sağlık belgesinde çok uzun bir süre Essex şehrinin bir köyünde kaldıkları, bu süre boyunca etraflıca muayene edilip yakın takibe alındıkları, kırk günden fazladır kimseyle temas etmedikleri ve hiçbir hastalık belirtisi göstermedikleri için kesinlikle sağlıklı oldukları sonucuna varıldığı ve istedikleri yerde kalabilecekleri belirtiliyordu; hasta olduklarına dair bir belirtileri olduğu için değil, sonunda o şehri de pençesine almış olan vebadan korktukları için oradan ayrılmışlardı.

Bu belgeyi aldıktan sonra gönülsüzce oradan ayrıldılar. John çok uzağa gitmek istemiyordu. Bu nedenle Waltham'ın yakınındaki bataklığa yöneldiler. Burada nehirdeki bent veya setin başında duran ve bununla aşağı veya yukarı giden mavnalar için suyu yükselten bir adamla karşılaştılar. Adam salgının nehrin kıyısında ve yakınındaki bütün yerleşim bölgelerine, Middlesex ve Hertfordshire tarafına, yani Waltham, Waltham Cross, Enfield ve Ware ve yol üstündeki tüm şehirlere yayıldığına dair korkunç öyküler anlatıp onları ürkütmüştü. Bu korkuyla o tarafa gitmekten vazgeçtiler. Ancak görünen o ki adam onları kandırmıştı, bu söyledikleri doğru değildi.

Yine de dehşet içindeydiler, ormanda ilerleyip Rumford ve Brentwood'a doğru gitmeye karar verdiler. Fakat Londra'dan kaçan birçok kişinin o taraftan gelerek Rum-

ford civarına ulaşıp Henalt Ormanı'nda barındığını, doğru dürüst kalacak yer ve erzakları olmadığından ağaçlık ve tarlalarda çok zor koşullarda yaşadığını duymuşlardı. Ayrıca onları çaresizliğe sürükleyen bu yokluk yüzünden bütün yörede terör estiriyor, hırsızlık ve yağma yapıyor, hayvanları öldürüyorlardı. Bazıları yol kenarlarında kulübe ve barakalar yapıp oralarda dileniyor, yakınlardaki herkesten ısrarla bağış istiyorlardı. Bölgeyi o kadar huzursuz etmişlerdi ki, halk ister istemez bazılarına kapısını açmak zorunda kalmıştı.

Bu durumun onlar için anlamı şuydu: Gittikleri şehirde iyilik ve yardım bulacakları kesindi. Tıpkı ayrıldıkları yerde ilkin kapılar yüzlerine kapanmış olsa da sonunda iyilik gördükleri gibi. Öte yandan nereye giderlerse gitsinler sorguya çekilecekleri kesindi ve kendileriyle benzer durumda olan insanlar onlar için de tehlike arz ediyordu.

Liderleri John iyice düşünüp taşındıktan sonra topluluğa iyi bir dost olan, sahip çıkan ve daha önce de yardımı dokunan o beye tekrar gitti ve durumlarını açıkça anlatıp herkes adına naçizane akıl danıştı. Bunun üzerine o da eski yerlerine geri dönmelerini veya bu mümkün değilse, yolun biraz daha uzağına doğru taşınmalarını söyledi ve uygun bir yer önererek onları yönlendirdi. Mikail Yortusu'nun[43] yaklaştığı yılın bu zamanlarında barınmak için kulübeye değil de doğru dürüst bir eve ihtiyaçları vardı. Vaktiyle küçük bir ev veya kulübe olan eski ve harap bir yer buldular. Ancak öyle kötü durumdaydı ki tadilattan geçmeden oturulması mümkün değildi, o yüzden uygun gördükleri şeyleri yapabilmek için çiftlik sahibinin rızasını aldılar.

Becerikli marangoz ve onun talimatları doğrultusunda geri kalan herkes hemen işe koyuldu ve evi birkaç günde onları her tür kötü havadan koruyabilecek bir sığınak hâline getirdiler. Berbat durumdaki eski bir ocakla eski bacayı

43 Meleklerden Mikail'in 29 Eylül'de kutlanan yortusu. (ç.n.)

onarıp kullanılabilir hâle soktular. Evin etrafına da baraka, müştemilat gibi eklemeler yaparak hepsini barındırabilecek boyuta getirdiler.

Pencere kepengi, döşeme, kapı ve benzeri başka şeyleri yapabilmek için öncelikle keresteye ihtiyaçları vardı, yardımsever beyefendinin durumla ilgilenmesi ve özellikle hepsinin temiz ve sağlıklı olduğunun bilinmesi sayesinde çevre halkı kolaylık gösterdi, herkes elinden geldiği ölçüde yardım etti.

Burada kalıcı olmaya, bundan sonra başka bir yere gitmemeye karar verdiler. Taşranın her yerinde Londra'dan gelen herhangi birinden açıkça nasıl da tedirgin olunduğunu görüyorlardı. Bir yere kabul edilseler bile bu ancak büyük bir zorlukla olurdu, hele burada olduğu gibi dostça karşılanmaları ve yardım görmeleri ihtimali yoktu.

Malum beyden ve çevredekilerden büyük bir yardım ve ilgi görmelerine rağmen Ekim ve Kasım aylarındaki soğuk ve nemli hava onları hayli sıkıntıya soktu. Bu kadar zorluğa alışık değillerdi; asla vebaya yakalanmadılar, ama soğuktan her tarafları sızlıyor ve hastalanıyorlardı. Böylece Aralık'ta tekrar kentteki evlerine döndüler.

Bu öyküye bu kadar geniş yer vermemin sebebi, kentte hastalık azalır azalmaz hemen ortalığa çıkan çok sayıda insanın başına neler geldiğini göstermek. Dediğim gibi salgın başlar başlamaz taşrada gidecek yerleri olanlar oralara kaçmıştı. Salgın korku verici boyutlara ulaştığında ise yanına sığınabileceği eşi dostu olmayan orta hâlli insanlar rahat etmelerine yetecek paraları olsa da olmasa da bir barınak bulmak için ülkenin dört bir yanına dağılmıştı. Parası olanlar ihtiyaçlarını karşılayabildiklerinden her zaman gidebildikleri kadar uzağa gitmiş, parası olmayanlar ise anlattığım gibi çok acı çekmiş, büyük zorluklarla karşılaşmış, ihtiyaçlarını sık sık taşra halkına zarar veren yollardan sağlamaya çalışmışlardı. Bu da ülkenin onlar yüzünden çok huzursuz

olması anlamına geliyordu, insanlar bazen ne yapacaklarını bilemedikleri hâlde onları kabul etmiş ve genellikle cezalandırmada yetersiz kalmışlardı, çoğu zaman da oradan oraya gitmeye zorlayarak tekrar Londra'ya dönmeye mahkûm etmişlerdi.

John ve kardeşinin bu hikâyesini duyuşumun ardından araştırmaya girişmiş, yukarıda anlattığım gibi keder içinde ve yoksul çok sayıda insanın her yolu kullanarak taşraya kaçtığını ve bazılarının da yaşamak için kulübeler, ahır, müştemilat benzeri barınaklar yaptığını öğrenmiştim. Taşralılar bu şekilde yaşayan insanlardan, özellikle Londra'dan ayrılmakta çok geç kalmadılarsa ve kim olduklarına, ne yaptıklarına dair tatmin edici cevaplar verebiliyorlarsa, yardımlarını esirgememişti. Fakat çoğunluk tarla ve ormanlarda kendilerine ufacık kulübe ve barınaklar yapıp oralarda, bir keşiş gibi kovuk ve mağaralarda veya bulabildikleri herhangi bir yerde kalmıştı. O kadar ıstırap çekmişlerdi ki büyük bir kısmı tehlikeye rağmen şehre geri dönmüştü. Yaptıkları küçük kulübeler bu yüzden çoğunlukla boş kalsa da çevre halkı içinde birilerinin vebadan ölüp kaldığını sandığı için korkudan uzun bir süre yaklaşamıyordu. Kimseden yardım göremediği için yapayalnız ölen talihsiz gezginler de yok değildi. Örneğin bir adam çadır veya kulübesinde ölü bulundu. Yanı başındaki bir tarla çitinin üzerinde bıçağıyla kazıdığı okunaksız bir yazı vardı; büyük olasılıkla birlikte olduğu kişi kaçmış veya daha önce ölmüştü ve öbürü de onu imkânlar dâhilinde gömmüştü. Yazı şöyleydi:

Ey sEFalEt!
ikİmiZ dE öLEcEĞiz,
EyVahLar oLsuN!

Daha önce nehirde demir atıp Pool'dan aşağı göz alabildiğince yan yana veya bir diğerinin kıçında bir hat hâlinde sıralanmış gemilerden bahsetmiştim. Söylendiğine göre bu

gemiler nehrin aşağısında Gravesend'de ve hatta ötesinde, rüzgâr ve havanın güven içinde ulaşmaya elverdiği her yerde aynı şekilde yatıyormuş. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamak için sıkça karaya çıkıp taşradaki kasaba, köy ve çiftliklerden taze erzak, tavuk, domuz, dana ve benzeri aldığı hâlde, Pool'dekiler veya Deptford Reach kadar yukarıda demirleyenler hariç gemilerdeki kimseye hastalık bulaştığıyla ilgili bir şey duymadım.

Ayrıca nehirde çalışan gemicilerin köprünün yukarı tarafında nehirde ulaşabildikleri en uzak yere kadar konvoy hâlinde gittiklerini duyuyordum. Çoğu teknelerinde ailecek kalıyor, üstünü tente ve balyalarla kaplıyor, içeride yatabilmek için samandan döşekler yapıyorlar, böylece kıyı boyunca bataklıkta yaşıyorlardı. Bazı denizciler yelkenden küçük çadırlar yapıp gündüzleri karada kalıyor, geceleri teknelerine gidiyorlardı. Yani duyduğum kadarıyla nehrin kıyıları hayatta kalmalarını sağlayacak erzakları olduğu sürece veya taşradan alışveriş yapabiliyorlarsa bu şekilde tekne ve insan doluydu. Aslında halk olsun beyler olsun, taşralılar bu ve benzeri durumdakilere el uzatmakta hayli istekliydi, fakat hiçbir koşulda onları şehirlerine ve evlerine almak istemiyorlardı ki bunun için onları suçlayamayız.

Karısı ve bütün çocukları veba yüzünden korkunç bir şekilde ölen bedbaht bir Londralı tanıyordum. Geride sadece iki hizmetçisiyle yakın bir akrabası olan ve hastalandıklarında elinden geldiğince onlara hemşirelik yapan yaşlıca bir kadın kalmıştı. Bu kederli adam kentin yakınında olduğu hâlde ölüm listeleri içinde yer almayan bir köye gidiyor ve orada boş bir ev buluyor, sahibini soruşturup evi tutuyor. Birkaç gün sonra da bir araba bulup ona erzak yüklüyor ve eve getiriyor. Köylüler arabanın oradan geçmesine karşı çıkıyorlar, ancak biraz tartışma biraz da zorla sürücüler arabayı sokaktan geçirip evin önüne varıyorlar. Bu kez oradaki polis memuru onları durdurup içeri girme-

lerine izin vermiyor. Adam erzakı evin önüne boşalttırıyor ve arabayı yolluyor. Bunun üzerine onu hâkimin önüne çıkarıyorlar. Daha doğrusu gitmesini söylüyorlar ve o da karşı çıkmıyor. Hâkim adama arabayı tekrar getirip erzakı aldırmasını emrediyor, ama adam bunu kabul etmiyor. O zaman hâkim de arabacıları bulup geri getirmesini ve erzakı yükletip buradan yollamasını veya başka bir emre kadar depoya kaldırmasını polise emrediyor. Eğer arabacıları bulamazlarsa ve adam da erzakın geri götürülmesinde iş birliğine yanaşmıyorsa, erzakın kancalarla evin önünden çekilip sokakta yakılmasını söylüyor. Zavallı adamcağız başka çaresi olmadığından gözyaşları içinde feryat figan erzakı tekrar aldırıyor. Kendini koruma içgüdüsü insanları başka zaman yapmayacakları gaddarlıklara zorluyordu, fakat başka çare yoktu. Bu adamcağızın ölüp ölmediğini bilemiyorum, ancak adamın o dönemde zaten vebalı olduğu konuşuluyordu. Belki de insanlar bu yapılana bir gerekçe olsun diye böyle diyorlardı, ama bütün ailesi kısa bir süre önce hastalıktan öldüğüne göre büyük ihtimalle ya adam, ya eşyaları veya ikisi de tehlikeliydi.

Londra'ya komşu şehirlerde yaşayanların bulaşma endişesiyle kaçan insanlara zalimce davrandıkları için çok eleştirildiklerini biliyordum. Anlatılanların ortaya koyduğu tablo gerçekten çok ağırdı, ama aslında insanlar bağışta bulunup yardımcı olarak zor durumdakileri ellerinden geldiğince rahata kavuşturmak istemiyor değildi, sadece bunu kendilerini tehlikeye atmadan yapmaya çalışıyorlardı. Yine de her şehrin kararı kendisine aitti ve sonuç olarak çaresizlik içinde kaçan zavallı insanlar genellikle epey kötü muameleyle karşılaştı ve yeniden kente dönmeye zorlandılar; bu da taşradaki şehirler hakkında sayısız şikâyet ve itiraza neden oldu, yaygara koparmayı da moda hâline getirdi.

Yapılan tüm uyarılara rağmen Londra'nın yaklaşık olarak on (bana göre yirmi) mil çevresinde tehlikede olmayan,

hastalığın az veya çok bulaşmadığı veya bu yüzden kimsenin ölmediği tek bir kent bile yoktu. Duyduğum pek çok rapora göre rakamlar şöyleydi:

Enfield	32	Uxbridge	117
Hornsey	58	Hertford	90
Newington	17	Ware	160
Tottenham	42	Hodsdon	30
Edmonton	19	Waltham Abbey	23
Barnet ve Hadly	19	Epping	26
St Albans	121	Deptford	623
Watford	45	Greenwich	231
Eltham ve Lusum	85	Kingston	122
Croydon	61	Stanes	82
Brentwood	70	Chertsey	18
Rumford	109	Windsor	103
Barking Abbot	200		
Brentford	432		ve diğerleri

Daha önce de değindiğim gibi, hasta olanların başkalarına da bulaştırmaya yönelik bir eğilimi veya kötü niyeti varmış gibi algılanıyor olması, ülkenin vatandaşlarına özellikle de yoksullara karşı daha katı davranmasını açıklayan başka bir durumdu.

Hekimlerimiz arasında bunun nedeniyle ilgili büyük tartışmalar yaşanıyordu. Bazıları bunun hastalığın yapısında olduğunu, bulaştığı herkeste bir tür öfke ve kendi türüne yönelik bir nefret etkisi doğurduğunu savunuyor, hastalıkta bulaşıcı olmak dışında insanın doğasını değiştiren bir şeytanlık olduğunu, kişinin kötü niyetle davranmasına, kem gözle bakmasına sebep olduğunu söylüyordu. Tıpkı daha önce türünün en uysal yaratığı olan, fakat hastalandıktan sonra yanına yaklaşanı ayırt etmeksizin, önceleri en çok sevdiği kişilerin dahi üzerine atılıp ısıran kuduz köpeklerde olduğu gibi...

Bazıları da bunu kendi türünün diğer üyelerinden daha perişan durumda olduğunu görmeye dayanamayan ve herkesin en az kendisi kadar mutsuz ve kötü duruma düşme-

sini iradesi dışında dileyen insanın yozlaşmış doğasına bağlıyordu.

Bunun sadece bir tür umutsuzluk olduğunu söyleyenler de vardı, ne yaptıklarını bilmez hâldeki insanlar davranışlarına dikkat etmiyorlardı, çevrelerindekiler için olsun, kendileri için olsun güvenli mi, tehlikeli mi umurlarında değildi. Gerçekten de hayattan umudu kesip artık kendisi için güvenli veya tehlikeli olana aldırmamaya başlayan insanın başkalarının güvenliğini düşünmemesi çok şaşırtıcı değildi.

Ben bu ciddi tartışmaya herkesin söylediğinden epeyce farklı bir açıdan yaklaşıyor ve durumun böyle olduğunu kabul etmiyorum. Aksine bunun kentten gelenlere karşı çevredeki yerleşim birimlerinin genel bir şikâyeti olduğuna ve o çok konuşulan zorlukları ve gaddarlıkları haklı çıkarmak veya en azından mazur göstermek için yapıldığına inanıyorum. Her iki taraf da bu suçlamalarla birbirini incitiyordu; bir tarafta böyle sıkıntılı bir zamanda kabul edilmek ve barınmak için ısrar eden vebalı Londralılar, şehirlerine girmelerini reddeden, onları aileleri ve eşyalarıyla geri dönmeye zorlayan taşra halkının zulüm ve haksızlıklarından şikâyet ediyordu; diğer tarafta ise taşra halkı Londralıların hastalığı bulaştırmalarına aldırmadan, hatta onlara hastalığı bulaştırmayı istercesine gelip üzerlerinde böyle baskı kurmalarından, zorla evlerine, köylerine girmelerinden yakınıyorlardı. İkisi de gerçekten doğru değildi, daha doğrusu olayların içyüzü anlatıldığı gibi değildi.

Londra'daki insanların içinde bulundukları duruma buldukları çözümün taşraya zorla girmek olduğuna, sadece rahat edecekleri bir yer aramakla kalmayıp yağma ve hırsızlığa başvurduklarına dair taşra halkına sık sık uyarıların yapıldığı doğruydu; vebalı olduklarına aldırmadan denetimsiz bir şekilde sokaklarda dolaşıyorlardı, evlerin kapatılmasına ve hastaların başkalarına da bulaştırmaması için tecrit edilmesine de özen gösterilmiyordu. Fakat Londralılara

haksızlık etmemek gerekir, yukarıda değindiğim özel birkaç vaka dışında böyle şeyleri asla yapmadılar. Her şey özenle denetleniyor, belediye başkanı ve meclis üyeleri sayesinde kent merkezinde, sulh hâkimleri ve kilise yetkilileri sayesinde de çevre bölgelerde tam bir düzen sağlanıyordu. Londra salgının en şiddetli olduğu dönemde ve insanların en şaşkın, en sıkıntılı olduğu zamanlarda bile her yerde o kadar iyi bir yönetim ve eksiksiz bir düzen sağlamıştı ki, dünyadaki tüm kentlere örnek olabilecek düzeydeydi. Bundan özel olarak bahsedeceğim.

Bu düzenin sağlanmasında en büyük payın feraset sahibi hâkimlerde olduğunu söyleyip onları övmek gerekir. Evlerin kapatılması gibi geniş kapsamlı ve zor bir işte ölçülü davranabildiler. Daha önce bahsettiğim gibi evlerin kapatılmasının çok büyük bir memnuniyetsizlik yarattığı doğruydu, hatta en başlarda insanları huzursuz eden tek konu buydu diyebilirim. Çünkü sağlıklı olanlarla hastaları aynı eve kapatmak korkunç bir şey olarak görülüyordu. Bu evlerden yükselen şikâyetler ise hüzün doluydu: Sokaklardan duyuluyor, bazen kızgınlığa, ama çoğu zaman acımaya neden oluyordu. Arkadaşlarıyla konuşabilecekleri tek yer iç parçalayıcı ağıtlar yaktıkları pencereleriydi, anlattıkları sokaktan geçerken hikâyelerini duyan herkesin yüreğini sızlatıyordu. Şikâyetleri çoğunlukla kapılarındaki sert ve küstahça davranan bekçilerdendi. Bekçiler terbiyesizce yanıt verip yoldan geçerken bu ailelerle konuşan insanlara bile hakaret edebilecek mizaçtaydılar. Ailelere karşı takındıkları bu çirkin tavırlar yüzünden sanırım yedi sekizi çeşitli yerlerde öldürüldü. Aslında olayları ayrıntılı bilemediğimden bunların cinayet olduğunu söylemem doğru olmayabilir. Bekçilerin kanunen yetkililer tarafından görevlendirildikleri ve onları temsil ettikleri açık bir gerçektir. Herhangi bir devlet memurunu yetkili olduğu alanda katletmek kanun dilinde her zaman cinayet olarak adlandırılır. Ama hâkimler veya bağlı oldukları otorite ta-

rafından onlara verilen talimat, gözetimleri altında olan insanlara veya onlarla ilgilenenlere incitici veya hakaretamiz davranma hakkını vermiyordu, yani böyle davranışlarının görevleri dışında olduğu ve sadece kendilerini ilgilendirdiği söylenebilirdi. Dolayısıyla bir memur gibi değil, özel kişi gibi hareket edince ve böyle bir uygunsuz davranışla başlarına bela açınca bunun tek sorumlusu kendileri oluyordu. Hak etseler de, etmeseler de o kadar çok beddua alıyorlardı ki başlarına bir şey geldiğinde kimse üzülmüyor ve herkes bunu hak ettiklerini söyleyebiliyordu. Zaten evlerini bekleyen bekçilere yaptıkları nedeniyle kimsenin kayda değer bir ceza aldığını hatırlamıyorum.

Nöbet tuttukları bu kapatılmış evlerden çıkıp kaçmak amacıyla bekçilerin ne tür planlarla kandırıldığına veya alt edildiğine önceden değindiğim için daha fazla bahsetmeyeceğim. Fakat hâkimlerin bu durumdaki ailelerin hayatını kolaylaştırmaya çalıştığını söylemeliyim, bu hasta ve acı içindeki insanlardan kabul edenleri veba evine veya başka yerlere naklediyorlar, bazen de kapatılan evlerde sağlıklı olanların bunu belgelediklerinde gidip başka bir yerde kalmalarına, tabii yine gerekli süre boyunca kendilerini kapatmak koşuluyla izin veriyorlardı. Ayrıca hâkimlerin ilgisi vebaya yakalanmış bu zavallı ailelerin ilaç olsun, yiyecek olsun ihtiyaçlarını karşılamakla, görevlendirdikleri memurlara gerekli emirleri vermekle sınırlı kalmıyordu, kendileri de at sırtında sık sık böyle evlere gidip pencerelerin önünden onlarla layıkıyla ilgileniliyor mu, herhangi bir şeye ihtiyaçları var mı, ayrıca görevliler mesajlarını iletiyor mu, istedikleri şeyleri alıp getiriyor mu diye soruyorlardı. Yanıt olumluysa sorun yoktu, ama şikâyet varsa ve memurlar görevlerini ihmal ediyor veya onlara medeni davranmıyorlarsa genellikle görevden alınıyor ve yerine başkaları veriliyordu.

Bazı şikâyetlerin haksız olduğu da doğruydu, memur haklı olduğu ve ailenin kendisine kötü davrandığı konusun-

da hâkimi ikna edebilirse görevini sürdürüyor ve o aileler kınanıyordu; ama böyle vakaları soruşturmak zordu, çünkü taraflar yüz yüze getirilemiyor, pencereden söylenenler sokaktan iyi duyulmuyor veya doğru dürüst yanıtlanamıyordu. Bu nedenle hâkimler genellikle halkın tarafını tutuyor ve görevliyi değiştiriyordu, yanlışların arasında en doğrusu ve sonuçları en az zarar verecek olan yol bu gibi görünüyordu. Bekçi zarara uğradıysa, ona hemen başka bir yerde görev vermek kolaydı, ama aile zarar görmüşse söz konusu hayat olduğunda hata bazen tamir edilemez olduğu için onların yaşadığının telafisi imkânsızdı.

Daha önce bahsettiğim kaçışla ilgili olanlar dışında, bekçilerle kapatılmış zavallı halk arasında bu ve benzeri türlü vakalar geçiyordu. Bekçiler bazen insanların onlara ihtiyaç duydukları sırada yerlerinde olmuyor, bazen sarhoş oluyor, bazen uyuyorlardı. Böyle insanlar hiçbir zaman aksamadan gerçekten hak ettikleri en sert cezayı aldılar.

Fakat yapılabilecek her şey yapıldıktan sonra bile evleri, yani sağlıklı olanları hasta olanlarla birlikte kapatmak büyük sorunlara, bazen çok trajik durumlara yol açıyordu. Başka çare olsa bunun göz önünde bulundurulması gerekirdi, ama karar yasaldı ve temel hedef genel olarak halkın iyiliğiydi, bu yüzden de uygulama sırasında meydana gelen kişisel zararlar kamu yararı adına kabul edilmek zorundaydı.

Bugüne kadar bu uygulamanın hastalığı durdurma anlamında bir yararı olup olmadığı sorusu zihinlerde açıklığa kavuşmadı. Bence yararı olmuyordu; hastalıklı evler tamamen ve olabildiğince etkili bir şekilde kapatılmıştı, ama buna rağmen salgın doruk noktasına geldiğinde karşısında hiçbir şeyin duramayacağı bir öfke ve şiddetteydi. Gerçek şu ki hastalananların hepsi etkili bir şekilde kapatılabilseydi, sağlıklı olanların hiçbiri onlara yaklaşamadığı için hastalanmazlardı. Ama durum şuydu (ve sadece buna temas edeceğim): Hastalık sinsice ilerliyordu, görünürde hasta ol-

mayanlar hastalığı kimden aldıklarını bilmedikleri gibi kime bulaştırdıklarını da bilmiyorlardı.

Whitechapel'da bir ev sadece birkaç kızarıklığı olup hastalığın belirtilerini taşımayan ve daha sonra da iyileşen bir hizmetçi kızın enfeksiyonu yüzünden kapatılmıştı. Evdekiler kırk gün boyunca ne hava almaya, ne de yürüyüşe çıkabildiler. Soluk alamama, korku, öfke, üzüntü ve böyle zarar verici bir muamelenin doğurduğu diğer bütün zorluklar yüzünden ev sahibesinin ateşi yükseldi. Eve gelen konuklar vebaya yakalandığını, hekimler ise öyle olmadığını söylüyordu. Yine de aile karantinanın kalkmasına birkaç gün kala bir ziyaretçinin veya müfettişin rapor etmesi üzerine yeniden karantinaya alınmak zorunda kaldı. Bu durum karşısında aile bireylerini müthiş bir öfke ve üzüntü sardı, uzun süredir soluksuz kaldıkları, temiz havaya hasret oldukları için neredeyse hepsi başka bir hastalığa yakalandı. Çoğu iskorbüt ve benzeri rahatsızlıklardı, biri de şiddetli bir karın ağrısı geçirdi, ta ki defalarca uzatılan tecritleri boyunca gelen ziyaretçilerden onları serbest bırakmak umuduyla muayene etmek üzere orada bulunan biri vebayı beraberinde getirip bütün eve bulaştırana kadar. Bu ailenin hepsi veya büyük bölümü öldü, ancak daha önceden kaptıkları vebadan değil, onları vebadan korumak için dikkatli davranması gerekenlerin taşıdığı veba yüzünden öldüler. Böyle vakalar sıkça görülüyordu ve açıkçası evleri kapatmanın en olumsuz sonuçlarından biriydi.

O günlerde beni biraz zor duruma sokan başka bir şey oldu, başlangıçta bundan fazlasıyla etkilenip çok rahatsız oldum, ama sonuçta beni herhangi bir felakete sürüklemediğini gördüm. Portsoken semti meclis üyesi tarafından oturduğum mahalledeki evlere müfettiş olarak atanmıştım. Bizimki büyük bir bölgeydi ve resmî adıyla müfettiş olarak en az on sekiz kişiydik, halk arasındaysa bize ziyaretçi diyorlardı. Böyle bir işten muaf tutulmak için var gücümle diren-

dim, bu göreve atanmamak için yöneticilerle epey tartıştım. Özellikle evlerin kapatılmasına karşı olduğumu, beni düşünceme aykırı bir işe alet etmenin çok zor olacağına ve istenilen sonucu vermeyeceğine bütün samimiyetimle inandığımı belirttim. Ancak şöyle bir indirim elde edebilmiştim: Belediye başkanı tarafından saptanan süre iki aydı, ama kalan süre için benim yerime çalışabilecek yeterlikte birini bulabilirsem bu görevi yalnız üç hafta yapmam kabul edilecekti. Bu pek de büyük bir lütuf sayılmazdı, çünkü böyle bir işi yerine getirebilecek güvenilir birini bulmak çok zordu.

Evleri kapatmanın etkili olduğunu o esnada sadece bir açıdan mantıklı buluyordum. Vebalı halk tecrit edilmiş olmasa, o hâlde sokaklarda dolaşıyor olsa, hem çeşitli sorunlar çıkabilir, hem de çok tehlikeli olabilirdi. Üstelik çılgınlık nöbetlerinde çok ürkütücü şeyler yapabilirlerdi, nitekim kontrol altına alınana kadar yapmaya başlamışlardı da. Yoksullar kapılara gidip sadaka istiyor, insanlara açık açık vebalı olduklarını söylüyor, yaralarını sarmaya paçavra istiyorlardı veya her ikisini birden veya o çılgın hâlleriyle akıllarına ne eserse onu.

Söylenenler doğruysa varlıklı bir Londralının eşi olan zavallı bir talihsiz hanımefendi, böyle bir mahluk tarafından Aldergate Caddesi veya civarında öldürülmüş. Besbelli aklını kaçırmış olan adam sokakta şarkı söyleyerek gidiyormuş. İnsanlar sadece sarhoştu diyor, ama o kendisinin vebalı olduğunu söylüyormuş ve açıkçası doğrusu da bu gibi görünüyor. Hanımefendiyle karşılaştıklarında kadıncağıza sarılıp öpmüş. Bu yaptığını adamın terbiyesizliğine veren kadıncağız korku içinde kaçmaya başlamış. Cadde nispeten boş olduğundan ona yardım edebilecek kadar yakında kimse de yokmuş. Kadın, adamın kendisini yakalayacağını anlayınca dönüp adamı hızlıca itmiş. Zaten takati olmayan adam geriye doğru savrulmuş, ama maalesef yakınında olduğu için düşerken kadını da yere çekmiş ve yeniden öpmüş. En kö-

tüsü de kalktığında vebalı olduğunu ve onun da olmaması için bir neden olmadığını söylemiş. Zaten yeterince korkmuş olan kadın bir de bunu duyunca bir çığlık atıp bayılmış veya kriz geçirmiş, bir süre sonra kendine gelmiş, ancak birkaç gün sonra ölmüş. Kadının vebaya yakalanıp yakalanmadığını ise hiç öğrenemedim.

Başka bir vebalı gidip ahbap olduğu bir evin kapısını çalmış. Evin hizmetkârı adamı buyur etmiş ve ev sahibinin yukarıda olduğunu söylemiş. Adam yukarıya koşmuş, bütün ailenin yemekte olduğu odaya dalmış. Ne olup bittiğini anlamak için şaşkınlıkla ayağa kalkmak istemişler. Adam onlara oturmalarını, çünkü yalnızca veda etmek üzere geldiğini söylemiş. "Hayrola? Nereye gidiyorsunuz?" diye sormuşlar. Adam da, "Gitmek mi? Hastayım. Yarın akşam öleceğim," diye yanıt vermiş. Nasıl dehşet içinde donup kaldıklarını tarif etmek zor olsa da anlamak hiç zor değil. Ailenin kadınları ve ev sahibinin küçük yaşta olan iki kızı ölesiye korkmuş. Biri bir kapıdan aşağıya, diğeri başka bir kapıdan yukarıya kaçmış. Biraz kendilerine geldiklerinde odalarına kapanıp korkudan aklını kaçırmış gibi pencereden haykırıp yardım istemişler. Dehşete düşmesine ve sinirlenmesine rağmen daha sakin kalabilen ev sahibi adamı yakalayıp merdivenlerden aşağıya atmak istemiş, ama ona dokunmanın ne kadar tehlikeli olduğunu düşününce bundan vazgeçmiş ve bu korku aklını ele geçirince öylece kalakalmış. Bütün bunlar olurken bedensel olduğu kadar ruhsal açıdan da hasta olan zavallı adam şaşkınlık içinde orada durmaya devam ediyormuş. Sonunda, "Ya!" demiş bütün sükûnetiyle, "Ne oldu hepinize böyle? Benden rahatsız mı oldunuz? O zaman evime gidip orada ölürüm." Ardından hızla merdivenlerden aşağıya inmiş, onu içeriye alan hizmetkâr eline bir mum alıp arkasından gitmiş, ama önüne geçip kapıyı tutmaya cesaret edememiş. Adam kapıyı açmış ve arkasından hızla çarparak çıkmış. Aile bir süre korkudan kendini toparlayamamış, ama

bu olayı sonuç olarak kimseye kötü bir şey olmamasından duydukları memnuniyetle (sizi temin ederim) anlatabiliyorlarmış. Adam gitmesine gitmiş, ama yaşadıkları telaşı atlatmaları epey zaman almış, hatta günler sürmüş diye duydum. Ancak odaların hepsinde çeşit çeşit kokular, tütsüler gezdirip epeyce zift, barut ve kükürt yakıp dumanıyla doldurduktan, üst baş değiştirip kıyafetlerini yıkadıktan falan sonra evde rahatça dolaşmaya başlamışlar. O adamcağıza gelince öldü mü, kaldı mı hatırlamıyorum.

Çok kesin başka bir şey de şuydu: Evler kapatılarak hastalar tecrit edilmemiş olsaydı, ateşleri yükseldiği için hezeyan içinde, aklını yitirmiş çok sayıda hasta sokaklarda bir aşağı bir yukarı durmadan koşturacaklardı ki zaten bunu yapan epey kişi de olmuştu. Bu sırada karşılarına çıkana da önüne geleni ısıran kuduz köpekler gibi saldırıyorlardı; eğer hastalığın yarattığı çılgınlıkla bu zavallı mahluklardan biri bir adamı veya bir kadını ısırdıysa, hiç şüphem yok yaralanan kişi vebanın belirtilerini açıkça taşıyan o mahluktan tedavisi imkânsız bir biçimde hastalığı kapmıştır.

Vücudunun üç yerinde bulunan şişlikler yüzünden ıstırap içinde can çekişen bir hastaya dair bir hikâye daha duydum. Bu adam bir gün üstünde gömleğiyle yatağından fırlayıp ayakkabılarını almış ve ceketini giymeye yeltenirken hemşire karşı koyup elinden kapmış. Adam kadını yere itmiş, sonra hızla merdivenlerden inip sokağa çıkmış ve sırtında sadece gömleğiyle dosdoğru Thames Nehri'ne koşmaya başlamış. Hemşire arkasından koşuyor, bir yandan da onu durdurması için bekçiye bağırıyormuş, ama bekçi korkusundan adama dokunamamış, geçmesine izin vermiş. Adam Stillyard'ın basamaklarından inmiş, gömleğini fırlatıp atmış ve kendini Thames Nehri'nin sularına bırakmış. İyi bir yüzücü olduğundan ve suların yükselmeye başladığı (yani batıya doğru aktığı) zamana denk geldiğinden iyice uzaklaşıp Falcon basamaklarına kadar yüzmüş ve karaya çıkmış. Gece olduğu

için kimseler yokmuş, o da uzun bir süre sokaklarda çıplak olarak koşmuş, suların en yüksek seviyeye vardığı sırada yeniden suya atlamış ve tekrar Stillyard'a doğru yüzmüş, sonra sudan çıkıp evine koşmuş, kapıyı çalmış, üst kata çıkıp tekrar yatağına yatmış ve bu müthiş deneyim vebadan kurtulmasını sağlamış, yani yüzerken kollarını ve bacaklarını sertçe hareket ettirdiği için gerilen koltuk altı ve kasıklarındaki şişlikler olgunlaşıp patlamış, soğuk su da ateşini düşürmüş.

Bir şey eklemek isterim. Bu olayla ilişkim diğerlerinden fazla değil, öğrendiklerim doğrultusunda aktarıyorum. Dolayısıyla doğruluklarına kefil olamam. Özellikle bu sıra dışı maceranın sonunda iyileşen adamın öyküsü itiraf etmeliyim ki bana pek mümkünmüş gibi gelmedi, ama acı içindeki insanların yaptıklarına bir örnek olarak sunulabilir. Hezeyan ve baygınlık geçirmek en sık görülen durumlardı ve evlerin kapatılmasıyla bu gibi insanlar tecrit edilmeseydi, çok daha fazlası ortalıkta dolaşıyor olacaktı. Bu katı yöntemin uygulanmasıyla elde edilen en iyi, hatta tek iyi sonucun bu olduğunu düşünüyorum.

Öte yandan bu uygulamaya karşı yükselen şikâyet ve homurdanmalar çok üzücüydü. Acılarının şiddeti veya kanlarının harareti yüzünden artık anlama kabiliyetlerini yitiren bu hastalıklı insanların ıstırap dolu haykırışlarını duymak insanın yüreğini parçalıyordu. Bu insanlar içeriye kapatılmışlardı, kimi zaman kendilerine zarar vermesinler diye yatak ve sandalyelerine bağlanmışlardı; bu hapis hâli ve rahatça ölmelerine izin verilmemesi karşısında feryat ediyorlardı.

Hasta insanların sokaklarda dolaşması çok üzücüydü; hâkimler buna engel olmak için ellerinden geleni yapıyorlardı, ama bu genellikle geceleyin olduğu ve hep aniden vuku bulduğu için engel olacak görevli hemen bulunamıyordu. Hastalıklarının doruğa ulaştığı aşikâr olan bu insanların durumu daha bulaşıcı olduğu ve temas büyük tehlike taşıdığı için gündüz bile olsa görevliler onlarla uğraşmak is-

temiyorlardı. Diğer yandan bu hastalar genellikle ne yaptıklarını bilmeden ya aniden düşüp ölene ya da bitip tükenene kadar koşuyorlar ve belki yarım saat, belki bir saat içinde yine ölüyorlardı. En fenası bu kısa süre için bilinçleri tamamen yerine geliyor, ardından da içinde oldukları korkunç durumun farkına varmalarıyla keder dolu, tiz çığlıkları ve ağıtları duyuluyordu. Bu durum evlerin kapatılması emri katı bir biçimde uygulanmaya başlamadan önce daha sık görülüyordu, çünkü ilk zamanlarda insanların evlerden çıkmaması konusunda bazıları ihmalkârlık ettikleri ve görevlerini yerine getirmediklerinden, gözetimleri altındaki hasta veya sağlıklı insanların dikkat çekmeden kaçmasına engel olmadıkları, hatta dışarıya çıkmasına göz yumdukları için ağır cezalara çarptırılana dek bekçiler o kadar etkili ve sert değildi. Onları denetlemek üzere atanan memurların görevlerini doğru dürüst yaptırmaya kararlı olduğunu, aksi takdirde cezalandırılacaklarını anlayınca daha dikkatli olmaya başladılar. Artık daha titiz davranıyorlardı ve insanlar olması gerektiği gibi kapalı kalıyordu, ama bekçiler bunu son derece rahatsız edici ve can sıkıcı bir şey olarak gördüler, onların bu memnuniyetsizliğinin boyutunu tarif etmek zor. Ancak kabul etmek lazım, bu kesinlikle gerekliydi, zamanında farklı önemler alınmış olsaydı gerekli olmayabilirdi, ama artık bunun için çok geçti.

Yukarıda da anlatıldığı gibi hastalığın o dönemlerinde bu durumdaki hastalar kapatılmasaydı, Londra dünyanın en korkunç yeri olurdu. Sokaklarda en az evdekiler kadar çok sayıda insan ölürdü, çünkü hastalık en şiddetli dönemine girdiğinde insanlar çılgına dönüyor, zor kullanmadan yataklarında kalmaya asla ikna edilemiyorlardı, yataklarına bağlı değillerse, kapıdan çıkamayacaklarını anlayınca kendilerini pencereden atıyorlardı.

Bu felaket döneminde insanlar birbirleriyle fazla konuşamadıkları için, başka ailelerde meydana gelen sıra dışı bütün

olayları duymak imkânsızdı. Özellikle kaç kişinin delirerek kendini Thames Nehri'ne attığının veya Hackney'deki bataklıkta, Ware ve Hackney Nehri dediğimiz sularda boğulduğunun bugün bile bilinmediğine inanıyorum. Haftalık ölüm listelerine gelince, üç beş boğulma vakasının belirtildiği oluyordu, ama kazayla mı düştüler, yoksa kendilerini mi attılar bilinemiyordu. Bilgi ve gözlemlerime dayanarak bu şekilde boğulan insan sayısının o yıl listelere girenlerden çok daha fazla olduğuna inanıyorum. Çünkü bu veya başka yöntemlerle kendine kıyanlar olduğu biliniyordu, ancak cesetlerin çoğu hiçbir zaman bulunamadı. Keza Whitecross Caddesi civarında yatağını ateşe vererek kendini öldüren bir adam vardı; bazıları bunu kendisinin yaptığını, bazıları da ona bakan hemşirenin vahşeti olduğunu söylüyordu, ama adamın vebalı olduğu konusunda herkes hemfikirdi.

O yıl kentte kayda değer bir yangın çıkmamış olmasını Tanrı'nın bir lütfu olarak değerlendiriyordum. Aksi hâlde tam bir felaket olurdu. İnsanlar ya yangını söndürmeden kendi hâline bırakacak ya da bulaşma tehlikesini göz ardı edip pek çok kişiyle bir araya gelecek, aldırmaksızın evlere girecek, eşyalara dokunacak ve topluca yangını söndürmeye çalışacaktı. Ama bütün bir yıl boyunca Cripplegate bölgesinde çıkan hariç, hemen söndürülen birkaç küçük yangın dışında bu tür herhangi bir facia yaşanmadı. Goswell Caddesi'ni geçip Old Caddesi'nin sonunda St John Caddesi'ne bağlandığı yerdeki Swan Sokağı'nda bir evde yaşananları anlattılar. Burada bir aile feci şekilde hastalanmış ve evdekilerin hepsi ölmüş. Sağ kalan son kişi de yerde yatıyormuş, tahminen yangın çıkmadan hemen önce öleceğini bilerek yere uzanmış. Anlaşıldığına göre odun yaktıkları ocaktan ateş sıçramış, döşeme, kiriş, ne varsa birden sarmış ve yerdeki hastanın cesedine kadar ulaşmış, ama çok yaklaşmasına rağmen ona dokunmamış ve kendiliğinden sönerek ahşap evin geri kalanına zarar vermemiş. Bu ne ka-

dar doğru olabilir bilemiyorum, ama bildiğim o yıl önemli bir yangın çıkmadığı. Oysa ertesi yıl kent yangınla kasıp kavruldu.

Çektiği ıstırap yüzünden insanların nasıl delirdiği, bahsettiğim gibi yalnız bırakıldıklarında çıldırmış bir hâlde nasıl çaresizce hareketlerde bulundukları düşünülürse aslında bu tür daha fazla felaket yaşanmamış olması tuhaf.

Bana sık sorulan, ama doğrudan nasıl bir cevap vereceğimi bir türlü bilemediğim bir soru vardı. Hastalığın olduğu evler güya katı bir şekilde aranıp hepsi kapatılarak korunurken nasıl oluyor da sokaklarda bu kadar hasta insan dolaşıyordu?

Buna yanıt veremeyeceğimi itiraf etmeliyim. Söyleyebileceğim tek şey, bu kadar büyük ve kalabalık bir kentte hastalığın bulaştığı her evi hemen saptamanın veya bunların hepsini kapatmanın olanaksız olduğu. Sonuç olarak şu, şu vebalı evlerden diye bilinenler dışındaki herkes istediği yerde dolaşmakta serbest oluyordu.

Birçok hekimin belediye başkanımıza söylediği doğruydu: Hastalık belirli dönemlerde öyle çabuk yayılıyor ve insanlar öyle çabuk hastalanıp ölüyorlardı ki kimin hasta, kimin sağlıklı olduğunu saptamak için dolaşmak veya hasta olanları gerektiği gibi kapatabilmek hem olanaksız, hem de açıkçası anlamsızdı. Bazen veba sokaktaki bütün evlere bulaşıyor ve çoğu zaman aynı evdekilerin hepsi hastalanıyordu, daha da kötüsü bu evler saptanana kadar çoğu çoktan ölüp taş kesmiş, kalanı da kapatılmak korkusuyla kaçmış oluyordu. Bu nedenle bu evlere vebalı deyip kapatmak pek bir işe yaramıyordu. Aile bireylerinin hastalandığı gerçekten saptanana kadar, veba evi kasıp kavurmuş, sonra da orayı terk etmiş oluyordu.

Bu durumda aklı başında her insan hâkimlerin gücüyle veya uygulanabilecek herhangi bir insani yöntem veya politikayla hastalığın yayılmasının engellenemeyeceğini anlaya-

bilir, bu yüzden evleri kapatma yöntemi iyi bir sonuç almak için büsbütün yetersizdi. Yani bu durumun evleri kapatılan ailelerin üzerindeki ağır yükü dengeleyip eşitleyecek bir kamu yararı sağlamadığı da açık. Bana bu şiddetin uygulanmasında verilen görevi yerine getirirken de ne kadar yetersiz kaldığını bizzat görme fırsatım oldu. Örneğin, müfettiş veya ziyaretçi olarak birtakım vebalı aileleri soruşturmaya çağrıldığımda, ailenin vebaya yakalanmış göründüğü bir evle hemen hemen hiç karşılaşmadım ki zaten bir kısmı kaçıp gitmiş olmasın. Hâkimler buna kızıyordu ve müfettişleri inceleme veya soruşturmaları ihmal etmekle suçluyorlardı. Oysa vebalı olduğunun bilinmesinden çok daha önce evlere hastalık bulaşmış oluyordu. Bu tehlikeli görevde atandığım iki ayın yarısı kadar bir süre çalışmış olmak, kapıdan sorarak veya komşularla konuşarak bir ailenin gerçek durumunu saptamanın olanaksız olduğunu anlamama yetti de arttı bile. Evlere girip araştırma yapmaya kimse zorlanamazdı, zaten hiçbir vatandaş da böyle bir iş üstlenmeyi kabul etmezdi. Zira bu bizi kesinkes hastalık ve ölümle baş başa bırakmak, ailelerimizi de bir o kadar yıkıma uğratmak olurdu. Ayrıca bu görevin verilebileceği kadar güvenilir vatandaşların hiçbiri böyle ağır bir sorumluluk almak zorunda bırakılacağını bilirse şehirde kalmazdı.

Yani komşulara veya aileye sorular sormak dışında bir yöntem olmadığından, bu da güvenilir olmadığından durumun yukarıda belirttiğim gibi ortada kalması doğaldı.

Kurallara göre aile reisi evindeki herhangi biri hasta olduktan, daha doğrusu hastalığın bulaştığına dair herhangi bir belirti görüldükten sonraki iki saat içinde yaşadığı yerin müfettişine haber vermek zorundaydı. Ancak bunu yapmamak için herkes bir sürü yol deniyor, bir sürü bahane uyduruyor, hasta veya sağlıklı kaçmaya niyetli olanların evden gitmesi için gerekli tedbirleri alıncaya kadar nadiren bildirimde bulunuyordu. Bu durumda evleri kapatmanın hastalı-

ğın yayılmasını durdurmak için uygun bir yöntem olmadığı açıkça görülebiliyordu. Çünkü başka yerlerde de söylediğim gibi, bu vebalı evlerden çıkanların çoğu kendilerini gerçekten sağlıklı sansalar da aslında hastalığa yakalanmışlardı. Sokaklarda birdenbire düşüp ölene kadar dolaşanlar bu kaçanlardandı. Hastalık bunları tek hamlede öldüren bir mermi gibi aniden vurmuyordu. Hastalığı çoktandır kanlarında taşıyorlardı, fakat hayati organlarını sessizce teker teker avlayan hastalık ölümcül kuvvetiyle kalbi ele geçirmedikçe kendini belli etmiyor, o vakitse hasta ani bir bayılma veya inmeyle bir çırpıda ölüveriyordu.

İçinde hekimlerimizin de olduğu bazı kişiler, sokaklarda ölen bu insanların yıldırım çarpmasıyla ölen insanlar gibi bir anda, sanki gökten inen bir kılıç darbesi almışçasına düşüp kaldıklarını düşünüyorlardı. Cesetleri incelediklerinde beklenenin tersine vücutlarında veba belirtileri veya uzun süre önce hastalandıklarını gösteren kanıtlar ortaya çıkınca, fikirlerini değiştirecek gerekçeleri de bulmuş oldular.

Yine bu nedenle biz müfettişler dediğim gibi evi kapatmak için çok geç olana, hatta içindekilerin hepsi ölene kadar bir evde veba olup olmadığını bilemiyorduk. Mesela Petticoat Sokağı'ndaki iki eve birden hastalık bulaşmış ve pek çok kişi hastalanmıştı. Ancak bu öyle iyi gizlenmişti ki komşum olan müfettiş, evdekilerin hepsi öldükten ve ceset arabası çağrılıp hepsinin çıkarılması gerektiği haber verildikten sonra bunu öğrenmişti. Bu iki evin aile reisleri önlemlerini birlikte alarak işleri ayarlamış, müfettiş civardayken genellikle tek tek görünüp birbirleri için yalan söylemiş veya komşularından birini herkesin iyi olduğunu söylemeye ikna etmişler, hatta belki buna inandırmışlardı. Ölüm, sırlarını daha fazla saklamalarını imkânsız bir hâle getirdiğinde ve ceset arabaları gece vakti bu iki eve çağrıldığında artık herkes her şeyden haberdardı. Müfettiş polise evleri kapatmasını söylediğinde kala kala bir evde iki, diğe-

rinde de ölmek üzere olan bir kişi kalmıştı. Her evde bir de hemşire vardı. Hemşireler beş kişiyi önceden gömdüklerini, hastalığın evlerde dokuz on gündür hüküm sürdüğünü söylemişlerdi. Kalabalık olan bu iki aileden geriye kalanların hepsi, kimi hasta, kiminin sağlığı yerinde veya iyi mi, değil mi bilinemezken kaçıp gitmişlerdi.

Benzer şekilde, aynı sokaktaki başka bir evde ailesi hastalanan, ancak evinin kapatılmasını istemeyen bir adam durumunu artık gizleyemeyeceği bir noktaya gelince evini kendi kapatmış ve kapısının üzerine "Tanrım merhametini bizden esirgeme" yazıp büyük kırmızı bir haç çizmiş. Bu sayede evi diğer müfettişin polise kapattırdığını düşünmelerini sağlayarak müfettişleri (her mahalle veya alanda iki müfettiş oluyordu) kandırabilmiş. Evde hastalık olmasına rağmen istediği gibi girip çıkabilmiş. Bu kurnazlığı ortaya çıktıktan sonraysa hizmetçileri ve ailesinden hayatta kalanları yanına alıp kaçtığı için evi hiçbir zaman kapatılmamış oldu.

Bu tarz olaylar, dediğim gibi evleri kapatmanın hastalığın yayılmasının önlenmesinde etkili olmasını güçleştiriyor, hatta imkânsız hâle getiriyordu. Yöntem ancak insanlar hastalığı kaptıklarını fark eder etmez kapatılmanın sorun olacağını düşünmeyip kendiliğinden usulüne uygun bir biçimde ve dürüstçe gidip hâkimlere haber vermeye gönüllü olsa işe yarayabilirdi. Fakat bu onlardan beklenemeyeceği gibi, yukarı anlattığım şekilde müfettişlerin de evlere girip incelemede bulunması istenemezdi, çünkü bu evleri kapatmanın mantığına ters olurdu. Durumlarını gizleyemeyen yoksullar ile dehşete düşüp afallayarak kendini ele veren kimi insanlar dışında sadece birkaç ev zamanında kapatılabiliyordu.

Biraz para ile yapmayı kabul eden başka birini bulur bulmaz bu tehlikeli işten çıktım. Böylece iki aylığına atanmış olmama rağmen üç haftayı geçmeden görevi bıraktım. Ancak bunun salgının bizim bölgemizde bütün şiddetiyle

görülmeye başladığı Ağustos ayında olduğu düşünülürse az bir süre sayılmaz.

Görevimi yerine getirirken komşularıma insanların evlerine kapatılmasıyla ilgili ne düşündüğümü söylüyor, fikrimi saklamıyordum. Yöntemi uygulamada açıkça şiddet kullanılıyor olması zaten başlı başına bir felaketti, ama esas itirazım sonuçta dediğim gibi işe yaramıyor olmasınaydı, sokaklarda dolaşan vebalı insanların sayısı günden güne artıyordu. Bir eve veba bulaşması durumunda sağlıklı olanları hasta olanlardan ayırmanın, özellikle birlikte kalmak istediğini belirtip kapatılmayı kabul edenler dışında kimseyi hastalarla bırakmamanın daha mantıklı bir yöntem olacağında dair ortak bir fikrimiz vardı.

Sağlıklı olanları hastalardan ayırma fikrimiz sadece vebanın bulaşmış olduğu evler içindi ve kapatmamız da hapis sayılmazdı, zaten yatağa düşmüş olanlar akılları başlarında, muhakeme yetenekleri yerinde olduğu sürece şikâyetçi olmayacaklardı, ama tabii çılgınlık anında ve sağduyularını yitirdiklerinde kapatılmalarının zalimliğine feryat edeceklerdi. Fakat sağlıklı görünenleri ayırmanın kendi iyilikleri için gayet makul ve adil olduğunu düşünüyorduk. Diğer insanların güvenliği içinse gerçekten sağlıklılar mı, yoksa başkalarına da hastalığı bulaştırabilirler mi görmek amacıyla bir süre ayrı tutulmaları gerekirdi, biz yirmi veya otuz günün bu iş için yeterli olduğunu düşünüyorduk.

Şüphesiz sağlıklı kişilerin bu yarı karantinaya alındığı evler olsaydı, yaşayacakları bu kadar bir sıkıntı onları evlerinde hasta insanlarla birlikte hapsetmek kadar yaralamazdı.

Yine dikkat çeken bir olgu da cenazeler bu kadar artınca insanların çan çalmaktan, yas tutmaktan, ağlamaktan, siyah giymekten vazgeçmeleriydi, artık ölenler için tabut bile yapılmıyordu. Bir süre sonra salgının hiddeti o kadar artmıştı ki evleri kapatmayı bıraktılar; görünüşe göre buna benzer bütün yollar boşa çıkmıştı, salgın karşı konulmaz

bir öfkeyle yayılıyordu. Ertesi yılki büyük yangın her tarafı yakıp kül ettiğinde çaresizlik içindeki halk yangını söndürmekten nasıl vazgeçtiyse, veba salgını da öyle bir şiddete ulaşmıştı ki insanlar oturup çaresizlik içinde bakışmaktan başka bir şey yapamadılar. Sokaklar bomboştu, evler sadece kapatılmamış, sakinleri tarafından tümden terk edilmişti. Kapılar açık bırakılmıştı, kapatacak kimse olmadığı için boş evlerde pencereler rüzgârın etkisiyle çarpıp duruyordu. Kısacası insanlar korkularına yenilip bütün düzenleme ve yöntemlerin faydasız olduğunu düşünmeye başlamıştı, artık tüm insanlığın mahvolmasını beklemek dışında yapılacak bir şey yoktu. Tam bu genel ümitsizlik hâlinin doruğa çıktığı zamanda yüce Tanrı bu kadarının yettiğine kanaat getirdi, başlaması kadar sürpriz bir biçimde salgının şiddetini azalttı ve böylece aslında her şeyin onun elinde olduğunu gösterdi. Buna sırası geldiğinde değineceğim.

Ama hâlâ zirvedeki vebanın şehri kırıp geçirdiği sırada insanlar dehşet, hatta tamamen ümitsizlik içinde donup kalmışken yaşanmış olanlardan anlatacaklarım var. Bu en şiddetli döneminde salgının insanları nasıl aşırı davranışlara ittiğine inanmak zor. Sanırım bu dönem geri kalanından daha acıklıydı. Bir adamın evinden, belki de yatağından fırlayıp kendini neredeyse çırılçıplak sokağa attığını, Harrow Sokağı'ndan çıkıp kalabalık sokak, avlu ve geçitlerden geçerek Whitechapel'daki Butcher Row'a gittiğini, şarkı söyleyip dans ettiğini, garip hareketler yaptığını ve onun arkasında ağlayarak geri dönmesi için yalvaran, kimse yanına gitmeye veya el sürmeye cesaret edemediği için boşuna çevreden yardım isteyen beş altı kadın ve çocuğu görmek güçlü bir insanı bile nasıl sarsar, ruhunu nasıl derinden etkiler?

Tamamını penceremden izlediğim bu olay bana en çok ıstırap veren, en üzücü olanlardan biriydi. Gördüğüm kadarıyla aklını yitirmiş bu zavallı adamcağız korkunç acılar içindeydi, yarılması veya akması sağlanamamış iki şişliği vardı,

ama belli ki cerrahlar bu ümitle yakılar koyup kızgın demirle dağlamışlardı. Bu adamcağıza ne olduğunu bilmiyorum, ama büyük bir olasılıkla düşüp ölene kadar orada burada öyle dolaşmaya devam etmiştir.

Elbette kentin görüntüsü de ürkünçtü. Sokaklardaki o bildiğimiz, şehrin bizim bulunduğumuz kısmından beslenen kalabalıklar yok olmuştu. Borsa kapatılmamış, ancak artık uğrak yeri olmaktan çıkmıştı. Ateşler birkaç gün önce aniden bastıran şiddetli bir yağmur yüzünden neredeyse tamamen sönmüştü. Ama iş bununla kalmıyordu. Bazı hekimler bu ateşlerin bir işe yaramamakla kalmayıp halkın sağlığına zarar verdiğini iddia ediyordu. Bu konuda büyük patırtı çıkardılar ve belediye başkanına şikâyetlerde bulundular. Diğer yandan kimi saygın ve ünlü hekimler ateşin salgının şiddetini azaltmak için ne kadar önemli olduğuna dair gerekçeler sunup buna karşı çıktılar. Her iki tarafın da iddialarını tam olarak veremeyeceğim, ama hatırladığım kadarıyla bayağı sürtüşmüşlerdi. Kimi ateşlerden yana olurken kömürle değil odunla yakılması, hatta kuvvetli reçine kokusu için sadece çam ve sedir gibi belli tür ağaçların kullanılması gerektiğini söylüyordu; diğerleri de ateşin kükürt ve zift yüzünden odun yerine kömürle yakılmasını öneriyor, bazılarıysa her ikisine de karşı çıkıyordu. Salgın bütün şiddetiyle sürdüğü sırada düşünülen hiçbir yöntem işe yaramıyor, denetim altına alma ve bastırma çabalarının hastalığın şiddetini azaltacağına artırdığı görülüyordu, belediye başkanı buna dayanarak ateş yakılmasını yasakladı. Hâkimlerin düştüğü şaşkınlık hâli görevden kaçmak veya kendilerini korumak istemelerinden değil –haklarını vermek lazım acı çektiler, kendilerini hiç sakınmadılar– denenen hiçbir yöntemin başarıya ulaşmamasındandı. Hastalık kırıp geçiriyordu, insanların duyduğu korku ve dehşet had safhaya ulaşmıştı, umutlarını kesip yukarıda da değindiğim gibi ümitsizliğe teslim olduklarını söylemek mümkün.

Ama ümitsizlik derken dinsel inançsızlığı veya sonsuz inançsızlık denen durumu kastetmiyorum. Vebadan kaçıp sağ çıkabilme ümitlerini yitirdiler demek istiyorum. Salgının gücü öyle karşı konulmazdı ki zirveye ulaştığı Ağustos ve Eylül'de vebaya yakalanan çok az kişi hastalıktan kurtulabildi. Haziran, Temmuz aylarıyla Ağustos'un başında yaşananlardan farklıydı, o sırada izlediğim kadarıyla veba çoğu kişiye bulaşmıştı, ama bu hâlde günlerce yaşamaya devam ettiler ve kanlarında zehri uzun bir süre taşıdıktan sonra öldüler. Oysa Ağustos'un son iki haftasıyla Eylül'ün ilk üç haftasında hastalananlar en fazla iki üç gün içinde, hatta bazıları hastalandıkları gün öldü. Eyyamıbahur veya astrologlarımızın ifade ettiği şekilde köpek yıldızının[44] kötü etkisi miydi, yoksa içinde vebanın tohumları olan herkeste birden hastalık olgunluğa o dönemde mi erişmişti bilmiyorum, ama bunlar bir gecede 3.000'den fazla kişinin öldüğünün rapor edildiği günlerdi. Ayrıca daha ciddi olarak gözlemlediğine inandırmak isteyenler bütün bu ölümlerin iki saat içinde, gece birle üç arasında vuku bulduğunu iddia ettiler.

Bu dönemde insanların önceki günlere göre daha ani gelen ölümlerine kendi çevremden pek çok örnek verebilirim. Örneğin, bana epeyce yakın oturan evi kapatılmamış on kişilik bir aile pazartesi günü tamamen sağlıklı görünüyordu. O akşam bir hizmetçi ve bir çırak hastalanmış, sabahına ölmüştü. O sabah bir başka çırak ve iki çocuk hastalanıp aynı gece, öbür ikisi de çarşamba günü ölmüştü. Kısacası cumartesi öğlene kadar ailenin reisi, karısı, dört çocuk ve dört hizmetkârın hepsi ölüverdi. Ev tamamen boş kaldı, yalnız yakınlarda oturan yaşlı bir kadın gelip aile reisinin yine yakınlarda oturan ve henüz hastalanmamış olan kardeşi için kalan malların durumuyla ilgileniyordu.

---

44 Sirius, Büyük Köpek Takımyıldızı'nda yer alan bir çiftyıldız. Yazın en sıcak ve boğucu günlerine verilen isim olan eyyamıbahurun İngilizcedeki karşılığıysa "dog days", yani "köpek günleri"dir. (ç.n.)

Bütün sakinlerinin sonu ceset arabası olan pek çok ev arkalarından ıssız kalmıştı. Özellikle eski kent sınırlarının diğer yanında bir ara sokaktaki Moses ve Aaron[45] tabelasından itibaren dediklerine göre içinde tek canlı kalmamış böyle yan yana bir sürü ev vardı. Bu evlerin birçoğunda en son ölenler gömülmek üzere alınmadan önce biraz fazla bekletilmişlerdi. Bunun nedeni bazılarının gerçeğe uzak iddialarının aksine hayatta kalanların sayısının ölüleri gömmek için yetersiz olması değildi. Bu avlu veya sokakta ölümler öyle artmıştı ki mezarcı ve zangoçlara buralarda gömülmesi gereken cesetler olduğunu haber verecek kimse kalmamıştı. Ne kadar doğru olduğunu bilmiyorum, fakat söylendiğine göre bu cesetlerden bazıları öyle çürümüş ve dağılmıştı ki taşınmaları çok zorlaşmıştı. Ana caddeden arabalar da ancak sokağın girişine kadar gelebildiği için taşınmaları bir kat daha sorun oluyordu. Kaç ceset kaldığından emin değilsem de her zaman böyle olmadığına eminim.

Dediğim gibi insanların hayattan ümidi kesip her şeyi oluruna bıraktıkları bir zamandı. Tam olarak da bu durumun üzerimizde üç dört hafta süren garip bir etkisi oldu: İnsanları cesur ve gözü pek kıldı. Artık birbirinden çekinmiyor ve evlerinde sakin sakin oturmuyorlardı. Her yere girip çıkmaya ve herkesle konuşmaya başladılar. "Sana nasıl olduğunu sormayacağım, nasıl olduğumu da söylemeyeceğim, hepimizin gidici olduğu kesin, öyleyse kimin hasta, kimin sağlıklı olduğu önemli değil artık," diyor ve umutsuzca her yere, her insana koşuyorlardı.

İnsanların bir araya gelmelerinin şaşırtıcı bir sonucu da kiliseleri doldurmalarıydı. Artık kimin yanına veya uzağına oturduklarına, kimin nasıl koktuğuna veya göründüğüne dikkat etmiyor, kendileri de dâhil olmak üzere herkesi ceset olarak görüyorlardı. Hiçbir önlem almadan kiliselere gidiyor, orada yerine getirdikleri görevle karşılaştırıldığında hayatlarının hiçbir önemi yokmuş gibi birbirlerine sokuluyor-

4.5 Muhtemelen Musa ve Harun adlı bir han. (ç.n.)

lardı. Gerçekten de kiliseye gelmek için gösterdikleri gayret ve söylenenleri pürdikkat dinlerken gösterdikleri ciddiyet ve ilgi, kiliseye gittikleri her gün bunun son gidişleri olduğunu düşündükleri hâlde Tanrı'ya ibadet etmenin insanlar için ne kadar değerli olduğunu kanıtlıyordu.

Başka ilginç durumlar da yok değildi. İnsanlar kiliseye gittiklerinde vaiz kürsüsünde kimi bulduğuyla ilgilenmiyor, önyargıyla yaklaşmıyorlardı. Böyle yaygın ve ölümcül bir felakette birçok bölge rahibi de yitip gitmişti, bazıları da fırsatını bulunca taşraya kaçmıştı. Kimi bölge kiliseleri boş ve terk edilmiş durumdaydı ve insanlar birkaç yıl önce parlamentonun çıkardığı Birlik Yasası[46] ile ekmek paralarından olan vaizlerin görev yapmasını vicdanen sorun etmiyordu, bu durumda kilisedeki rahipler de onların yardımını kabul etmekte bir zorluk çıkarmayınca susturulmuş din adamları denilen rahipler bu fırsattan yararlanarak konuşmaya ve halka vaaz vermeye başlamıştı.

Burada dikkat çekici olan ve sanırım belirtilmesi gereken, ölümü yakından görmenin ilkeli insanları bir araya getirebileceğidir. Büyük ölçüde rahat yaşantımız ve böyle durumlara uzak oluşumuz yüzünden aramızdaki ayrılıklar kışkırtılıyor, husumet devam ediyor, taraf tutuluyor, yardımseverlik zedeleniyor ve biz Hristiyanların bugüne kadar olduğu gibi koruduğu Hristiyan birliği bozuluyor. Veba bir yıl daha sürseydi bütün bu farklılıkları ortadan kaldıracak, ölümle veya ölümcül hastalıklarla yüz yüze gelmek içimizdeki kini temizleyecek, aramızdaki düşmanlığı yok edecek, etrafımıza daha önce baktığımızdan farklı bir gözle bakmamızı sağlayacaktı. Kilise üyeleri bu dönemde nasıl muhalifleri aralarına alıp, onların vaaz vermesini kabul ediyorsa, sıra dışı bir taraf tutarak İngiltere Kilisesi'nden ayrılan muhalifler de şimdi bölge kiliselerine gelmekten rahatsız olmayıp daha önce onayla-

46 İngiltere parlamentosu 1662 yılında çıkardığı bir yasa ile kiliselerde düzenlemeye gitmiş, buna karşı çıkan 2.000 civarında din adamı kiliseden uzaklaştırılmıştı. (ç.n.)

madıkları ayinin bir parçası olmayı kabul ediyorlardı. Fakat salgının estirdiği terör hafifledikçe bütün bunlar hiç de arzu edilir olmayan eski düzene geri döndü.

Buna sadece tarih sayfalarında yer alsın diye değiniyorum. Yoksa taraflardan birini veya ikisini birden bir şeylere ikna etmeye veya birbiriyle az da olsa uzlaştırmaya çalışmak gibi bir niyetim yok. Böyle bir tartışmanın yerinde veya başarılı olacağına da ihtimal vermiyorum. Düşünce ayrılıklarının yok olacağına giderek büyüdüğü görülüyor, ileride daha da büyüyecek gibi... Hem ben kim oluyorum da taraflardan birini etkileyebileceğimi sanıyorum? Ama kaçınılmaz ölümün hepimizi uzlaştıracağını ve mezarın öbür tarafında hepimizin yeniden kardeş olacağını bir kez daha belirtmek isterim. Cennette hangi taraftan olursak olalım, ne önyargı, ne de sürtüşme olacak, hepimiz tek bir ilkede ve tek bir düşüncede olacağız. Neden en ufak bir çekince olmadan tam bir uyum ve sevgiyle yüreklerimizi birleştireceğimiz o yere el ele gitmekten memnun olmayalım? Çok üzücü olduğu dışında, bunu neden yapamadığımıza dair burada hiçbir şey söylemeyeceğim.

Bu korkunç zamanın felaketleri üzerinde daha çok durabilirim, her gün görülen olayları anlatabilirim; hastalığın insanları nasıl ölümcül aşırılıklara ittiğini, sokakların giderek nasıl ürkünç sahnelerle dolup taşmaya başladığını ve ailelerin nasıl kendilerine zarar verdiğini. Ama yatağına bağlanmış bir adamın intihar etmek için başka bir yol bulamadığı için maalesef yanında duran mumla yatağını ateşe verip kendini yaktığını söyledikten ve bir başkasının çektiği işkenceye artık dayanamayarak kendinden geçip sokaklarda çırılçıplak şarkı söyleyerek dans ettiğini anlattıktan sonra daha ne diyebilirim? Okura bu zamanın içinden çıkılmaz ıstırabını daha gerçekçi aktarabilmem için daha ne eklenebilir?

Bu sürecin çok korkunç olduğunu, bazen kararlılığımı yitirdiğimi, başlangıçtaki kadar cesur olmadığımı kabul

etmek zorundayım. Başkalarının dışarı çıkmasına neden olan bu uç durum beni evde kalmaya zorluyordu ve daha önce anlattığım Blackwall ve Greenwich'e yaptığım gezinin sonrasında, tıpkı öncesinde iki hafta boyunca yaptığım gibi eve kapanmıştım. Ağabeyim ve ailesiyle taşraya gitmediğime pişman olduğum pek çok zaman oldu, ama artık bunun için çok geçti. Dayanamayıp kendimi sokağa atmadan epey bir süre öyle evde oturdum, ama söylediğim gibi beni o berbat ve tehlikeli göreve çağırdıkları için dışarı çıkmak zorunda kaldım. Salgın zirvedeyken görevimi tamamladım ve on on iki günlüğüne yeniden eve kapandım. Bu süre içinde penceremden gördüğüm, sokağımızda meydana gelen pek çok üzücü olay oldu. Harrow Sokağı'ndan gelen zavallı acayip yaratığın acı içinde şarkı söyleyip dans edişi özellikle fenaydı; başka iç karartıcı manzaralara da tanık oldum. Gün geçmiyordu ki çoğu kasap veya kasap çalışanı olan zavallılarla dolu Harrow Sokağı'nın bu ucunda üzücü bir şey olmasın.

Bazen o sokaktan çoğunluğu kadınlardan oluşan bir yığın insan, bir kalabalık fırlıyor, korkutucu bir yaygara kopartıyordu, birbirine karışan ağlamalar, feryatlar, seslenişlerden ne yaptıklarını anlamıyorduk. Gece yarısından sonra ceset arabası sokağın sonunda duruyordu, çünkü zaten çok az ilerleyebiliyordu, girerse de manevra yapamıyordu. Cesetleri toplamak için orada duruyor, dolduğu zaman kilise avlusu yakın olduğu için yükünü boşaltıp hemen geri dönüyordu. Zavallı insanların çocuklarını ve dostlarını ceset arabasına taşırken attıkları ürkütücü çığlıkları ve çıkardıkları korkunç sesleri anlatmak olanaksızdı. O kadar çok ölenleri olmuştu ki geriye kimsenin kalmadığı veya orada ancak küçük bir kenti dolduracak kadar insanın yaşadığı sanılabilirdi. Birçok kez cinayet diye, bazen de yangın var diye haykırışların duyulduğu oldu, ama bunların bir dikkat çekme çabasından ibaret, yani çaresiz ve hasta insanların yakınmaları olduğunu anlamak zor değildi.

Sanırım o dönemde her yerde durum böyleydi, çünkü salgın altı yedi hafta boyunca tarif edemeyeceğim şekilde şehri kasıp kavurdu, hatta öyle bir noktaya geldi ki hâkimlerin sokaklarda ceset görülmeyeceği veya gündüz vakti defnedilmeyeceğine dair pek övdüğüm emrine uyulamaz oldu, çünkü mevcut olağanüstü durumda bunu kısa süreliğine de olsa ihlal etmek bir zorunluluk hâline gelmişti.

Burada atlayamayacağım ve açıkçası fevkalade olduğunu, resmen ilahi adaletin müdahalesi olduğunu düşündüğüm bir şey daha var; kâhinler, astrologlar, falcılar, marifetli dedikleri adamlar, büyücü ve benzerleri, doğum haritası çıkaranlar, rüya yorumcuları gibileri kayboldu, bir teki bile ortalarda yoktu. Hemen hepsinin büyük kazançlar elde edeceklerini umarak kalmaya cesaret edip felaketin ortasına düştüklerine gerçekten de ikna olmuştum. İnsanların çılgınlığı ve aptallığı nedeniyle bir süreliğine gerçekten çok kazandılar, ama kendi yazgılarını göremedikleri veya doğum haritalarını çıkaramadıkları için şimdi sessizliğe gömüldüler, birçoğu da tahtalıköyü boyladı. Bazıları hepsinin öldüğünü iddia ediyordu, ancak bunu doğrulama riskini göze alamam. Sadece şunu kabul etmeliyim, felaketin ardından bir tanesinin bile ortalıklarda göründüğünü duymadım.

Salgının en kötü dönemlerindeki gözlemlerime geri dönecek olursam, sırada sanırım Londra'nın gördüğü en korkunç günler olan Eylül var. Londra'da daha sonraki yıllarda çıkan salgınlar dâhil kayıtlarda bunun yakınından geçen bir olay yok. Ağustos'un 22'sinden Eylül'ün 26'sına kadar beş haftalık sürede haftalık ölüm listesinde açıklanan sayı neredeyse 40.000'di. Listenin ilgili bölümü şöyle:

22 Ağustos-29 Ağustos	7.496
29 Ağustos-05 Eylül	8.252
05 Eylül-12 Eylül	7.690
12 Eylül-19 Eylül	8.297
19 Eylül-26 Eylül	6.460
	38.195

Bu inanılmaz bir rakam, yine de bu sayının eksik olduğuna inanıyorum. Nedenlerini sıraladığım, nasıl eksik olduğunu anlattığım zaman siz de benim gibi o dönem her hafta 10.000'den fazla ölen olduğundan, hem önceki, hem takip eden haftalarda da sayıların buna yakın olduğundan şüphe etmeyeceksiniz. O günlerde insanların, özellikle kenttekilerin yaşadığı kargaşa tarifsizdi. Dehşet öylesine büyüktü ki ölüleri taşımakla görevli olanların da cesareti kırılmaya başladı, hatta hastalığa yakalanıp iyileşmiş olmalarına rağmen sonradan çoğu öldü, bazıları da ölüleri taşırken, çukura atmaya hazırlandıkları sırada düşüp öldüler. Kentteki bu kargaşa gittikçe daha da büyüyordu, çünkü insanlar salgının şiddetinin azaldığını, bu nedenle de kaçabileceklerini sanmışlardı. Bize Shoreditch'e giden ve sürücüler tarafından terk edilmiş veya tek bir kişiye kalmış bir ceset arabasından bahsedilmişti. Bu sürücü de yolda ölüverince yollarına devam eden atlar arabayı devirmiş ve cesetler sağa sola saçılarak iç karartıcı bir sahne yaratmıştı. Başka bir ceset arabası da Finsbury Fields'deki büyük bir çukurun içinde bulunmuştu. Sürücü ya ölmüş ya da arabayı terk edip gitmiş ve atlar çukura çok yakın gittiği için araba onları da sürükleyerek çukurun içine çekmişti. Sürücünün birlikte sürüklendiği, arabanın çukura düştükten sonra sürücünün üzerine devrildiği de iddia ediliyordu. Buna kanıt olarak çukurdaki cesetlerin arasında sürücünün kamçısının görüldüğünü söylüyorlardı, ama bunun doğru olduğunu sanmıyorum.

Duyduğuma göre bizim Aldgate'teki kilisenin avlu kapısının önünde birçok kez ceset arabaları ağzına kadar dolu dururken görülmüş, ama arabaların yanında ne bir çancı, ne bir sürücü, ne de başkası varmış. Arabaların içinde kaç ceset olduğu da bilinmiyormuş, çünkü ölüler bazen balkonlardan veya pencerelerden aşağıya iple sallandırılıyor, bazen de ölü taşıyıcılar veya başka birileri ölüleri arabaya getiriyormuş. Görevlilerin kendilerinin de söylediği gibi kimse cesetlerin hesabını tutmakla uğraşmıyormuş.

Hâkimlerin uyanıklığı büyük bir sınavdan geçiyordu ve itiraf etmek gerek, ne kadar takdir etsek azdır. Bedeli ne kadar ağır ve karşılaştıkları zorluklar ne olursa olsun kentte ve çevresinde iki şey hiç ihmal edilmedi:

(1) Gıda stoku her zaman tamdı ve fiyatlar hiçbir zaman konu etmeye değecek kadar yükselmedi.

(2) Ortalıkta gömülmemiş veya örtülmemiş ceset bulunmuyordu; kenti yürüyerek baştan başa geçseniz bile, yukarıda bahsettiğim üzere Eylül'ün ilk üç haftası gibi kısa bir süre dışında, gündüzleri hiçbir cenazeyle veya bunun herhangi bir iziyle karşılaşmıyordunuz.

Başkalarının açıkladığı ve ölülerin gömülmediğine dair belgelere bakanlar bu ikinci maddeye belki zor inanacak, ama ben bunun kesinlikle yanlış olduğuna kalıbımı basarım. Herhangi bir yerde böyle bir şeyle karşılaşıldıysa bunlar evdeki ölüden kaçanların öylece bıraktıkları ve yetkililere bildirilmemiş olanlardır. Şartlar göz önünde bulundurulduğunda bu hiçbir şeydi. Diğer tüm bölgelerde olduğu gibi sakinlerinin çoğu ölüp gitmiş olan kendi yaşadığım bölgede kısa bir süre de olsa görev yaptığım için bundan kesinlikle eminim. Tabii bundan eminim derken kastım yetkililerin bilgisi dâhilinde olup da gömülmeyen ceset olmadığı, çünkü cesetleri taşıyacak insanlar da, onları gömecek ve örtecek mezarcılar da eksik değildi. Bu da bu tartışmaya son noktayı koymaya yeter. Moses ve Aaron Sokağı örneğindeki gibi kimi ev ve kuytularda yatanlar hiçbir şeyi değiştirmez, çünkü bulunur bulunmaz mutlaka gömüldüler. Birinci maddede geçen gıda stokunun yetersizliği veya pahalılığı konusunda daha önce izlenimlerimi belirtmiştim, daha sonra da buna değineceğim, ama yine de burada belirtmem gerekenler var:

(1) Ekmeğin fiyatı fazla artmadı. Bu yılın başında, yani Mart'ın ilk haftasında bir penilik buğday somunu 10,5 ons, salgın doruktayken 9,5 onstu ve o mevsim boyunca bunun

altına inmedi. Kasım başında ise yeniden 10,5 ons olmuştu. Böyle bir şeyin ölümcül bir salgına maruz kalan hiçbir kentte görüldüğünü sanmıyorum.

(2) İnsanların ekmek alabilmesi için açık tutulan ekmekçi ve fırınlar da hiç eksik olmadı (buna çok şaşıyorum), ama bazı aileler bundan yakınıyordu, çünkü o zamanlar âdet olduğu üzere evde hazırladıkları ekmek hamurunu pişirtmek için fırına giden hizmetçilerin bazen eve hastalanarak, yani vebayı kaparak döndüğü oluyordu.

Tüm bu korkunç salgın dönemi boyunca daha önce de söylediğim gibi iki veba evi kullanıldı. Bunlardan biri Old Caddesi'nin ilerisindeki alanda, diğeri de Westminster'daydı. İnsanları zorlamak gerekmiyordu, çünkü buraya sığınmadığı takdirde kimseden yardım göremeyecek olan, yiyecek erzak, gidecek yer bulamayan binlerce çaresiz yoksul hasta oraya taşınıp tedavi görmeye çoktan razıydı. Sanırım kent yönetimindeki tek kusur hasta kabul edilirken veya iyileşip taburcu edilirken ödeme garantisi veya para verilmediği müddetçe kimsenin veba evine alınmasına izin verilmemesiydi. Çünkü bu evlerde çok iyi hekimler görev başındaydı ve bu sayede sağlığına kavuşup çıkan çoktu. Buna daha sonra tekrar değineceğim. Daha önce de dediğim gibi oradakiler esasen daha çok yanlarında yaşadıkları ailelerin dışarıdaki işlerini görürken vebaya yakalanan hizmetçilerdi; hastalığı eve getirdiklerinde ailenin geri kalanının sağlığını korumak için yollanıyorlardı. Bu evlerde onlara öyle iyi bakıldı ki salgın boyunca Londra veba evinde yalnızca 156, Westminster veba evinde ise 159 kişi öldü.

Daha fazla veba evi olsaydı demekle herkes bu evlere gitmeye zorlanmalıydı demek istemiyorum. Daha en baştan ve hatta sonrasında da bazılarının önerdiği gibi evler kapatılmasa ve hastalar hemen evlerinden alınıp oralara götürülseydi, durum mutlaka çok daha kötü olurdu. Hastanın taşınması başlı başına hastalığı yaymak anlamına gelirdi,

üstelik evler hastalıktan etkili bir şekilde arınmış olmayacağından serbest kalan aile bireyleri de hastalığı kesinlikle başkalarına bulaştırırdı.

Ayrıca zaten aileler tarafından hastalığı ve hasta kişileri saklamak için genellikle kullanılan yöntemler yüzünden bazen ziyaretçiler veya müfettişler durumun farkına varana kadar hastalık ailenin tümüne bulaşmış oluyordu. Öte yandan hasta sayısı öylesine kabarıktı ki veba evlerinin kapasitesi bunları kaldıramaz veya görevliler hepsini saptayıp nakledemezlerdi.

O günlerde bu konunun sıkça tartışıldığını duyuyordum. Hâkimler insanların kapatılmayı kabul etmesini sağlamaya uğraşıyorlardı ve gördüğüm kadarıyla evlerdekiler bekçileri kandıracak yollar bulup dışarıya çıkıyorlardı. Çıkardıkları bu zorluktan anlaşılan, diğer yöntemi de bir şekilde uygulanamaz kılacaklarıydı. İnsanlar yataklarından ve evlerinden zorla çıkartılamazlardı. Böyle bir şeyi yapmak için belediye başkanının memurları yerine bir ordu görevli gerekirdi. Öte yandan kendileriyle veya çocukları ve akrabalarıyla uğraşanlara karşı duyacakları öfke ve çaresizlik onları bu görevlileri öldürmeye itebilirdi. Yani görevliler zaten pek de aklı başında olmayan insanların bu durumda iyice zıvanadan çıkmalarına sebep olabilirlerdi. Oysa hâkimler pek çok vakada hastaları sürükleyerek evlerinden çıkarmak veya emirle zorlayarak korku salıp şiddet uygulamak yerine şefkatle ılımlan davranmayı daha uygun buluyorlardı.

Bu konuya değinmek beni yeniden salgının başladığı zamana götürdü. Salgının tüm kente yayılacağı kesinleştiğinde hemen hareketlenip telaşla kenti terk etmeye başlayanlar daha önce de söylediğim gibi hâli vakti yerinde olanlardı. Benim de yerinde tanık olduğum bu kalabalık çok büyüktü; yollar insanları taşıyan, sürülen ve çekilen yolcu vagonları, atlar, yük arabaları ve faytonlarla doluydu. Sanki bütün kent kaçıyordu. Şayet o dönemde ürkütücü, özellikle insan-

ların kendilerine dair tasarruflarını hiçe sayan türden düzenlemeler yapılmış olsaydı, bu durum şehir ve banliyöleri çok büyük bir kargaşaya sürüklerdi.

Hâkimler vatandaşları düzene sokmak için gayet iyi yönetmelikler çıkararak, sokaklardaki düzeni koruyarak ve durumu ne olursa olsun herkes için her şeyi olabildiğince uygun hâle getirerek halkı rahatlatmayı başardı.

İlk önce belediye başkanı, yardımcıları, belediye meclisi ve mahalli meclis üyelerinin bir kısmı veya onların vekilleri bir karara vararak bunu açıkladılar. Buna göre kenti terk etmeyeceklerdi, düzeni sağlamak için her daim hazır olacaklar, her türlü olayda adil davranacaklar, yoksullara gerekli yardımları dağıtacaklar, kısacası güçleri yettiğince görevlerinin başında olup Londralıların onlara olan güvenini boşa çıkarmayacaklardı.

Buna uygun olarak belediye başkanı, şerifler vs. aşağı yukarı her gün toplantılar yapıp sivil huzuru sağlamak için gerekli gördükleri düzenlemeleri yaptılar. İnsanlara olabildiğince nezaket ve hoşgörüyle davranırlarken, hırsızlar, zorla evlere girenler, ölülerin veya hastaların mallarını yağma edenler gibi haddini bilmez serserileri layıkıyla cezalandırdılar ve belediye başkanıyla meclis üyeleri tarafından bu gibi suçlara karşı devamlı pek çok bildiri yayımlandı.

Ayrıca bütün polis memurlarının ve kilise yetkililerinin aksi hâlde ağır cezalara çarptırılacakları söylenerek kentte kalmaları emredilmişti veya belediye meclis üyeleri veya mahalli meclis üyelerinin onaylayacağı ve güvenliklerini sağlayacağı ehil ve yeterli sayıda vekil tayin etmeleri salık verilmişti. Ölüm hâlinde ise derhâl yerlerine yeni polisler atayacaklardı.

Özellikle ilk zamanlarda herkes panik hâlinde kaçmayı düşünürken bu kararlar insanları çok rahatlattı. Söylendiği gibi toplu bir göç olduğunda kent yoksullar dışında tamamen boş kalacak ve kalabalıkların girişeceği yağma yüzün-

den taşra harap olacaktı. Hâkimler üstlerine düşenleri hiç çekinmeden ve söz verdikleri gibi yerine getirdi, belediye başkanımız ve şerifler sokaklarda ve tehlikenin en fazla olduğu yerlerde sürekli dolaştılar. Çevrelerini büyük kalabalıkların sarmasını istemeseler bile, acil durumlarda insanların onlara yaklaşmasını hiçbir zaman engellemeyip tüm dert ve şikâyetleri sabırla dinlediler. Belediye başkanımız şikâyetleri salonunda dinlerken kalabalıktan biraz uzak olmak ve kendi güvenliğini sağlamak amacıyla alçak bir asma kat yaptırdı.

Ayrıca belediye başkanının yardımcısı olarak adlandırılan özel memurlar daima sırada hazır bekliyor ve bazen olduğu gibi içlerinden biri hastalandığında veya hastalık bulaştığında diğeri hemen onun görevini üstlenerek iyileşeceği belli olana veya ölene kadar yerini dolduruyordu.

Şerifler ve belediye meclis üyeleri de görevli oldukları birim ve bölgelerde benzer şekilde davrandılar, şerifin yardımcı ve memurları sıraları geldikçe göreve atanarak ilgili meclis üyesinin emirlerini yerine getirmeye devam ettiler, böylece adaletin her durumda kesintisiz işlemesi sağlandı. Önceliklerinden biri de pazarların rahatça kurulmasının sürdürülmesi için verilen emirlere özen göstermekti. Bunun için pazarın kurulduğu günlerde ya belediye başkanı ya da şeriflerden biri veya her ikisi birden at sırtında emirlerinin yerine getirilip getirilmediğini denetledi. Taşradan halkın geliş ve dönüşü için mümkün olduğunca teşvik edici ve rahat bir ortam sağladılar, sokaklarda onları rahatsız edecek veya korkutacak, sonuç olarak da pazara gelmek istememelerine sebep olacak hiçbir şeyin olmamasına özen gösterdiler. Fırıncılar için de özel emir çıkarılmıştı, yardımcılarıyla birlikte fırıncılar derneğinin başkanı belediye başkanımızın haftalık olarak saptadığı ekmek fiyat ve gramajını denetlemekle sorumlu tutulmuştu; fırıncılar da fırınlarını sürekli açık tutmak zorundaydı, aksi takdirde Londra kentinde özgür bir vatandaş olma ayrıcalıklarını kaybedebilirlerdi.

Bu sayede yukarıda söylediğim gibi ekmek hep boldu ve her zamanki gibi ucuzdu, pazarlarda da ürün hiç eksik olmuyordu. Öyle bir bolluk vardı ki sürekli şaşırıyor ve taşralıların sanki kentte salgın yokmuş, hastalığa yakalanma tehlikesi yokmuş gibi bir rahatlıkla, cesurca pazara geldiklerini gördükçe kentin dışına çıkmakta fazla çekingen ve ürkek davrandığım için kendime kızıyordum.

Sözü edilen hâkimlerin hayranlık uyandıran işlerinden biri de sokakların her zaman temiz olmasının sağlanarak ürkünç görüntülerden, cesetlerden veya onun gibi rahatsız edici ve uygunsuz manzaralardan uzak tutulmasıydı. Tabii yukarı bahsettiğim gibi birinin birdenbire sokakta düşüp ölmesi dışında... O zaman da ceset genellikle ya bir bezle ya da bir battaniyeyle örtülüyor veya geceye kadar en yakındaki kilise avlusuna götürülüyordu. Belayı, sıkıntıyı ve tehlikeyi beraberinde getiren bütün zahmetli işler gece yapılıyor, vebalı ölülerin kaldırılması, gömülmesi ve giysilerinin yakılması işlemleri geceleyin sürdürülüyordu, bütün cesetler çeşitli kilise avlularındaki büyük çukurlara veya mezarlıklara geceleri taşınıyordu. Sabah olduğunda her şey örtülüp kapatılmış oluyordu. Bu nedenle gündüzleri felakete dair bir şey ne görülüyor, ne de duyuluyordu, yalnızca bomboş sokaklar, kapanmış evler ve dükkânlar göze çarpıyor, zaman zaman da insanların pencerelerden dışarıya taşan şiddetli haykırış ve ağıtları işitiliyordu.

Dediğim gibi salgının doğuya kadar gelerek tüm kente yayıldığı o dönem dışında, kent sokaklarına hâkim olan sessizlik ve ıssızlık kentin dışındaki kadar yoğun değildi. Açıkçası salgının genel olarak bakınca fark edilir biçimde ilk önce şehrin bir ucunda başlaması Tanrı'nın bir lütfudur. Veba diğer bölgelere ağır ağır ilerledi, bu tarafa veya doğuya doğru geldiğinde şiddetini şehrin batı kesiminde çoktan tüketmişti, yani salgın bir yönde ilerlerken diğer tarafta sakinleşti. Örneğin, salgın şehrin ucundaki St Giles ve Westminster'da başlayıp Temmuz ortasına kadar tüm bölgede, yani St Giles-

in-the-Fields, St Andrew's, Holborn, St Clement Danes, St Martin-in-the-Fields ve Westminster'da bütün şiddetiyle sürdü. Temmuz'un sonuna doğru bu bölgelerde hızını düşürüp şehrin doğusuna geldi, Cripplegate, St Sepulcher, St James, Clerkenwell ile St Bride ve Aldersgate'de inanılmaz şiddetlendi. Veba bütün bu bölgelerde hüküm sürerken, kent ve nehrin Southwark tarafındaki tüm bölgelerle Stepney, Whitechapel, Aldgate, Wapping ve Ratcliff bölgelerinin tümü hastalıktan çok az etkilenmiş durumdaydı. Bu nedenle insanlar telaşlanmadan işlerine ve ticarete devam etti, dükkânlarını açık tuttu ve tüm kentte, doğu ve kuzeydoğu banliyölerinde ve Southwark'da veba yokmuşçasına birbirleriyle çekinmeden konuşup görüşmeye devam ettiler.

Cripplegate, Clerkenwell, Bishopsgate ve Shoreditch gibi kuzey ve kuzeybatı banliyöleri tamamen hastalığın pençesine düştüğünde bile geri kalanlar henüz fena durumda sayılmazdı. Örneğin 25 Temmuz-1 Ağustos arasında bütün hastalıklardan ölenlerin sayısı:

St Giles, Cripplegate	554
St Sepulcher	250
Clerkenwell	103
Bishopsgate	116
Shoreditch	110
Stepney Bölgesi	127
Aldgate	92
Whitechapel	104
Surlar içindeki tüm 97 bölge	228
Southwark'ın tüm bölgeleri	205
	1.889

O hafta iki bölgede, yani Cripplegate ve St Sepulcher'de doğudaki bütün banliyöler ve Southwark bölgeleri dâhil bütün kentin toplamından 48 kişi fazla öldü. Bu da İngiltere'nin her yerinde ve özellikle gıdamızın çoğunun geldiği komşu ilçe ve pazarlarda kentin sağlıklı olduğuna dair itibarın bu sağlık durumu mahvolduktan sonra bile sürmesini sağladı. Çünkü taşradan şehre Shoreditch ve

Bishopsgate'den veya Old Caddesi ve Smithfield'den gelenler sokakların boş, evlerin ve dükkânların kapalı olduğunu, anca birkaç kişinin de sokağın ortasından heyecanlı bir şekilde yürüdüğünü görüyorlardı, ama kentin içine girdiklerinde işler daha iyi görünüyordu. Pazarlar ve dükkânlar açıktı, eskisi kadar kalabalık olmasa da insanlar her zamanki gibi sokaklarda dolaşıyorlardı. Bu durum Ağustos sonu, Eylül başına kadar böyle sürdü.

Ama sonra işler epeyce değişti; salgın batı ve kuzeybatı bölgelerde yavaşlarken kent, doğu banliyöleri ve Southwark tarafının üzerine korkunç ağırlığıyla çöktü.

İşte o zaman kent gerçekten kasvetli bir hâl almaya başladı, dükkânlar kapandı, sokaklar boşaldı. Kent merkezinde zorunluluktan sık sık dışarı çıkmak durumunda kalan insanlar görülüyordu, özellikle öğle vakti pek çok kişiye rastlamak mümkündü, ama sabah erken saatlerde ve akşamları nadiren birileri görülüyor, Cornhill ve Cheapside'da bile kimseler olmuyordu.

Kendi gözlemlerim o haftalara ait ölüm listeleri tarafından doğrulanıyordu. Bahsettiğim bölgelerle ilgili olan ve değindiğim hesapları net bir şekilde gözler önüne seren bir özet aşağıda.

Bu haftalık liste kentin batı ve kuzey bölgelerindeki definlerin azaldığını gösteriyor:

12-19 Eylül arası

St Giles, Cripplegate	456
St Giles-in-the-Fields	140
Clerkenwell	77
St Sepulcher	214
St Leonard, Shoreditch	183
Stepney Bölgesi	716
Aldgate	623
Whitechapel	532
Surlar içindeki 97 bölge	1.493
Southwark tarafındaki 8 bölge	1.636
	6.070

Gerçekten garip ve üzüntü verici bir gelişmeydi bu ve iki ay daha sürseydi çok az kişi sağ kalabilirdi. Fakat Tanrı'nın inayeti diyorum, ilkin batı ve kuzey bölgelerde korkunç bir biçimde başlayan salgın sonra gördüğünüz gibi hayli sakinleşmişti; insanlar bu tarafta ortalardan kaybolurken o tarafta yeniden dışarılarda görünmeye başladılar. Ondan sonraki bir veya iki hafta içinde şehrin diğer taraflarındakileri yüreklendirecek değişiklikler devam etti. Örneğin:

19-26 Eylül arası

St Giles, Cripplegate	277
St Giles-in-the-Fields	119
Clerkenwell	76
St Sepulcher	193
St Leonard, Shoreditch	146
Stepney Bölgesi	616
Aldgate	496
Whitechapel	346
Surlar içindeki 97 bölge	1.268
Southwark tarafındaki 8 bölge	1.390
	4.927

26 Eylül-03 Ekim arası

St Giles, Cripplegate	196
St Giles-in-the-Fields	95
Clerkenwell	48
St Sepulcher	137
St Leonard, Shoreditch	128
Stepney Bölgesi	674
Aldgate	372
Whitechapel	328
Surlar içindeki 97 bölge	1.149
Southwark tarafındaki 8 bölge	1.201
	4.328

Kentin ve malum doğu ve güney taraflarının sefaleti şimdi gerçekten son haddine varmıştı. Çünkü gördüğünüz gibi salgın oralara, yani kente, nehrin üstündeki sekiz bölgeye ve Aldgate, Whitechapel ve Stepney'e bütün ağırlığıyla yük-

lenmişti. İşte o günler daha önce de değindiğim gibi ölüm listelerindeki rakamların inanılmaz şekilde yükseldiği, bir haftada 8 veya 9.000 kişi, bana kalırsa 10-12.000 kişinin öldüğü zamanlardı. Daha önce gösterdiğim gerekçelerden dolayı bu konudaki fikrim sabit: Görevliler kesin sayıya hiçbir zaman ulaşamadı.

Daha sonra o dönemi Latince olarak yazan çok ünlü hekimlerden biri, gözlemlerine dayanarak bir haftada 12.000 kişinin, özellikle de bir gecede 4.000 kişinin öldüğünü söylüyor. Bense bu kadar çok kişinin öldüğü öyle dikkat çekecek derecede korkunç bir geceyi hatırlamıyorum. Bütün bunlar ölüm listelerinde verilen sayıların yukarıda bahsettiğim gibi şüpheli olduğunu gösteriyor. Daha sonra bu konuya döneceğim.

Tekrar bu konuya dönmek üzere şimdilik bir kenara bırakmama izin verin, koşulları tekrarlamak gibi görünse de kentin ve benim yaşadığım tarafların o sıradaki perişan hâlini betimleyeyim. Kent ve diğer bölgeler, çok sayıda kişi taşraya gitmiş olsa da insanla kaynıyordu, çünkü halkın uzun bir süredir vebanın kent içine, Southwark'a, Wapping'e ve Ratcliff'e asla gelmeyeceğine dair çok güçlü bir inancı vardı. İnsanlar buna öyle inanmışlardı ki birçok kişi güvende olmak için batıdaki ve kuzeydeki banliyölerden doğu ve güney tarafındaki semtlere taşınmıştı ve bana kalırsa böylece vebayı normal şartlarda olacağından daha hızlı bir şekilde buraya taşımışlardı.

İnsanların hastalığı birbirlerine bulaştırmaları konusunda, gelecek kuşakların işine yarasın diye bir yorumda daha bulunmak istiyorum. Sağlıklı olanlar vebayı yalnızca hasta insanlardan kapmıyor, doğrudan doğruya "iyiler"den de alıyorlardı. Ne demek istediğimi açıklayayım: Hastalar derken hasta oldukları bilinenler, yatağa düşmüş olanlar, tedavi görenler veya vücutlarında şişlik ve urları olanları kastediyorum. Bu insanlar yatağa düştükleri veya bu durumlarını

saklayamayacak hâlde oldukları için herkes onlara karşı tedbir alabiliyordu.

Benim iyiler dediklerim hastalığı aslında kapmış ve kanlarında taşıyan, ancak henüz hiçbir belirti göstermeyen kişiler, hatta durumu kendileri bile günlerce fark edememiş olanlar. Bu insanların soluğu her yerde ve onlara yaklaşan herkese ölüm saçıyor, giysileri hastalığa yuva oluyor, elleri hele sıcak ve nemliyse dokundukları her şeye hastalığı bulaştırıyordu ki genellikle terleme eğilimi gösteriyorlardı.

Bu insanları saptamak olanaksızdı, dediğim gibi bazen kendileri bile hasta olduklarını anlayamıyorlardı. Sık sık sokakta düşüp bayılanlar bunlardı, çünkü çoğu son ana, ta ki birden terlemeye başlayarak hâlsizlikle bir kapının önüne oturup ölene kadar etrafta dolaşıyordu. Kötü olduklarını hissedince evlerinin kapısına varmaya çalıştıkları veya bazen evlerine girmeyi başarıp orada ölüp kaldıkları da oluyordu. Bazen de belirtileri göstermeye başlasalar da farkına varmadan sokaklarda dolaşıyorlar, dolaşırken kendilerini iyi hissediyorlar, ama eve geldikten bir iki saat sonra ölüyorlardı. Bu insanlar tehlikeliydi, sağlıklı insanların korkması gereken kişiler bunlardı, ama diğer taraftan saptanmaları da olanaksızdı.

İşte bu nedenle böyle bir felakette ne kadar tetikte olunursa olunsun vebanın yayılması önlenemez, çünkü hastalığın bulaştığı insanlarla sağlıklıları ayırabilmek olanaksızdır ve hastalığın bulaştığı insanların kendi durumlarını tamamen bilmeleri de... 1665 yılındaki veba dönemi boyunca Londra'da dolaşıp insanlarla çekinmeden sohbet eden bir adam tanıyorum. Kendisini tehlikede hissettiği anda kullanmak üzere yanında bir panzehir veya likör taşıyordu. Tehlikede olduğunu anlamasına veya erkenden fark etmesine yarayan, açıkçası benim daha önce hiç duymadığım, ondan sonra da karşılaşmadığım, ne kadar güvenilir olduğunu da bilmediğim bir yöntemi vardı: Bacağında bir yara vardı ve

dediğine göre sağlıklı olmayan biriyle karşılaşıp da hastalık ona geçmeye başladığında bunu belirtilerden anlıyordu; yarasının rengi soluyor, bembeyaz kesilip sızlamaya başlıyordu. Sızıyı hisseder hissetmez oradan ayrılma veya kendini korumak amacıyla sürekli yanında taşıdığı içkisini içme vaktinin geldiğini anlıyordu. Sağlıklı olduklarını düşünen, çevredekilere de öyle görünen kişilerle beraber olduğu bir ortamda yarası birkaç kez sızlarsa hemen ayağa kalkıyor ve yüksek sesle herkese, "Arkadaşlar, odada vebalı biri var," deyip topluluğu dağıtıyordu. Açıkçası bu da vebanın ele geçirmiş olduğu bir şehirde insanlar önüne gelenle sohbet etmeye kalkarsa hastalanmaktan kurtulmalarının mümkün olmayacağının ve insanların farkında olmasalar da hastalığı taşıdıklarının, durumu daha kendileri bilmezken hastalığı bulaştırmalarının kaçınılmaz olduğunun kuşkusuz bir göstergesidir. Bu nedenle hastaların durumlarının farkına varmadan önce konuştuğu herkesi bulup kapatmadıkça "iyiler"i kapatmak ve "hastalar"ı başka yere götürmek bir işe yaramaz. Ayrıca bu tür bir araştırma da bir işe yaramaz, çünkü ne kadar geriye gitmek gerektiğinden ve hastalığı kimden, ne zaman, nerede ve nasıl kaptığından kimse emin olamaz.

Bence birçok insanın havanın bozulduğunu ve hastalık taşıdığını söylemesi, hastalık havada olduğundan kiminle konuştuğuna dikkat etmeye gerek yok demesi bu yüzden. Bu düşünceyle tuhaf bir huzursuzluk ve şaşkınlığa düşmüş pek çok kişiyle karşılaştım. Biri diğerine endişe içinde, "Hasta olan hiç kimsenin yanına bile yaklaşmadım! Sağlıklı insanlar dışında kimseyle konuşmamama rağmen yine de hastalandım!" derken karşısındaki, "Bu bana Tanrı'nın bir cezası!" diyerek derin düşüncelere daldı. İlki şikâyetini tekrarlayarak, "Hastalığa veya hasta olan hiç kimseye yaklaşmadım. Havanın içinde bu, hiç şüphem yok," dedi, "her soluk aldığımızda ölümü içimize çekiyoruz, bu Tanrı'nın işi ve karşı koymak imkânsız." Böyle düşünüldüğü için pek

çok insan en sonunda tehlikeye karşı duyarsızlaştı ve özellikle salgının şiddetlendiği son zamanlarda öncelerine oranla daha umursamaz ve daha tedbirsiz davranmaya başladı. Türklere özgü bir kadercilikle, "Tanrı bizi çarpacaksa evde de otursak bir, sokakta da dolaşsak bir," deyip bundan kaçış yok diye düşünerek hastalıklı evlere bile girip çıkmaya ve hasta insanlarla konuşmaya başladılar. Hastaları ziyaret ettiler, hasta olmalarına rağmen eşleriyle ve akrabalarıyla aynı yatakta yattılar. Peki, sonuçta ne mi oldu? Elbette Türkiye'de ve böyle düşünülen ülkelerde ne oluyorsa o: Hastalandılar ve yüzlercesi, binlercesi öldü.

Hele böyle bir zamanda ilahi yargının yüreklere saldığı korkuyu, Tanrı'nın takdiri karşısında saygıyla eğilmeyi küçümsemek niyetinde değilim. Bir kenti, ülkeyi veya kavmi vuran böyle bir salgın kuşkusuz gökten inen bir ceza, Tanrı'nın intikamının bir habercisi ve o kavmin, ülkenin veya kentin tövbe edip mütevazı olması için avaz avaz yapılmış bir çağrıdır. Peygamber Yeremya (xviii. 7, 8) şöyle der: "Bir ulusun veya krallığın kökünden sökületeğini, yıkılıp yok edileceğini duyururum da, uyardığım ulus kötülüğünden dönerse, başına felaket getirme kararımdan vazgeçerim." Bu anları kayda geçirdiysem, böyle zamanlarda insanın aklından çıkmayan Tanrı'nın haşmetinin izlerini soluklaştırmak için değil, ruhlarına kazımak içindir.

Demem o ki, bu gibi olayları Tanrı'nın işi olarak gören, ilahi takdirin tayini ve yönlendirmesine bağlayan birini kusurlu göremem; hayır, Tanrı'nın özel olarak seçtiği, dikkatten kaçması mümkün olmayan takdiriyle hastalığa yakalanmayan veya hastalanıp kurtulan insanların olduğu olağanüstü örnekler vardı. Kendi kurtuluşumu da neredeyse bir mucize gibi görüyor ve minnetle anlatıyorum.

Vebanın doğal nedenlerden kaynaklanan bir hastalık olduğunu söylediğim zaman, gerçekten de doğal yollarla yayıldığını kastediyorum, ama insani nedenler ve etkilerle iler-

lemiş olması hastalığın Tanrı'nın takdiri olmadığı anlamına gelmiyor. Doğanın bütün düzenini ilahi güç kurduğuna ve sürdürdüğüne göre, demek ki bu güç merhamet olsun, ceza olsun insanlar üzerindeki takdirini doğanın akışına bırakmayı uygun buluyor, doğal gelişmeleri bir araç olarak kullanırken olanları memnuniyetle kabul ederek bir kenarda duruyor, ancak yine de gerek gördüğü takdirde doğaüstü gücüyle müdahale ediyor. Bir salgının ortaya çıkışında doğaüstü bir müdahaleye delalet eden olağanüstü bir durum olmadığı, bilakis olayların olağan akışının Tanrı katından gelecek bir hastalığın doğuracağı tüm sonuçları doğurmaya yetecek kadar tehlikeli olduğu açıktır. Bütün bu sebep ve sonuçlar arasında hastalığın gözle görülemeyen ve kaçınılmaz olan gizli bulaşma yolu, doğaüstü güç ve mucizelere gerek olmadan ilahi intikamın şiddetini uygulamak için fazlasıyla yeterlidir.

Hastalık doğası gereği öylesine kesin nüfuz ediyor ve bulaşıcılığı öylesine hissedilmeden işliyordu ki burada olduğumuz sürece alınabilecek en sıkı tedbir bile bizi koruyamazdı. Beni şu söylediğime ikna eden çok sayıda örnek hâlâ hafızamda taze, hiç kimsenin de bu olayların açıkça kanıt olduğuna itiraz edebileceğini sanmıyorum: Bence bütün ülkede hiç kimse hastalığı durup dururken kapmadı, kanaatim bu, bütün bulaşıcı hastalıklarda olduğu gibi birisinden, daha önce hastanmış olan birinin giysisinden, temasından veya kokusundan ona geçti.

Hastalığın Londra'ya ilk gelişi, yani Doğu Akdeniz ülkelerinden Hollanda'ya götürülen malların Londra'ya girdiği anda hastalığın başlaması da bunu kanıtlıyor, hastalığın ilk ortaya çıkışının Long Acre'da bu malların taşınıp ilk kez açıldığı bir evde olması da, hastalarla alenen tedbirsizce görüşülmesiyle hastalığın evden evde yayılması da, ölülerle ilgilenen kilise görevlilerinin hastalanması da vb. Salgının çıkış noktasına dair bilinen güvenilir kanıtlar böyleydi, sonra

da kişiden kişiye ve evden eve atlayarak devam etti, başka şekilde değil. Hastalığın ilk bulaştığı evde dört kişi öldü, evin sahibesinin hasta olduğunu duyan bir komşu ona geçmiş olsun ziyaretine gitti, sonra evine dönüp hastalığı kendi ailesine bulaştırdı, kendisi ve bütün ev halkı öldü. İkinci evde hastalanan ilk kişiye dua etmeye giden bir papazınsa hemen hastalanıp evindeki birkaç kişiyle birlikte öldüğü söylendi. İşte o zaman genel bir salgın olacağını başlangıçta hayal bile etmeyen hekimler endişelenmeye başladı. Cesetleri incelemeye gönderildiklerinde bütün korkunç bulguların kesinlikle vebayı işaret ettiğini ve bunun genel bir salgın tehdidi olduğunu, zaten pek çok insan hasta kişilerle konuşmuş ve büyük bir olasılıkla hastalığı kapmış olduğu için salgını durdurmanın olanaksız olduğunu söylediler.

Hekimlerin bu fikri tehlikenin sinsice yayıldığına dair daha sonraki gözlemlerime uyuyor. Hasta yanına yaklaşmayan birine hastalığı bulaştıramazdı, ama ortalıkta hasta olduğundan habersizce sağlıklı gibi dolaşan bir adam vebayı bin kişiye bulaştırabilirdi, onlar da aynı şekilde çok daha fazla insana yayabilirdi ve bunu hastalığı kapan da, bulaştıran da bilmeden yapar, hastalığın etkilerini de belki daha kaç gün hissetmezdi.

Örneğin, bu salgın döneminde hastalığı kaptıklarını tarif edilmez bir şaşkınlık içinde ancak belirtiler çıktığı zaman anlayan çok sayıda kişi o noktadan sonra altı saat bile yaşamadı, çünkü belirti dedikleri bu benekler aslında kangren benekleriydi, çürümüş et parçalarıydı; ufak gümüş peni büyüklüğünde küçük yumrulardı, nasır veya boynuz gibi serttiler. Yani hastalık bu evreye geldiğinde artık yapacak hiçbir şey kalmıyor ve ardından kesinlikle ölüm geliyordu. Dediğim gibi, bu kişiler ölümcül işaretler ortaya çıkana kadar ne hasta olduklarını biliyorlar, ne de kendilerini her zamankinden farklı hissediyorlardı. Fakat hepsine hastalığın önceden bulaştığını ve bir süredir ciddi şekilde hasta

olduklarını, bunun sonucunda da günler öncesinden nefeslerinin, terlerinin, hatta giysilerinin hastalıklı olduğunu herkesin kabul etmesi gerek. Bu da hekimlerin benden çok daha iyi hatırlayacağı çok sayıda vakaya neden oldu. Ben de bazılarına tanık olduğum, bazılarını işittiğim hadiselerin bir kısmından burada söz edeceğim.

Salgının eskiye oranla kentin içinde çok daha şiddetli olduğu Eylül'e kadar güven içinde ve hastalığa maruz kalmadan yaşamış olan bir kişi, büyük bir neşeyle ve –bana kalırsa– fazla büyük konuşarak nasıl hiçbir risk altında olmadığını, ne kadar tedbirli olduğunu ve herhangi bir hastaya nasıl asla yaklaşmadığını anlatıp duruyormuş. Bir gün komşusu ona, "O kadar da emin olmayın Bay —, kimin hasta, kimin sağlıklı olduğunu bilmek o kadar da kolay değil, dışarıdan iyi gibi görünen biri bir saat sonra ölüveriyor," demiş. "Dediğin doğru," diye cevap vermiş uzun zamandır vebadan kaçmayı başaran küstah adam – yukarıda da dediğim gibi bu sebeple özellikle kenttekiler o sıralarda fazlasıyla rahat davranmaya başlamışlardı. "Dediğin doğru," demiş, "kendimi güvende hissetmiyorum, ama sanırım tehlike arz eden herhangi biriyle bir arada bulunmamışımdır." Komşusu, "Yo! İki gece önce Gracechurch Caddesi'ndeki Bull Head Tavernası'nda Bay —'la beraber değil miydiniz?" diye sormuş. "Evet ama bizden başka kimse yoktu. O nedenle tehlikeli olabileceğini düşünmedik," diye yanıtlamış adam. Bunun üzerine komşusu onu üzmek istemediği için artık bir şey dememiş, fakat bu durum adamı daha da meraklandırmış, onun çekingen tavırlarıyla iyice huzursuz olan adam âdeta ateşler içinde, "Ölmedi, değil mi?" diye bağırarak sormuş. Komşusu yine bir şey söylememiş, ama yukarıya doğru bakıp kendi kendine bir şeyler mırıldanmış. Bunun üzerine bembeyaz kesilen adam sadece, "Öyleyse ben de bir ölüyüm!" diyerek hızla eve koşmuş, henüz kendini hasta gibi hissetmediğinden, koruyucu bir şeyler ver-

mesi için yakınlardaki bir eczacıyı çağırtmış. Eczacı adamın göğsünü açıp hastalığın bir belirtisini yakaladıktan sonra sadece, "Tanrı'ya sığın," diyerek susmuş. Adam da birkaç saat içinde ölmüş.

Hastalar kendilerini tamamen sağlıklı hisseder ve durumun günlerce farkına varmazken, hastalık kişiden kişiye bu şekilde yayılırken, hâkimlerin evleri kapatarak veya hastaları naklederek salgını durdurması mümkün müdür, bu vakaya bakarak herkes karar verebilir.

Burada akla gelebilecek soru şu olabilir: İnsanlar hastalık ölümcül bir şekilde kendini fark ettirinceye dek ne kadar bir süre felaketin tohumlarını içlerinde taşıyor ve ne kadar bir süre sağlıklı görünerek etrafta dolaşıp kendilerine yaklaşanlara bulaştırıyordu? Bence bu soruya sadece ben değil, en deneyimli hekimler bile doğrudan yanıt veremezler ya, onların gözden kaçırdıklarını bazen sıradan bir gözlemci fark edebilir. Anlaşılan yurt dışındaki hekimlere göre hastalığın insanın ruhunda veya damarlarında uzunca bir süre uykuda kalması mümkün. Yoksa neden şüpheli yerlerden gelenlere limanlarda ve sınırlarda karantina uygulansın? Doğanın böyle bir düşman karşısında galip veya mağlup olmaksızın boğuşması için kırk gün fazla uzun bir süreymiş gibi gelebilir. Ben kendi gözlemlerime dayanarak şunu söyleyebilirim, eğer on beş günü aşkın bir süre geçmişse, bu kişilerin artık başkalarına hastalık bulaştıracak surette hastalık kapmış olabileceğini düşünmüyorum. Bu hesapla şehirdeki bir ev kapatıldığında ve biri vebadan öldüğünde, on altı ila on sekiz günün sonunda ailedeki hiç kimse hastalanmış görünmüyorsa, kurallar yumuşuyor ve kendi kendilerine dışarıya çıkıp dolaşmalarına göz yumuluyordu; insanlar da onlardan eskisi kadar korkmuyor, hatta tersine düşman evlerindeyken hastalanmadıklarına göre onların şimdi daha da güçlendiklerini düşünüyorlardı. Ne var ki bazı durumlarda hastalığın çok daha uzun bir süre kendini gizleyebildiğini gördük.

Bütün bu gözlemlere dayanarak Tanrı beni tam tersi davranmaya yönlendirmiş olsa da bu konudaki fikrim ve bir reçete gibi bırakacağım şey, vebaya karşı kullanılabilecek en iyi ilacın ondan kaçmak olduğudur. Tanrı bizi tehlikenin tam ortasındayken koruyabilir, tehlikenin geçtiğini sandığınızda da bizi yanına alabilir diye düşünerek halkın cesaret bulduğunu biliyorum. Bu düşünceyle şehirden kaçmayan binlerce insanın cesedi ağzına kadar dolu cenaze arabalarıyla büyük çukurlara atıldı. Tehlikeden kaçıp şehri terk etmiş olsalardı inanıyorum ki felaketten de korunmuş olacaklardı, en azından korunmuş olma ihtimalleri daha yüksek olacaktı.

Sadece bu temel kural dikkate alınırsa, gelecekte böyle bir hadiseyle karşılaşıldığında veya benzer bir durumda insanları 1665 salgınında idare etmek için alınanlardan veya duyduğum kadarıyla yurt dışında uygulananlardan çok daha farklı önlemlere başvurulacağına eminim. Kısacası, insanları daha küçük gruplara bölerek vakitlice birbirinden uzaklaştırmaya ve özellikle toplu hâlde bulunan insanlar için tehlikeli olan böyle bir bulaşıcı hastalığın daha önce olduğu ve tekrar olacağa benzediği gibi bir milyon insanı bir arada bulmasını önlemeye dikkat etmek gerekir.

Salgın büyük bir yangın gibidir; çıktığı yerde sadece birkaç ev yakınsa onları yakar veya müstakil bir evde başladıysa yalnız o evi yakar. Fakat evlerin birbirine yakın inşa edildiği bir kasabada veya şehirde çıkarsa hızla yayılır, öfkesi her yere ulaşır ve erişebildiği her şeyi yakar kül eder.

Buna benzer (Tanrı korusun!) başka bir düşmanın tehdidi altında kalındığı takdirde şehirdeki tehlikeli insanlardan, yani bir kuşatma olsa işe yaramaz boğazlar olarak adlandırılabilecek dilenciler, açlar ve çalışan yoksul kesimden büyük ölçüde nasıl kurtulunacağına dair fazla düşünmeme bile gerek olmadan şehir yönetimine birkaç öneride bulunabilirim. Bu insanlar dikkatlice ve tabii ki kendi iyilikleri için nakledilirken, şehrin varlıklı kesimi de aynı şeyi aileleri, hizmetlileri

ve çocukları için ayarlarsa, kent ve çevresi etkili bir biçimde tahliye edilmiş ve böylece hastalığın ele geçirdiği yerdeki nüfus onda bire inmiş olur. Nüfusun beşte biri, yani 250.000 kişi kalsa, aynı sayıda insanın daha yakın yaşadığı Dublin veya Amsterdam gibi daha küçük bir şehre göre daha geniş bir alana yayılmış olduklarından hastalık etraflarını sardığında kendilerini daha iyi korur, hayat şartları bakımından daha az etkilenirler.

Bu son salgında yüzlerce, hatta binlerce ailenin kaçtığı doğru, ama çoğu bunu yapmakta çok geç kaldı ve sadece kaçarken vebadan ölmekle kalmayıp güvenlik için gittikleri yerlerde yaşayan insanlara da hastalığı bulaştırdı. Ne kadar kahredicidir ki, hastalığı önlemenin en iyi yolu aslında hastalığı daha da yaydı. İşte bu kanıt beni daha önce değindiğim, fakat burada daha fazla irdeleyeceğim başka bir konuya getiriyor. Anlaşılan bazı kişiler hastalığın laneti hayati organlarına yerleştikten, ruhlarını geri dönüşü olmaz bir biçimde ele geçirdikten sonra bile günlerce sağlıklı görünüp çevrelerindeki insanları tehlikeye sokmuşlardı. Bunun kanıtının insanların geçtikleri kentlere ve birlikte seyahat ettikleri ailelere hastalığı bulaştırmaları olduğunu söyleyebilirim. Bu nedenle İngiltere'nin hemen hemen bütün büyük kentlerinde veba görüldü, sorduğunuzdaysa hastalığı hep filanca veya falanca Londralının getirdiğini söylüyorlardı.

Bu insanların gerçekten bu kadar tehlikeli olduğunu söylerken, hastalıklarından tamamen habersiz olduklarını varsaydığımı eklemem lazım. Eğer aslında nasıl bir hâlde olduklarını bilip de sağlıklı insanların arasına karışırlarsa, buna bir tür kasten cinayet demek gerekir ve bu da yanlış olduğunu düşünerek yukarıda sözünü ettiğim iddiayı, yani hastaların başkalarına vebayı bulaştırmaktan kesinlikle çekinmediklerini ve neredeyse buna istekli olduklarını doğrulardı. Bu kanıya kısmen bu anlattığım durum yüzünden vardıklarını sanıyorum, ama umarım gerçekten doğru değildir.

Tek bir vakanın genel bir durumu kanıtlamak için yeterli olmadığını kabul ediyorum, üstelik hâlâ hayatta olan bazı komşu ve ailelerinin bilgisi dâhilinde bunun tersini uç bir örnekle kanıtlayan pek çok kişinin adını verebilirim. Komşularımdan bir ailenin reisi hastalığı kapmıştı, çalıştırdığı yoksul bir işçiden olduğunu düşünüyordu, onu görmeye veya yaptırmak istediği kimi işleri görüşmeye evine gidip gelmişti. Bu yoksul adamın daha kapısından girmeden hâlinden biraz şüphelenmiş, ancak tam emin olamamıştı. İş ertesi gün kendi kendine ortaya çıktığında ise artık çok ağır hastaydı. Bunun üzerine derhâl kendini müştemilata taşıtıp, pirinç işçiliği yaptığı atölyenin üst katındaki bir odaya yerleşti. Orada yatağa uzanıp bir süre sonra da öldü; dışarıdan gelen bir hemşire dışında komşularından hiçbiri onunla ilgilenmemişti. Hastalık bulaşmasın diye karısını, çocuklarını ve hizmetlilerini odasına sokmamış, kendileri için iyi dilek ve dualarını onlarla uzaktan konuşan hemşire aracılığıyla göndermişti. Bunların hepsini hastalığın onlara bulaşmasından korktuğu için yapmıştı, çünkü ancak böyle yaparsa onların da hasta olmayacaklarını biliyordu.

Sanırım bütün salgın hastalıklar gibi veba da farklı bünyelerde farklı yollardan ilerliyordu. Bazı vakalarda hemen bastırıyor, şiddetli ateş, kusma, dayanılmaz baş ve sırt ağrıları ve bu ağrılarla birlikte çılgınlık ve öfke nöbetlerine yol açıyor; bazılarındaysa boyun, kasıklar veya koltuk altlarında ortaya çıkıp yarılana kadar korkunç acılar, işkenceler içinde kıvrandıran şişlik ve urlarla kendini gösteriyordu. Tanık olduğum kimi vakalardaysa hastalık sessizce ilerliyor, ateş hastanın ruhunu gizlice pençesine alıyor, baş dönmesi ve bayılmalar başlayana kadar hastalığın farkına bile varılmıyor, ardından da acısız bir ölüm geliyordu.

Tıp bilgim bu aynı hastalığın farklı etkilere yol açışının, pek çok vücutta farklı süreçlerle ilerleyişinin neden ve biçimlerini ele almaya yeterli değil. Ayrıca ciddiyetle yapmış

olsam da gözlemlerimi burada anlatmak yersiz olur, çünkü hem doktorlar bu işte benden çok daha yetkin, hem de düşüncelerimizin farklı olabileceği kimi noktalar çıkması muhtemel. Sadece bildiklerimi, duyduklarımı, bazı vakalara dair kanaatlerimi, gözüme ilişen bazı hususları ve hastalığın bahsettiğim vakalarda büründüğü farklı kılıkları aktarmaktayım. Fakat şunu da eklemem yerinde olur, bu vakaların ilk, yani hastalığın belirgin olduğu türünde ateş, kusma, baş ve vücut ağrısı ve şişlikleri olanlar çektikleri acı bakımından daha fena durumdaydılar, yaşadıkları korkunç bir ölümdü. Yine de ikinci tür, hastalığın olabilecek en ağır hâliydi; çünkü diğerleri özellikle şişlikler yarıldığında çoğunlukla iyileşiyor, fakat bunların kaçınılmaz akıbeti her zaman ölüm oluyordu, hiçbir çözüm, hiçbir çare yetişmiyor, ufukta ölümden başka bir şey görünmüyordu. Bu vakalar diğer insanlar için de daha kötü sonuçlar doğuruyordu. Zira yukarıda söylendiği gibi temasa geçtikleri herkese kendileri de, diğerleri de fark etmeden ölüm saçıyorlardı; zehir kanlarına sinsice nüfuz ediyordu, nasıl olduğunu tarif etmek bir yana, anlamak dahi mümkün değildi.

İki taraf da farkına varmadan hastalığın bulaşabildiğini gösteren iki farklı duruma o günlerde sıkça rastlamak mümkündü. Salgın sırasında Londra'da bulunup hayatta kalmış herhangi birinin bu ikisinden de onlarca örnek bilmemesine imkân yok.

(1) Sağlıklı olduklarını sanan, iyiymiş gibi hayatlarına devam eden anne babalar, farkına varmadan bütün aileye hastalığı bulaştırıp herkesin mahvına neden oldu. İyi olmadıklarına veya tehlike arz ettiklerine dair en ufak bir kuşkuları olsaydı, kesinlikle farklı davranırlardı. Hastalığın babadan bulaştığı bir aileyle ilgili bir hikâye duymuştum: Vebanın belirtileri kendisinde fark edilmeden önce ailenin bazı üyelerinde görülmeye başlıyor, sonra adam kendini daha dikkatli incelediğinde bir süredir hasta olduğu belli oluyor,

ailesini zehirlediğini anladığı anda çıldırıyor ve kendi kendini boğmaya çalışıyor, ama yanındakiler engel oluyor. Ancak birkaç gün sonra ölüyor.

(2) Anlayabildiği kadarıyla sağlıklı olduğunu düşünen, günler boyu elinden geldiğince kendi durumunu tartan çok sayıda insanın yalnızca iştahsızlık veya midelerinde ufak bir rahatsızlık hissettiği durumlar vardı. Bazıları da iştahları yerinde, hatta fazlasıyla açılmışken sadece hafif bir baş ağrısından yakınarak hekime başvurduklarında büyük bir sürprizle karşılaşıyor, ölümün kıyısında olduklarını öğreniyordu; veba bütün vücudu sarmış, artık tedavisi mümkün olmayan bir aşamaya gelmiş oluyordu.

Bu son bahsettiğimin öncesinde belki bir hafta, belki on beş gün nasıl bir ayaklı felaket olduğunu düşünmek, canı pahasına korumak isteyeceği insanlara nasıl zarar verdiğini, belki de çocuklarını şefkatle öperken veya kucaklarken onlara ölümü üflediğini bilmek çok acı. Fakat olan buydu işte ve o kadar sık yaşanmıştı ki pek çok örnek hikâye anlatabilirim. Eğer darbe bu kadar fark ettirmeden iniyorsa, oklar böyle görünmeden uçuşuyor ve anlaşılamıyorsa, hastaları kapatmak veya nakletmek gibi düzenlemelerin hepsi ne işe yarar? Bu uygulamalar yalnızca hasta veya vebalı olduğu görülebilen kişiler için geçerli olabilir, oysa insanların arasında sağlıklı gibi görünürken bir yandan gittikleri her yere ölümü götüren binlerce kişi oluyor.

Bu durum hastalarla sağlıklıları nasıl ayırt edeceklerini bilemeyen hekimleri, özellikle eczacı ve cerrahları şaşkına çevirdi. Vebanın kanlarına yerleştiği, ruhlarını kemirdiği pek çok kişinin hastalıklı solukları ve zehirli terleriyle yürüyen çürümüş birer cesetten ibaret olduğunu, ancak dışarıdan bakınca sağlıklı gibi göründüğünü, hatta hasta olduklarını kendilerinin dahi bilmediğini kabul ediyorlardı. Hepsinin gerçeğin böyle olduğunu kabul ettiğini söyleyebilirim, ama teşhisi nasıl koyacaklarını bir türlü bilemiyorlardı.

Arkadaşım Dr. Heath hastaların nefes kokusundan anlaşılabileceği kanısındaydı, ama bunun için kim bu soluğu içine çekmeye cesaret eder diyordu. Kokuyu ayırt etmek için vebanın o pis kokusunu kendi beynine çekmiş olacaktı sonuçta. Kişinin bir cam parçasının üzerine üflemesiyle de bu ayrımın yapılabileceğini düşünenler olduğunu duymuştum. Nefes camın üzerinde yoğunlaşıyor, bir mikroskopla bakıldığında insanı dehşete düşüren canlı yaratıklar, ejderha, yılan, şeytan, iblis gibi değişik canavarlar ve korkutucu biçimler görülebiliyormuş. Ama gerçekliğinden kuşkulanıyorum, ayrıca hatırladığım kadarıyla o zamanlar bunu denemek için doğru dürüst mikroskoplar da yoktu.

Başka bir âlim, hasta bir insanın soluğunun bir kuşu, hatta sadece küçük olanları da değil, bir horoz veya tavuğu bile zehirleyip anında öldürebileceğini iddia ediyordu. Eğer bulaştığı tavuğu hemen öldürmese de tavuk difterisi dedikleri bir şeye neden oluyormuş, özellikle o sırada yumurtlarsa yumurtaların hepsi çürük çıkıyormuş. Bütün bu iddiaların herhangi bir deneyle desteklendiğini ne gördüm, ne de duydum. Yani bu iddialar için güçlü ihtimaller olduğunu düşündüğüm dışında fazla bir şey söyleyemem.

Bazıları da bu hastaların güçlü bir şekilde üflediklerinde sıcak suyun üzerinde garip bir köpük bırakabileceğini iddia ediyordu; aynı şey başka, özellikle köpüğü tutabilecek tutkala benzer maddeler için de geçerliydi.

Bütün bunlardan çıkardığım sonuç, bu bulaşıcı hastalığın kesinlikle tanımlanamayan bir doğası olduğu veya yayılmasını engellemek için insanoğlunun elinden gelen bir şey olmadığıdır.

Aslında bu vakte kadar hakkıyla çözemediğim ve bildiklerim doğrultusunda cevabını bulamadığım güç bir mesele var. Vebadan ilk ölümün 1664'te, 20 Aralık veya ona yakın bir tarihte, Long Acre veya civarında olduğu söyleniyor; yine genellikle söylendiğine göre bu kişi hastalığı

Hollanda'dan ithal edilen bir parti ipeğin ilk defa o evde açılmasıyla kapıyor.

Ancak bu olaydan sonra Şubat ayının 9'una kadar, yani aşağı yukarı yedi hafta boyunca o bölgede ne kimsenin vebadan öldüğünü, ne de salgın baş gösterdiğini duyduk, sonra aynı evden bir cenaze daha çıktı. Ardından sular duruldu ve hepimiz uzunca bir süre insan içine karışmak konusunda tamamen rahat davrandık, çünkü haftalık listelerde Nisan ayının 22'sine kadar veba yüzünden ölen hiç kimse yer almadı. O tarihte aynı evden değil, ama aynı sokaktan iki kişi daha gömüldü. Hatırlayabildiğim kadarıyla ilk evin hemen bitişiğindeki evdi. Aradan dokuz hafta geçmişti ve ardından yine on beş gün boyunca hiçbir şey olmadı, ama sonra salgın birkaç sokakta ortaya çıkıp her tarafa yayıldı. Şimdi şu soru akla geliyor: Bütün bu süre içinde hastalığın tohumları nerede yatıyordu? Bu kadar uzun bir zaman nasıl durdu ve sonra neden alevlendi? Ya hastalık insandan insana hemen bulaşmadı ya da bulaştıysa, demek ki günlerce, haftalarca, hatta karantina süresince değil, suasantina[47] süresince – sadece 40 gün değil 60 gün boyunca ve belki daha uzun süre hastalık belirtisi göstermese de veba vücutta yer etti.

Hâlâ hayatta olan pek çok kişiyle birlikte ben de üç ay süren çok soğuk bir kış ve şiddetli donun doktorların ihtimal verdiği gibi salgını kontrol altına aldığına başlangıçta tanık olmuştum. Fakat izin verirlerse şunu da söylemek isterim, onların dediğine göre hastalık buz tutmuş bir nehir gibi sadece donmuşsa, eridiğinde eski gücüne ve akışına kavuşması gerekirdi, hâlbuki esas molasını Şubat'tan Nisan'a kadar olan dönemde, yani buzlar erimişken, hava hayli yumuşayıp ılınmışken verdi.

47 Karantina sözcüğü kırk anlamına gelen "quarante" kelimesinden türemiştir, yazar burada altmış anlamına gelen "soixante" sözcüğünden türettiği "soixantine" kelimesini kullanmış. (ç.n.)

Bence bu garip duruma açıklık getirmenin hafızamda kalanlardan çıkarılabilecek başka bir yolu var. Aralık'ın 20'sinden Şubat'ın 9'una, ondan sonra da Nisan ayının 22'sine kadar olan uzun zaman diliminde vebadan kimsenin ölmediği doğru olmayabilir. Bununla ilgili tek kanıt haftalık listeler ve bana kalırsa böyle önemli bir soruya cevap bulmak veya bir varsayımı kanıtlamak için yeterli değiller. Benim de çok iyi dayanakları olduğuna inandığım o günlerdeki genel kanıya göre kilise yetkilileri, arayıcılar ve kayıtları tutmakla yükümlü memurlar ölümlerin hangi hastalıktan olduğu konusunda sahtekârlık yapıyordu. Ayrıca başlangıçta insanlar komşuları evlerinin vebalı olduğunu düşünsün istemedikleri için para vererek veya başka bir yolla kayıp yakınlarını başka hastalıklardan ölmüş gibi gösterdiler. Bunun sonraları çok yerde yapıldığını biliyorum, hatta hastalığın ulaştığı hemen her yerde diyebilirim, kanıtını haftalık listelerde başka hastalıklardan ölenlerin ani artışında görmek mümkün. Örneğin Temmuz ve Ağustos'ta veba salgını doruktayken başka hastalıklardan ölenlerin sayısı haftada 1.000 ila 1.200, hatta 1.500 kişiye kadar yükseldi. Bu hastalıklardan ölenler bu kadar arttığı için değil, çoğu aile ve vebanın gerçekten bulaşmış olduğu çoğu ev kapatılma korkusuyla müteveffanın ölüm nedeni olarak başka hastalıkların gösterilmesini sağladığı içindi. Örneğin;

Vebanın yanı sıra başka hastalıklardan ölenler

18 Temmuz-25 Temmuz	942
25 Temmuz-01 Ağustos	1.004
01 Ağustos-08 Ağustos	1.213
08 Ağustos-15 Ağustos	1.439
15 Ağustos-22 Ağustos	1.331
22 Ağustos-29 Ağustos	1.394
29 Ağustos-05 Eylül	1.264
05 Eylül-12 Eylül	1.056
12 Eylül-19 Eylül	1.132
19 Eylül-26 Eylül	927

Çoğunun veya en azından büyük bir bölümünün vebadan öldüğüne kuşku yok, ama yetkililer bunları yukarıdaki gibi göstermeyi başardılar. Bu hastalıklardan bazıları için rakamlar şöyle:

	01-08 Ağustos	08-15 Ağustos	15-22 Ağustos	22-29 Ağustos
Ateşli Hastalıklar	314	353	348	383
Lekeli Humma	174	190	166	165
Aşırı yemek	85	87	74	99
Diş Hastalıkları	90	113	111	133
	663	743	699	780

	29 Ağu-05 Eylül	05-12 Eylül	12-19 Eylül	19-26 Eylül
Ateşli Hastalıklar	364	332	309	268
Lekeli Humma	157	97	101	65
Aşırı yemek	68	45	49	36
Diş Hastalıkları	138	128	121	112
	727	602	580	481

Yaşlılık, ince hastalık, kusma, apse, karın ağrısı vb. için de rakamların yukarıdakilere benzer oranda artmasının sebebinin aynı olduğunu görmek zor değildi. Bu insanların çoğunun vebaya yakalandıklarına kuşku yok, ama aileler açısından ellerinden geldiği müddetçe vebalı diye bilinmemek büyük önem taşıyordu, bunu önlemek için evlerinde biri vebadan ölürse, mümkün olan her yola başvurarak ölümü müfettiş ve arayıcılara başka hastalıktanmış gibi gösteriyorlardı.

Bu da bence vebadan ilk ölümün listelere kaydedilişiyle salgının gizlenmesi mümkün olmayan apaçık yayılışı arasında geçen o uzun zaman dilimin açıklamasıdır.

Zaten o dönemdeki haftalık listeler de bu gerçeği açıkça gösteriyor. Çünkü vebanın adı daha hiç geçmezken ve ardından sözü edilmeye başlandığında listelere bir artış yansımazken, ona en yakın hastalıklardaki artış çok açık. Örneğin, vebadan ölenin olmadığı veya ancak tek tük olduğu

bir haftada lekeli hummadan ölenlerin sayısı sekiz, on iki, on yedi olarak görünüyor. Oysa normal şartlarda bu hastalıktan haftada en fazla bir, üç veya dört kişi ölüyordu. Aynı şekilde herhangi başka bölgeye oranla o malum bölgede ve ona komşu bölgelerde hiçbiri vebadan diye geçmediği hâlde, gördüğüm kadarıyla definler her hafta arttı. Bunların hepsi gösteriyor ki salgın sürerken, hastalık aslında bulaşmaya devam ederken bize bir dönem durmuş, sonra şaşırtıcı bir biçimde geri gelmiş gibi gösterilmiş.

Ayrıca salgının kaynağı olan aynı parti malın belki de o sırada tamamen açılmamış başka bir kısmında veya ilk hastalanan kişinin giysilerinde hastalık kalmış olabilir, çünkü bence hiç kimse dokuz hafta boyunca ölümcül derecede hastalığa yakalanıp da kendisinin bile farkına varmayacağı kadar sağlıklı kalamaz. Fakat öyleyse savunduğum tez daha da güç kazanıyor, yani hastalık görünürde sağlıklı olan kişilerin vücudunda yer etti ve onların görüştüğü kişilere her iki taraf da farkına varmadan taşınmış oldu.

O dönem bu konuda herkesin kafası çok karışıktı. Hastalığın şaşırtıcı bir biçimde sağlıklı görünen kişilerden de geçtiği anlaşılınca insanlar yanlarına yaklaşan herkese korkarak ve fazlasıyla çekingen davranmaya başladı. Sebt günü müydü, değil miydi hatırlamıyorum, bir ayin günü Aldgate Kilisesi sıraları tamamen doluyken kadının biri birdenbire garip bir koku alır gibi oldu ve vebanın bu sıralarda yuvalanmış olduğunu düşündü. Bu düşüncesini veya şüphesini yanındakine fısıldayıp hemen yerinden kalktı. Bir sonraki de derhâl aynı şeyi yaptı, ondan sonraki de; böylece bu sırayla önündeki ve arkasındaki iki üç sırada oturan herkes kalkıp kiliseden çıktı, ama kimse neden veya kimden rahatsız olunduğundan emin değildi.

Bu söylenti başkalarının soluğundan hastalık kapmamak için kimi kocakarıların, kimi de belki hekimlerin önerdiği türlü çarelerin hemen ağızdan ağıza dolaşmaya başla-

masına yol açtı. Öyle ki, insanlarla dolu kilise veya benzeri bir yere girdiğimizde bir eczacı dükkânından veya ilaç deposundan çok daha güçlü, ama muhtemelen pek de faydalı olmayan bir koku harmanıyla karşılaşıyorduk. Yani bütün kilise bir koku fıçısı hâlinde oluyordu; herkes kendi koruyucularını süründüğünden bir köşesi parfüm, öbür köşesi ıtırlı, rahatlatıcı çeşitli ilaç ve bitkiler, başka bir köşesi ise amonyak ve alkol kokuyordu. Gördüğüm kadarıyla insanlar hastalığın sağlıklı görünen kişilerden de bulaştığına dair dediğim gibi bir inanca kapıldıktan, daha doğrusu bundan emin olduktan sonra kiliseler ve benzeri buluşma noktalarındaki kalabalıklar öncekine kıyasla çok azaldı. Londralılar için şunu da söylemek gerekir, bütün bu salgın dönemi boyunca kiliseler veya diğer dua evleri asla tamamen kapanmadı, yalnızca bazı bölgelerde hastalığın şiddetlendiği zaman hariç halk ayinlere katılmayı hiç bırakmadı, hatta ondan sonra devam edenler daha çok oldu.

Açıkçası hiçbir şey böyle bir dönemde ne sebeple olursa olsun evlerinden çıkmaya korkan insanların büyük bir yüreklilikle Tanrı'ya dua etmeye gittiğini görmekten daha garip değildi. Tabii bu bahsettiğim o karamsarlık günleri gelmeden öncesi için geçerli. Yine bu da ilk panik dalgasıyla salgının olağanüstü yayılışından korkarak taşraya, ormanlara kaçan çok sayıda insan olmasına rağmen kentin ne kadar kalabalık olduğunun kanıtıdır. Özellikle vebanın hafiflediği veya henüz çok şiddetlenmediği bölgelerde kiliselerdeki Sebt ayinlerinde kalabalıkları görmek şaşırtıcıydı. Ama bunu birazdan anlatacağım. Şimdi insanların hastalığı birbirine bulaştırması konusuna dönmek istiyorum. Halk hastalığın birinden diğerine bulaşmasıyla ilgili gerçeklerin farkına varmadan önce, sadece gerçekten hasta olanlardan çekiniyordu. Başındaki şişlikleri gizleyenler gibi kep takan veya şişlikleri boynunda olanların yaptığı gibi boynuna bez dolamış bir adam korku salıyordu. Ama yakası yerinde, el-

diveni elinde, şapkası başında ve saçları taranmış, iyi giyimli bir beyefendi gördüğümüzde en ufak bir kuşku duymuyorduk. Uzunca bir süre insanlar özellikle komşuları ve tanıdıklarıyla rahatça görüştü. Hekimler hastalar kadar sağlıklı olanların, yani öyle görünenlerin de tehlikeli olduğunu ve çoğu durumda tamamen sağlıklı olduğunu zannedenlerin daha ölümcül olabileceğini söylediğinde bu insanların aklına yattı, daha duyarlı oldular ve herkese karşı titiz davranmaya başladılar, çoğu kişi dışarıda birileriyle karşılaşmasın veya rastgele gezinen birileri çıkıp evlerine gelmesin, en azından nefesleri veya kokuları onlara ulaşacak kadar yaklaşmasın diye evine kapandı. Yabancılarla konuşmak zorunda kaldıklarında arada bir mesafe bırakıyor, hastalığın bulaşmasına engel koymak için ağızlarında ve giysilerinde her zaman koruyucular taşıyorlardı.

İnsanların bu önlemleri almaya başlayınca tehlikeye daha az maruz kaldığını ve hastalığın evlere daha önce olduğu gibi vahşice giremediğini belirtmek gerekir. Böylece binlerce aile Tanrı'nın da yol göstermesiyle korunmuş oldu.

Öte yandan yoksulların kafasına herhangi bir şey sokmak olanaksızdı. Her zamanki ortalığı velveleye veren tavırlarıyla hastalığa yakalandıkları zaman ağlayıp inliyorlar, fakat sağlıklıyken kendilerine zerre kadar dikkat etmiyor, gözü kara ve inatçı tutumlarını sürdürüyorlardı. İş ararken en tehlikeli ve hastalığa yakalanma ihtimali yüksek olanları dahi kabul ediyor, bir laf edildiğinde de, "Tanrı'ya güvenmekten başka çarem yok. Hastalığa yakalanırsam, bu yüzden yakalanırım, benim de sonum bu," veya "Ne yani, ne yapayım? Aç mı kalayım? Vebadan ölürüm daha iyi. İşim yok, ne yapabilirim? Ya bunu yapacağım ya da dileneceğim," diye yanıt veriyorlardı. Bunlar mezarcılık, hasta bakıcılık veya kapatılmış evlere bekçilik gibi hepsi birbirinden tehlikeli işlerdi ve herkesin hikâyesi de aynıydı. Doğrudur, ihtiyaç kadar anlaşılır ve geçerli bir mazeret yoktur, ama

ihtiyaçlar değişse bile ağızlarından çıkanlar değişmiyordu. Bu maceracı tavırları yüzünden yoksulların arasında veba bir fırtına gibi esti. Hayat gailelerine bir de bunun eklenmesiyle yığınla yoksul ölüp gitti. Aralarında (çalışan yoksulları kastediyorum) bir nebze tutumlu olana rastladığımı söyleyemem, yani sağlıklı olup para kazandıkları zamanlarda hesapsızca, müsrifçe ve yarını düşünmeden hareket ediyorlardı. O yüzden de hastalığın pençesine düştükleri vakit kendilerini bir anda büyük bir felaketin içinde buluyorlardı, yoksulluk ve hastalık bir yandan, açlık ve yitip giden sağlıkları diğer yandan vuruyordu.

Pek çok vesileyle yoksulların bu perişanlığına tanık oldum, kimi zaman bazı dindar insanların onlara geçimleri için yaptıkları bağışlarla ihtiyaçlarına göre sağladıkları yiyecek, ilaç ve çeşitli başka yardımları gördüm. Bu insanların o dönemdeki davranışlarından burada söz etmek hakikaten bir borçtur. Yoksul hastalara yardım ve destek için belediye başkanına ve şehir meclisine sadece bir miktar değil, çok büyük miktar paralar yollandı; ayrıca şahsen de destek olmak için her gün büyük paralar dağıtıldı, özellikle darda olanların durumunu soruşturmak için adamlar gönderildi, aileler ziyaret edildi, sıkıntıları hafifletilmeye çalışıldı. Bazı dindar hanımefendiler Tanrı'nın onları koruyacağına inanarak kendilerini bu büyük göreve öylesine adadılar ki yoksullara yardımları bizzat dağıttılar, evlerdeki hastalara rağmen gidip onları ziyaret ettiler, ihtiyacı olan hastalara hemşire tuttular, ilaç veya yakı gibi ihtiyaçları ilk önce onlara sağlamaları için eczacı ve cerrahlara talimatlar verdiler, yaralara ve şişliklere pansuman yaptılar ve onları teskin etmenin yanı sıra kalpten dualarını da esirgemediler.

Kimilerinin yaptığı gibi bu hayırsever insanların hiçbirinin felakete uğramadığını iddia edemem, ama kendi tanıdıklarımdan hiçbirinin sıkıntıya düşmediğini söyleyebilirim; zira yoksula acıdıklarında Rabb'e ödünç verdiklerinden ve

Rabb'in de onları ödüllendireceğinden şüphe yok,[48] böyle perişanlık içindeki yoksulları rahat ettirmek için kendi hayatlarını tehlikeye atanlar bunu yaparken korunacaklarını bilirler.

Bu olağanüstü yüksek meblağlardaki yardımlar birkaç kişiyle sınırlı değildi, aksine (bu noktaya değinmeden geçemeyeceğim) gerek şehir ve banliyölerdeki, gerekse taşradaki zenginlerden gelen yardımlar öyle büyüktü ki, aksi takdirde fakirlik ve hastalıktan kaçınılmaz surette helak olacak bir yığın yoksul, bu destekle ayakta durup hayatlarını idame ettiriyordu. Bağış miktarının ne kadar olduğunu bilemem, kimsenin de tam olarak hesap edebileceğini sanmıyorum, ama bu olayların dikkatli bir gözlemcisinden şehirde güçlük içinde yaşayan yoksul ve hastaların esenliği için binlerce değil, yüz binlerce pound harcandığını duydum. Başka biri de yaptığı hesaba göre, bahsettiğim dindar yardımseverlerin özel bağışlarının ötesinde kilise yetkililerince pek çok bölgenin kilisesinde, belediye başkanı ve meclis üyeleri tarafından çoğu semt ve mahallede, her bölgenin mahkeme ve hâkimlerinin emriyle kendi bölgelerinde haftada 100.000 pounddan fazla yardım dağıtıldığını ve bunun haftalarca böyle devam ettiğini söyleyerek duyduklarımı doğruladı.

Sözü geçen meblağın çok büyük olduğu yadsınamaz, ama rapor edildiği gibi sadece Cripplegate bölgesinde yoksullara yardım için bir haftada 17.800 pound dağıtıldığı doğruysa, ki ben öyle olduğuna inanıyorum, bu da çok uzak bir ihtimal değil.

Hiç kuşkusuz bu da Tanrı'nın inayetini bu güzel kentten esirgemediğini gösteren kayda değer pek çok örnekten biri. Bence bu özellikle dikkat çekici: Krallığın dört bir yanındaki insanların yüreklerine Tanrı'nın böyle dokunmayı uygun görmesiyle insanlar Londra'daki yoksulların refahı için büyük bir hevesle yardım sağladılar ve bu desteğin olumlu so-

48 Kitab-ı Mukaddes'e gönderme; bkz. Süleyman'ın Özdeyişleri 19:17. (ç.n.)

nuçları birçok açıdan hissedildi, ama tabii en önemlisi binlerce kişinin hayatı kurtulmuş, binlerce kişi sağlığına kavuşmuş oldu ve binlerce aile aç kalıp yok olmaktan kurtuldu.

Şimdi de Tanrı'nın felaketin bu döneminde gösterdiği merhametten söz edip daha önce başka konuları anlatırken pek çok kez değinmiş olduğum, hastalığın ilerlemesiyle ilgili bir noktayı yeniden belirtmek istiyorum. Başımızın üzerinden geçen karanlık bir bulut nasıl bir taraftan gölgesini düşürüp ortalığı karartırken diğer tarafı aydınlık bırakıyorsa, salgın da kentin bir ucunda başlayıp adım adım, ağır ağır bir bölgeden diğerine doğru ilerledi. Veba fırtınası bütün şiddetiyle batıdan doğuya eserken doğuda ilerledikçe batıda dinmeye başladı; bu sayede henüz sarmadığı veya hiç dokunmadığı bölgelerdekiler ve şiddetini tükettiği yerlerde sağ kalanlar ötekilere yardıma koşabildi. Başka ülkelerde olduğu gibi kentin ve banliyölerin her yerinde aynı şiddette başlasaydı, herkesi ezip geçecek ve duyduğuma göre Napoli'de olduğu gibi günde 20.000 kişi ölecek ve kimse kimseye el uzatamayacaktı.

Vebanın bütün gücüyle yüklendiği yerlerdeki insanlar tanımlanamaz bir şaşkınlık içinde ve gerçekten acınacak hâldeydiler, ama salgın oraya ulaşmadan hemen önce ve hafifledikten hemen sonra sanki başka türden insanlar oluyorlardı. Kabul etmeliyim ki o zaman hepimizde insanoğlunun tipik tavrı kendini fazlasıyla gösteriyordu, yani tehlike geçer geçmez kurtulduğumuzu unutuyorduk. Bu konudan tekrar söz edeceğim.

Bu arada bu yaygın felaket döneminde ticaretin durumuna değinmeyi, dış ve iç ticareti değerlendirmeyi unutmamak gerekiyor.

Dış ticaretle ilgili söylenecek fazla bir şey yok. Avrupa'nın ticaretle uğraşan ülkeleri bizden korkuyorlardı. Fransa, Hollanda, İspanya veya İtalya'nın hiçbir limanı gemilerimizi kabul etmiyor ve bizimle iş yapmıyordu. Açıkçası Hollanda'yla

aramız çok kötüydü ve zorlu bir savaş içindeydik, ama içeride böyle korkunç bir düşman varken dışarıda savaşacak durumda değildik.

Dolayısıyla tüccarlarımızın işleri tamamen durmuştu; gemileri yurt dışında hiçbir yere gidemiyordu, onların mal ve mamullerine, yani tabiri caizse bizim ürünlerimize dokunmuyorlar ve en az mallarımız kadar insanlarımızdan da ürküyorlardı. Açıkçası hakları da vardı, yünlü mamullerimiz hastalığı insan bedeni gibi taşıyabiliyordu ve paketleme hasta kişilerce yapıldığında veba mallara bulaşarak hasta bir insanın kendisi kadar tehlikeli hâle geliyordu. Bu sebeple herhangi bir İngiliz gemisi başka bir ülkeye gittiğinde malları kıyıya çıkarırlarsa, balyaları bu amaçla ayrılan bir yerde açıp havalandırıyorlardı. Fakat Londra'dan gelenler bırakın malları boşaltmayı, limana bile sokulmuyorlardı. Bu katı kural özellikle İspanya ve İtalya'da geçerliydi. Türkiye'de ve bir kısmı Türklere bir kısmı Venediklilere ait olan Yunan Adaları'nda o denli katı kurallar yoktu. Hatta ilk zamanlarda hiçbir engel yoktu. Nehirde İtalya'ya, yani Napoli ve Leghorn'a[49] mal götürmek için yüklenen dört geminin orada kargolarını boşaltmalarına müsaade edilmeyeceği anlaşılınca, bunu sorunsuz yapabilecekleri Türkiye'ye yöneldiler, ancak vardıklarında malların bir kısmının bu ülkede satışa uygun olmadığı anlaşıldı. Malların diğer bir kısmı için de Leghorn'daki tüccarlarla önceden anlaşma yapılmış olduğundan gemi kaptanlarının söz konusu malları burada boşaltmaya hak ve izinleri yoktu. Bu nedenle tüccarlar çok zor durumda kaldı. Hâl böyleyken yapabilecekleri fazla bir şey yoktu, Leghornlu ve Napolili tüccarlara haber vererek bu limanlara gitmesi gereken mallarla ilgili hukuki problemi çözmeye ve İzmir'le İskenderun pazarlarına uygun olmayan malları başka gemilerle geri getirmeye çalıştılar.

49 Livorno, İtalya'nın Toskana bölgesinde bir liman şehri. (ç.n.)

İspanya ve Portekiz'deki koşullar daha da zordu. Gemilerimizi, özellikle Londra'dan gelenleri limanlarına kesinlikle sokmuyorlardı, bırakın malları boşaltmayı. Taşıdığı mallar arasında İngiliz kumaşları, pamuklu ve kalın yünlü balyaları vb. olan bir gemimiz gizlice kargosunu boşalttığında İspanyolların hepsini yaktığı ve kıyıya taşıyan adamları ölüme mahkûm ettiği söyleniyordu. Doğrulamam mümkün değil, ama bana kalırsa bu hikâyenin bir bölümü gerçek olabilir, Londra'da salgının ne kadar şiddetli, tehlikenin nasıl büyük olduğu düşünülürse uzak bir ihtimal değil.

Veba bazı gemilerimizle o ülkelere, özellikle Portekiz kralına ait olan Algarve Krallığı'ndaki Faro limanına taşınmış, bu yüzden orada çok ölen de olmuş diye duydum, ama bu da doğrulanmış değil.

Öte yandan İspanyollar ve Portekizliler bizden bu derece çekiniyor olsa da şurası kesindi, veba daha önce de söylediğim gibi ilk zamanlar şehrin Westminster kesimiyle sınırlı kaldı, kentin içi, nehir tarafı gibi ticaret bölgeleri en azından Temmuz'a, nehirdeki gemiler de Ağustos başına kadar tümüyle sağlıklıydı. Bütün kentte Temmuz ayının 1'ine kadar yalnızca yedi kişi, serbest mahalleler dâhilindeyse sadece altmış kişi ölmüştü. Stepney, Aldgate ve Whitechapel bölgelerinin tamamında bir kişi, Southwark'ın sekiz bölgesindeyse sadece iki kişi ölmüştü. Ama bu yabancı ülkeler için fark etmiyordu, Londra kentinde veba salgını olduğu haberi bütün dünyaya yayılmıştı ve ta oralardan salgının nasıl ilerlediğini, şehrin hangi bölgesinde başlayıp nerelere yayıldığını öğrenmek mümkün değildi.

Ayrıca salgın yayılmaya başladıktan sonra öyle hızlı bir yükselişe geçti, ölüm listeleri öyle kabardı ki haberleri yumuşatmaya çalışmanın, durumu olduğundan daha iyi gibi gösterme çabasının bir anlamı yoktu. Ölüm listelerindeki rakamlara bakmak durumu anlamak için, haftada iki bin, üç veya dört bin kişinin öldüğünü bilmek de dünyadaki bü-

tün ticaret bölgelerini telaşlandırmak için yeterliydi. Devam eden süreçte kent içindeki vaziyetin de korkunç bir boyuta gelmesi bütün dünyanın gardını almasına sebep oldu.

Bu haberler aktarılırken hiçbir şeyin eksik anlatılmadığından emin olabilirsiniz. Benim söylediklerimden vebanın ne kadar korkunç, insanların sıkıntısının ne kadar büyük olduğunu zaten anlamışsınızdır. Fakat çıkan söylentiler son derece abartılıydı; yabancı ülkelerdeki dostlarımıza, örneğin ağabeyimin özellikle iş yaptığı Portekiz ve İtalya'daki tüccarlara Londra'da haftada 20.000 kişinin öldüğü, cesetlerin gömülmeden yığın hâlinde ortada bırakıldığı, sağ kalanların sayısının ölüleri gömmek veya hastalara bakmak için yeterli olmadığı, tüm krallığın aynen bu hâlde, dünyanın o tarafında bugüne kadar görülmemiş bir şekilde her yanı saran bir illetin pençesinde olduğu söyleniyormuş. Onlara gerçek durumu anlatıp ölenlerin nüfusun onda birini aşmadığını, kentte 500.000 kişinin hâlâ yaşadığını, insanların tekrar sokaklarda dolaşmaya, kaçanların dönmeye başladığını, her ailenin akrabalarından ve komşularından kaybedilenler olsa da sokakların her zamanki kalabalığının eksik olmadığını söylediğimizde bize inanmakta çok zorlanıyorlardı. Hatta hiçbir zaman inanmadıklarını da söyleyebilirim. Bugün Napoli'de veya İtalya'nın kıyı şeridindeki başka bir şehirde sorsanız, insanlar size bir tarihte Londra'da korkunç bir salgın olduğunu ve yukarıdaki gibi haftada 20.000 kişinin öldüğünü falan söylerler. Aynı soruyu Londra'da soracak olursanız, 1656 yılında Napoli'deki vebada bir günde 20.000 kişinin öldüğünü iddia ederler ki bunun kesinlikle yanlış olduğuna eminim.

Bu abartılı haberler haksız ve insafsız olduğu kadar ticaretimize zararlıydı. Veba tamamen geçtikten sonra bile dünyanın o bölgeleriyle olan ticaretimizin toparlanması epey zaman aldı. Bu arada Flandreliler ve özellikle Hollandalılar piyasayı ele geçirip büyük kazanç sağladı; hatta İngiltere'nin

vebalı olmayan pek çok bölgesinden mal alarak Hollanda ve Flandre'ye taşıdılar, oradan da kendi imal etmişler gibi İspanya ve İtalya'ya sattılar.

Bu kişiler kimi zaman yakalanıp cezalandırıldılar, yani mallarına da gemilerine de el kondu. Çünkü mallarımızın en az insanlarımız kadar hastalıklı olduğu doğruysa, onları açmak, ellemek ve kokularını solumak tehlikeliyse, bu kişiler el altından yaptıkları ticaretle hastalığı kendi ülkelerine taşımanın yanı sıra mal yolladıkları ülkelere de bulaştırma riskine girdiler demektir ve sonucunda kaç kişinin hayatını kaybedebileceği düşünülürse, bu vicdan sahibi birinin göze alacağı bir hareket olamaz.

Bu insanlar tarafından böyle bir zarar verildiğini iddia edemem. Fakat kendi ülkeme gelince bunu çekinmeden söyleyebilirim, çünkü veba Londralı vatandaşlarımız tarafından ticaret için gittikleri her bölgede, her önemli şehirde bir sürü insanla temas etmeleri yüzünden Londra'da olduğu gibi bütün kentlerde ve büyük kasabalarda, sonunda krallığın her yerinde, ama özellikle üretim yapılan yerlerde ve liman şehirlerinde yayıldı, yani İngiltere'nin kayda değer her noktasında az veya çok kendini gösterdi, ayrıca geneline yayılmasa bile İrlanda Krallığı'nın da kimi yerlerine ulaştı. İskoçların salgınla nasıl başa çıktığı konusunda bir bilgi edinme imkânımsa olmadı.

Veba Londra'da bütün şiddetiyle sürerken dış liman denen yerlerin özellikle komşu ülkeler ve sömürgelerimizle çok bereketli bir ticaretin tadını çıkardıkları görülüyordu; örneğin Londra ile ticaret tamamen durduktan sonra, İngiltere'nin doğu tarafındaki Colchester, Yarmouth ve Hull çevre bölgenin üretimi olan malları aylarca Hollanda ve Hamburg'a yolladılar. Aynı şekilde Bristol ve Exeter kentleri de Plymouth limanı üzerinden İspanya, Kanarya Adaları, Gine, Batı Hint Adaları ve özellikle İrlanda'yla ticaret yapma olanağı buldu. Ama veba Londra'da Ağustos ve Eylül

aylarındaki şiddetine ulaşıp sonunda bu şehir ve kasabaların hemen hepsine sıçradıktan sonra ticarete genel bir ambargo konuldu, hatta tamamen durduruldu. Bu konuya iç ticareti anlatırken yeniden döneceğim.

Bununla birlikte dikkat edilmesi gereken bir şey daha vardı; yurt dışından gelen, kimi neredeyse bir dünya turu atıp uzun süre sonra dönmüş, kimi de yola çıkarken bir salgın olduğundan veya en azından bu kadar vahim olduğundan habersiz olan ve emin olun sayıca hiç de az olmayan gemi fütursuzca nehre girip yüklerini gerektiği şekilde teslim etti. Bunun tek istisnası salgının en şiddetli olduğu, köprünün aşağısında kimsenin iş için dahi olsa görünmeye cesaret etmediği Ağustos ve Eylül aylarıydı. Bu durum da sadece birkaç hafta sürdüğünden malları bozulmayacak olan gemiler kısa süreliğine Pool'a[50] girmeden veya nehrin tatlı su tarafında demirledi, neredeyse Medway Nehri'ne kadar aşağılara inen, hatta nehre girenler de vardı, bazıları da Gravesend'in aşağısındaki Nore ve Hope taraflarında bekledi. Böylece Ekim'in sonuna doğru nehrin ağzında eve dönen gemilerden oluşan ve uzun zamandır görülmemiş büyüklükte bir filo meydana geldi.

Bütün bu salgın dönemi boyunca deniz taşımacılığıyla yapılıp neredeyse hiç kesintiye uğramadan devam eden ve dertli kentin zavallı halkına çok yararı dokunup imdatlarına koşan iki ticari etkinlik vardı: Kıyı boyunca yapılan tahıl ticareti ile Newcastle üzerinden yapılan kömür ticareti.

Yorkshire ve Lincolnshire'dan alınan büyük miktarlarda tahıl özellikle Hull limanı ve Humber'daki farklı yerler üzerinden küçük teknelerle taşındı. Tahıl ticaretinin diğer bir kısmı da Norfolk'daki Lynn, Wells, Burnham ve Yarmouth'tan yapılıyordu. Üçüncü kısım ise Medway Nehri'nden, Milton, Feversham, Margate, Sandwich ile Kent

50 Nehrin eve dönen gemilerin yattığı kısmına Pool deniliyordu, Tower'dan Cuckold's Point ve Limehouse'a kadar nehrin her iki yakasına da hâkimdi. (D. Defoe)

ve Essex kıyısı boyunca tüm diğer küçük yerlerden ve limanlardan yapılıyordu.

Suffolk kıyısından yapılan tahıl, tereyağı ve peynir ticareti de hayli iyiydi. Kara taşımacılığının sekteye uğradığı, insanların taşrada pek çok bölgeden geçerek gelirken hastalanmaya başladığı dönemde buradan tekneler kesintisiz çalışıyor, hâlen Bear Key adıyla bilinen pazara hiç aksatmadan gelerek kente bolca tahıl sağlıyordu.

Bunu ayrıca belediye başkanının titizliğine ve iyi idareciliğine borçluyduk. Gemi sahipleri ve denizciler şehre vardığında onları tehlikeden korumak için özenli davranılıyor, ender de olsa pazar arayacak olurlarsa derhâl tahıllarının alınması sağlanıyordu. Komisyoncular çabucak yüklerini boşaltıp tahıl dolu kayıkları karaya yolluyor, paraları da sirke dolu bir kovaya konup teknelerine gönderildiğinden kendilerinin karaya çıkmasına neredeyse hiç gerek kalmıyordu.

İkinci ana ticaret Newcastle-upon-Tyne'dan kömürün getirilmesiydi. Bu sağlanmasaydı kent çok zor durumda kalırdı. Hekimlerin tavsiyesiyle yazın en sıcak günlerinde bile yalnız sokaklarda değil, evlerde de çok miktarda kömür yakılıyordu. Gerçi kimi buna şiddetle karşı çıkıyor, evleri ve odaları sıcak tutmanın kanda zaten mayalanma ve hararete yol açan hastalığı iyice azdıracağını, hastalığın sıcak havada yayıldığının ve arttığının, soğuk havada hafiflediğinin bilindiğini ısrarla söylüyor, o yüzden bütün bulaşıcı hastalıklar için sıcağın en kötü şey olduğunu, çünkü sıcak havada bulaşıcılığın beslendiğini, güç kazandığını, yani sıcağın hastalığı azdırdığını iddia ediyorlardı.

Havanın sıcak olmasının hastalığın bulaşmasını körükleyebileceğini ötekiler de kabul ediyordu; boğucu sıcaklar havayı haşaratla doldurduğundan, bunlar gıdalarımızda, bitkilerde, hatta vücutlarımızda üredikten sonra yayılan kokuyla hastalığın güçlenebileceğini söylüyorlardı. Ayrıca mevsimin

sıcak olması, yani havanın sıcaklığı vücutları gevşetip bayılmalara sebep oluyor, ruhları yorgun düşürüyor, gözenekleri açıp zehirli veba buharları olsun, havadaki başka herhangi bir şey olsun, insanı hastalık veya benzeri kötü etkilere daha hassas hâle getiriyordu. Ancak ateşin sıcaklığının, özellikle evlerimizde ve yakınlarında tuttuğumuz kömür ateşinin farklı bir etkisi vardı, onun sıcağı aynı şey değildi, hızlı ve şiddetliydi, beslemeye değil, yakıp yok etmeye yönelikti, bu nedenle diğer türden sıcağın yaydığı zehirli kokuları durdurup ayrıştırıyor ve yakıyordu. Hem kömürde bulunduğu söylenen kükürt, nitrat ve zift parçacıkları yanarken havayı temizleyip arındırıyor ve yukarıda saydığım zararlı zerrecikler yanıp dağıldıktan sonra havayı solumak için güvenli ve sağlıklı bir hâle getiriyordu.

O günlerde bu son görüş revaçtaydı; odalarında sürekli kömür yakılan çok sayıdaki eve hastalığın hiçbir şekilde girmediğini Londralıların deneyimleri de kanıtlıyordu; itiraf etmeliyim, bunu kabul etmek için benim de iyi nedenlerim vardı. Kendi deneyimimi buna ekleyebilirim, iyi yakılan ateş odalarımızı temiz ve sağlıklı tuttu, ailemize başka her yöntemden daha fazla faydası dokundu, buna yürekten inanıyorum.

Yeniden kömür ticaretine dönersem, bunun sürdürülmesi hiç de kolay olmadı, çünkü o sırada Hollanda ile açık savaş hâlindeydik. İlk zamanlar Hollandalı kaperler[51] kömür taşıyan pek çok gemimizi ele geçirdi; bu nedenle gemiler daha dikkatli davranmaya ve filo hâlinde seyretmeye başladı. Ama bir süre sonra bu kaperler ya korktukları için ya da devletleri veba bulaşır diye çekinip yasakladığı için gemilerimize pek saldırmaz oldu.

Belediye başkanımız kuzeyli tüccarların güvenliğini sağlamak için Pool'a aynı anda giren kömür yüklü gemi sayısını sınırladı ve diğer mavna ve ufak teknelere, örneğin keres-

51 Hollanda dilinde "kaper" savaşta devlet izniyle korsanlık yapan özel gemilere verilen ad. (ç.n)

te tüccarlarına (daha doğrusu liman muhafızına ve kömür satıcılarına) kömürü Deptford ve Greenwich'e kadar, hatta daha da ileri götürerek boşaltmalarını emretti.

Gemilerin kıyıya yanaşabildiği Greenwich, Blackwall gibi yerlerde büyük miktarlarda kömür satışa sunulacakmış gibi kıyıya yığıldı ve ancak malı getiren gemiler ayrıldıktan sonra taşındı, bu sayede nehirde çalışanlarla denizcilerin birbiriyle teması engellendi.

Ama tüm bu önlemler salgının kömür ocaklarına, yani gemilere yayılmasını önleyemedi ve çok sayıda denizci bu nedenle öldü. Daha da kötüsü vebayı daha aşağılara, Ipswich, Yarmouth ile Newcastle-upon-Tyne'a ve kıyıdaki diğer yerlere taşıdılar. Özellikle Newcastle ve Sunderland'de bir sürü insan bu yüzden öldü.

Yukarıda anlattığım gibi bir sürü ateş yakmak, aslında olağan dışı bir kömür tüketimine yol açıyordu. Tam hatırlamıyorum, bir veya iki kez kötü hava koşulları veya düşmanın gemileri engellemesi nedeniyle kömür fiyatları fırladı, bir ara chaldron[52] başına 4 pounda kadar çıktı, ama sonra gemiler düzenli gelmeye başlayınca yılın geri kalan bölümünde fiyatlar yeniden makul düzeye indi.

Benim hesabıma göre bu açıkta yakılan ateşler için haftada 200 chaldrondan fazla kömür tüketiliyordu, tüketim bu şekilde devam etseydi masraf gerçekten çok büyük bir meblağa ulaşacaktı, çünkü bir zorunluluk olarak görülüyor ve hiç esirgenmiyordu. Neyse ki kimi hekimler buna şiddetle karşı çıktı ve ateşlerin dört veya beş günden fazla yanmasına izin verilmedi.

Ateşlerin biri gümrük binasında, biri Billingsgate'de, biri Quennhithe'de, biri Three Cranes'de, biri Blackfriars'ta, biri Bridewell'in kapısında, biri Gracechurch ve Leadenhall Caddesi'nin köşesinde ve biri Royal Exchange'in kuzey, diğeri güney kapısında, biri Guildhall'da, biri Blackwell Hall'un

52 32 ila 72 kile arasında değişen İngiliz ölçü birimi. O dönemde II. Charles tarafından 36 kile kömüre sabitlenmişti. (ç.n.)

kapısında, biri St Helen'da belediye başkanının kapısının önünde, biri St Paul'un batı girişi ve biri Bow Kilisesi'nin girişindeydi. Kentin kapılarında var mıydı, hatırlayamıyorum, fakat biri de köprünün ayağında St Magnus Kilisesi'nin hemen orada yakıldı.

Bu denemelere bazılarının şiddetle karşı çıktığını, yakılan ateşler yüzünden çok daha fazla insanın öldüğünü söylediklerini biliyorum; ama ispat için ortaya hiçbir kanıt konulmadığından buna inanmıyorum.

Geriye bu dehşet verici zamanda İngiltere'nin dâhili ticaretinin durumu, özellikle imalatçılar ve kent içindeki ticaret hakkında bazı bilgiler vermek kalıyor. Salgın ilk patlak verdiğinde kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi insanlar büyük bir korkuya kapıldığından gıda ve hayati ihtiyaçlar dışındaki her şeyin ticareti tamamen durdu. Çok sayıda insan kaçtığı, ölenlerin yanı sıra bir o kadar insan da hep hasta olduğu için kentteki gıda tüketimi de eskiye oranla yarı yarıya değilse bile en azından üçte ikiye düşmüştü.

Tanrı bize meyve ve tahıl hasadı bol bir yıl bahşetmişti, ama ot ve saman için öyle değildi. Tahıl bol olduğundan ekmek, ot kıtlığı yüzünden de et ucuzdu, ama aynı nedenle tereyağı ve peynir çok pahalıydı. Saman sadece Whitechapel parmaklıklarını geçince kurulan pazarda, balyası 4 pounddan satılıyordu. Yine de bu durum yoksulları etkilemiyordu, çünkü elma, armut, erik, kiraz ve üzüm gibi meyveler alacak insan az olduğundan daha ucuza satılıyordu, ama bunları aşırı tükettiklerinde ishal, karın ağrısı, aşırı yeme gibi rahatsızlıklar baş gösteriyor, bu da vebaya davetiye çıkarıyordu.

Ticaretin sorunlarına gelirsek; öncelikle ihracat durduğu veya en azından kesintiye uğradığı ve zorlukla yürütüldüğü için üretimleri genellikle ihracata yönelik olan bütün imalathanelerde işler tamamen durdu. Bazen yurt dışındaki bazı tüccarlar ısrarla mal isteseler bile çok az gönderi-

lebiliyordu, çünkü İngiliz gemilerinin geçişine çoğunlukla izin verilmiyor, daha önce de söylediğim gibi limanlara alınmıyordu.

Bunun sonucunda İngiltere'nin büyük bir bölümündeki ihracat bazı dış limanlar dışında durdu, hatta sonunda vebanın ulaşmasıyla oralar da işlemez oldu. Bu durumun etkisi tüm İngiltere'de hissediliyor olsa da daha kötüsü yerel tüketime yönelik malların özellikle Londralılar eliyle yapılan ticaretinin kentteki tüm ticaretin durmasıyla birlikte tamamen durması oldu.

Kentteki bütün zanaatkârlar ve benzeri esnaflar ve tamirciler daha önce anlattığım gibi işsiz kalmıştı; bu da kesinlikle vazgeçilmez olanlar dışında her iş kolunda çok sayıda ustabaşı ve işçinin boşta kalarak işten çıkarılmasına yol açmıştı.

Bu durum Londra'daki çok sayıda bekâr insanın ekmek parasını çıkaramamasına neden olmanın yanı sıra, aile reislerinin emeğiyle yaşayan aileleri de büyük bir sefalete düşürdü. Söylemezsem olmaz, bu Londra'nın yüz akıdır ve asırlarca, bu dönem anıldığı sürece öyle olacaktır: Hasta olup dara düşen binlerce insanın ihtiyaçları cömert insanların bağışlarıyla karşılandı; hiç kimsenin, en azından hâkimlerin bilgisi dâhilinde kimsenin yokluktan ölmediği kolaylıkla doğrulanabilir.

Taşradaki imalatta yaşanan durgunluk insanları daha da güç duruma düşürdü. Ustalar, tekstilciler ve diğer iş sahipleri sınırları zorlayarak yoksulları işsiz bırakmamak için üretime devam etti. Hastalık geçtikten sonra ticaretin kesildiği gibi hızla canlanmasıyla ani bir talep doğacağına inanıyorlardı. Ama zengin imalatçılar dışında kimse bunu başaramadı, çoğu zaten yoksuldu ve böyle yapması imkânsızdı. İngiltere'deki ticaret büyük zarar gördü ve sadece Londra şehrindeki felaketin faturası ülkenin her yerindeki yoksullara kesilmiş oldu.

Ertesi yıl kentin uğradığı başka bir felaket bütün zararlarını karşılamıştı; korkunç bir felaket ülkeyi zayıflatıp yoksullaştırırken, onun kadar korkunç başka bir felaket de ülkeyi zenginleştirip zararı telafi etti. Bu korkunç salgından bir yıl sonra İngiltere'nin dört bir yanından gelen ticari mal ve ürünlerle tıka basa dolu depolardan başka, sayısız ev eşyası, giysi ve başka şeyler de Londra yangınında kül oldu. Doğan ihtiyacı karşılamak ve kaybedilenleri yerine koymak için krallık çapında inanılmaz bir ticaret başladı, yani kısaca ülkenin tüm üretken elleri işe koyuldu ve takip eden birkaç yıl boyunca pazara ürün yetiştirip talebi karşılamakta zorlandılar. Vebanın sebep olduğu kesintinin ardından serbest ticarete tekrar izin verilene kadar yabancı pazarlarda da mallarımız bulunmuyordu, buna yurt içindeki müthiş talep de eklenince tüm ürün çeşitlerinde büyük bir açık ortaya çıkmış oldu; vebayı ve Londra'daki yangını izleyen yedi yıl boyunca ülke genelinde daha önce görülmemiş bir ticari hareketlilik yaşandı.

Şimdi de geriye bu korkunç kıyametin merhametli dönemiyle ilgili bir şeyler söylemek kaldı. Vebanın zirveye ulaşmış öfkesi Eylül'ün son haftasında artık yatışmaya başladı. Hatırladığım kadarıyla bundan bir hafta önce dostum Dr. Heath beni görmeye gelmiş ve salgının şiddetinin birkaç gün içinde hafifleyeceğine emin olduğunu söylemişti. Fakat o haftanın ölüm listesine göre bütün hastalıklardan ölenlerin toplamı 8.297'yle yılın en yüksek sayısına ulaşmıştı. Bunun üzerine ona çıkışıp bu kanıya nasıl vardığını sormuştum; yanıt bulmakta sandığım kadar zorlanmadı: "Hasta ve vebalıların bugünkü sayısına bakarsak, bu müzmin ve amansız hastalık iki hafta önceki gibi devam ediyor olsaydı, geçen hafta 8.000 kişi yerine 20.000 kişinin ölmüş olması gerekirdi. Nitekim artık iki üç günde değil, en erken sekiz günde öldürüyor. O zaman beş kişiden biri iyileşiyordu, ama gözlemlerime göre şimdi beş kişiden sadece ikisi

ölüyor. Bak görürsün, hastalığın her yerde sürmesine ve her gün birçok insanın hastalanmasına rağmen, bir sonraki listede ölenlerin sayısı azalacak ve öncekine oranla daha fazla sayıda insan iyileşecek, çünkü salgının kötülüğü hızını kesiyor, eskisi kadar çok insan ölmeyecek," dedi. Salgının dönüm noktasını geçtiğine ve biteceğine dair umut beslemeye başladığını, hatta bunun umuttan daha fazlası olduğunu da ekledi. Gerçekten de ertesi hafta, yani Eylül'ün son haftası, söylediğim gibi listede neredeyse 2.000 kişilik bir azalma oldu.

Vebanın şiddetinin hâlâ korkunç olduğu doğruydu; bir sonraki ölüm listesindeki sayı 6.460'dan az değildi, sonraki sayı ise 5.720'ydi. Fakat dostumun gözlemi doğru çıkmıştı, eskiye oranla daha fazla sayıda insan daha hızlı bir şekilde iyileşiyordu. Hakikaten, böyle olmasa Londra'nın hâli ne olurdu? Dostuma göre o sırada aşağı yukarı 60.000 kişi hastalığın pençesindeydi. Yukarıdaki sayılara bakacak olursanız bunlardan 20.477'si öldü, aşağı yukarı 40.000'i de hastalığı atlattı. Eskisi gibi olsaydı, büyük bir olasılıkla ölenlerin sayısı 50.000'i bulur, üstüne 50.000 kişi daha hastalanır, kısacası halk topyekûn hastalanmaya başlar ve kimsenin kurtulması mümkün olmazdı.

Dostumun bu saptaması birkaç hafta sonra daha da belirginleşti: Ölümler giderek azaldı, Ekim'in bir haftasındaki düşüş 1.843'tü, ama vebadan ölenlerin sayısı 2.665'ti. Ondan sonraki hafta sayı 1.413 daha azaldı, yine de bir sürü insanın hasta olduğu açıkça görülüyordu; her gün pek çok kişi hastalanıyordu, ama (yukarıdaki gibi) hastalığın verdiği zarar azalıyordu.

Hızlıca bakıldığında halkımızın durumu böyleydi. Bütün dünyada da böyle miydi, bunu öğrenmek benim işim değil. Fakat burada açıkça gördüğüm buydu, insanlar hastalığın sebep olduğu ilk panikle tarifsiz ve bence gereksiz bir korkuya kapılıp birbirlerinden uzaklaştılar, birbirlerinin evlerin-

den, hatta şehirden kaçtılar; şimdi durumun değiştiği, yani hastalığın eskisi gibi bulaşıcı olmadığı, bulaşsa da o kadar öldürücü olmadığı kanısı yayılınca, yatağa düşmüş olanların iyileştiği her gün görülünce birden bir cesaretlendiler, sağlık ve hastalığa yakalanma konusunda tamamen umursamaz olmaya, veba basit bir ateşli hastalıktan başka bir şey değilmiş gibi davranmaya başladılar. Vücutlarında ur ve baş vermiş çıbanlar olan, yani açıkça hastalık bulaştıracak kişilerle cesurca konuşur, onlarla yer içer, evlerine ziyarete gider ve hatta hasta yattıkları odalara bile girip çıkar oldular.

Bunu mantıklı bulmuyordum; gün gibi açık olan vebanın hâlâ bulaştığı ve pek çok insanın hastalandığı gerçeğini dostum Dr. Heath de kabul ediyordu, ama hastalananların çoğunun ölmediğini iddia ediyordu. Bense birçok insanın öldüğünü, hastalığın en iyi hâlinde bile korkunç, sebep olduğu şişlik ve yaraların bir işkence olduğunu ve eskisi kadar yaygın olmasa bile ölüm tehlikesinin hastalığın sonuçlarından biri olarak kalmaya devam ettiğini düşünüyordum. Bütün bunlar, hastalığın tiksindiriciliği, fazlasıyla yavaş ilerleyen tedavisi gibi şeylerle bir araya gelince bir insanı hastaların arasına karışma tehlikesini göze almaktan caydırmaya ve hastalıktan eskisi gibi endişeyle uzak durmalarını sağlamaya yeterliydi.

Hayır, hastalığa yakalanmayı korkunç kılan bir şey daha vardı, o da aksi hâlde ölüm tehlikesi çok fazla olduğundan cerrahların şişlikleri açıp içindeki cerahatin akmasını sağlamak için kullandığı yakının kızgın ateşiydi. Şişliklerin verdiği acı da yadsınamazdı, önceden olduğu ve örneklerini verdiğim gibi insanların çıldırıp aklını kaybetmesine sebep olmasalar da hastaya tarifsiz bir işkence çektiriyorlardı. Bunu yaşayıp da hayatta kalanlar onlara artık tehlike olmadığını söyleyenlere acı acı sitem ediyor, ihmalkârlık ve aptallıkları yüzünden kendilerini bu riske atmış olmaktan üzüntü ve pişmanlık duyuyorlardı.

İnsanların tedbirsiz davranışları bu kadarla da kalmadı, çok kişi yapılan ikazlara aldırmayıp cezasını çekmeye devam etti, çoğu kurtulsa da bir sürü insan öldü. Bunun topluma verdiği zarar ortadaydı, ölümlerdeki azalışın normal şartlarda beklenenden daha yavaş olmasına yol açtı. Listelerdeki ilk büyük düşüşle bu kanı bir şimşek çakmışçasına kentteki herkesin kafasına yerleşti. Sonraki iki listedeki azalış aynı oranda değildi, çünkü insanlar hastalığın onlara bulaşmayacağına, bulaşsa da ölmeyeceklerine inandıkları için önceden aldıkları bütün tedbirlerden vazgeçip gösterdikleri dikkat ve hassasiyeti bir kenara bırakarak düşünmeden kendilerini tehlikeye atmaya başladılar.

Hekimler halkın bu düşüncesizliğine bütün güçleriyle karşı çıktı; kendilerini sakınmaya devam etmelerini, hastalık düşüşe geçtiği hâlde her zamanki gibi son derece dikkatli davranmalarını söyleyen bildiriler yazıp kent ve banliyölerin tamamında dağıttılar. İnsanları salgının kentin her yanında tekrar nüksedeceği tehdidiyle korkutup bu kez eskisinden çok daha ölümcül ve tehlikeli olacağını belirttiler, bunu kanıtlamak için de pek çok neden sıraladılar, ama onları burada tekrarlamak çok uzun sürer.

Ama nafile, yeni bir dehşetle durumun tepetaklak olması mümkün değilmiş gibi, haftalık listelerdeki büyük düşüşü görmenin verdiği memnuniyet, sevinç ve şaşkınlıkla cesaretlenen bu küstah yaratıklar, ölümün yakıcılığının geçtiğinden başka bir şeye inanmıyorlardı. Bu nedenle yapılan bütün uyarılar hava cıvaydı: Dükkânlarını açtılar, sokaklarda dolaşmaya başlayıp işlerine geri döndüler. Sağlıklı olsun olmasın, iş veya sohbet için önlerine gelen herkesle konuşmaya başladılar.

Bu tedbirsiz ve aceleci tavırlar, daha önce büyük bir özen ve dikkatle kendilerini evlerine kapatıp herkesten uzak durarak Tanrı'nın ilahi takdirine sığınan ve hastalığın ateşinden korunan çok sayıda insanın hayatına mal oldu.

İnsanların bu düşüncesiz ve aptalca davranışları öyle bir hâl aldı ki sonunda papazlar durumun farkına varıp yaptıklarının saçma ve tehlikeli olduğunu onlara anlatmaya çalıştılar. Bu onları biraz frenleyerek daha dikkatli davranmalarını sağladı. Ama engellenemeyen başka bir şey vardı: Bu havadis yalnızca kentin her yanına yayılmakla kalmamış taşraya da ulaşıp orada da aynı etkiyi yaratmıştı. İnsanlar Londra'dan uzak kalmaktan öyle yorulmuşlardı ve geri dönmeyi öyle dört gözle bekliyorlardı ki korkusuz ve plansızca, âdeta bir sel gibi Londra'ya aktılar ve sanki tehlike geçmişçesine sokaklarda dolaşmaya başladılar. Bunu görmek açıkçası çok şaşırtıcıydı; haftada 1.000 ila 1.800 kişi ölmesine rağmen insanlar sanki her şey yolundaymış gibi akın akın kente geliyorlardı.

Bunun sonucunda Kasım'ın ilk haftasında listelerde 400 kişilik bir artış oldu. Hekimlerin söylediğine bakılırsa o hafta hastalanan kişi sayısı 3.000'di ve bunların çoğu da yeni gelenlerdi.

St Martin's-le-Grand'da berberlik yapan John Cock'un yaşadıkları salgın etkisini azalttığında aceleci davranıp kente dönenlerle ilgili ibret alınacak bir hikâyedir. Bu adam çoğu kişinin yaptığı gibi evini kapatıp ailesiyle birlikte taşraya gitmişti. Kasım'da vebanın etkisinin azaldığını ve bütün hastalıklardan ölenlerin haftada 905'e kadar düştüğünü fark edince tekrar eve dönmeye cesaret etmişti. Ailesi kendisi, karısı, beş çocuğu, iki çırağı ve bir de hizmetçisi olmak üzere on kişiden oluşuyordu. Evine dönüp dükkânını açarak işe koyulmasının üzerinden bir hafta geçmeden ailesinde hastalık baş göstermiş ve beş gün içinde biri dışında herkes, yani kendisi, karısı, beş çocuğu ve iki çırağı ölmüş, sadece hizmetçi sağ kalmıştı.

Ama geride kalanlar için Tanrı beklediğimizden daha büyük bir merhamet gösterdi; dediğim gibi hastalığın o öldürücülüğü geçmiş, bulaşıcılığı azalmıştı. Kış hızlı bas-

tırdı, hava ayazın keskinliğinin etkisiyle temiz ve soğuktu. Bu yükseliş devam etti ve hastalanmış olanların çoğu iyileşti, kent de sağlığına kavuşmaya başladı. Doğrusunu söylemek gerekirse hastalığın bazen, hatta Aralık'ta bile nüksettiği oldu ve listelere neredeyse yüz kişilik bir artışla yansıdı, ancak sonra tekrar kayboldu ve kısa sürede işler yoluna girmeye başladı. Kentin birdenbire eski kalabalık hâline dönmesi harikaydı, bir yabancı görse ne kadar çok insan yitirdiğimizi anlaması mümkün olmazdı. Artık evler de terk edilmiş değildi. Boş olan yok denecek kadar azdı, onlara da kiracı bulmak kolaydı.

Keşke şehir yeni bir çehreye bürünürken insanların tavırlarının da yeniden şekillendiğini söyleyebilseydim. Birçok kişinin kurtulduğu için samimi bir minnet duygusuyla dolu olduğuna eminim, onları böyle tehlikeli bir zamanda koruyan Tanrı'ya şükran duyuyorlardı. Salgın döneminde bile son derece dindar olan böyle kalabalık bir kent için başka bir hükme varmak merhametsizlik olur. Ancak bazı aile ve kişileri hariç tutarak söylüyorum, insanların genel hâli ve tavrı tamamen eskisi gibiydi, pek bir değişiklik görünmüyordu.

Hatta kimileri vaziyetin daha da kötüye gittiğini söylüyordu, insanların ahlakı o dönemden sonra daha da bozulmuştu, bir fırtına atlatmış denizciler gibi yaşadıkları tehlike yüzünden duyarsızlaşmış, daha çirkin ve düşüncesiz davranmaya başlamış, kötü alışkanlık ve ahlaksızlıklarında eskiye göre daha cesur ve pişkin olmuşlardı. Ben işi o noktaya getirmeyeceğim. Kentte hayatın nasıl aşama aşama eski hâline kavuştuğunu, düzenin nasıl tekrar rayına oturduğunu bütün ayrıntılarıyla anlatmaya kalksam kitap olur.

Bu sırada İngiltere'nin bazı bölgeleri en az Londra'daki kadar şiddetli bir salgının pençesine düşmüştü; hastalık Norwich, Peterborough, Lincoln ve Colchester kentleri ve diğer bazı yerlere ulaşınca Londra'daki hâkimler buralarla

olan ilişkilerimizi düzenlemek adına yeni kurallar getirmeye başladı. Bu kentlerden gelenlerin Londra'ya girmesini yasaklamaya kalkamazdık, çünkü bunu tek tek takip etmek imkânsızdı. Bu yüzden belediye başkanı ve belediye meclisi pek çok istişarenin ardından bunu yapmaktan vazgeçmeye mecbur kaldı. Yapabildikleri tek şey insanları vebalı kentlerden geldiği bilinen birini evlerinde ağırlamamak veya onlarla görüşmemek konusunda uyarmaktı.

Fakat boşa konuşmuş oldular, Londralılar kendilerini vebadan öylesine arınmış hissediyorlardı ki hiçbir şeye kulak asmıyorlardı. Havanın temizlendiğini, sanki çiçek hastalığını atlatmış biri gibi bağışıklık kazandığını düşünüyorlardı. Bu da hastalığın havada olduğu kanısını yeniden güçlendirdi, vebanın hastalardan sağlıklı olanlara bulaşması diye bir şey olmadığına dair garip fikrin yayılmasıyla hastası sağlıklısı hiç umursamadan bir araya gelmeye başladı. Londra halkı kadere inanan, her şey olacağına varır diye düşünen Müslümanlardan bile daha sabit fikirli hâle geldi. Sağlığı tamamen yerindeyken havası tertemiz yerlerden kalkıp kente gelen insanlar hastalığı taşıyanların evlerine, odalarına, hatta yataklarına girmekten çekinmedi ve ölüp gittiler.

Gerçekten kimileri bu cüretlerini hayatıyla ödedi, sayılamayacak kadar çok kişi de hastalandı ve hekimler her zamankinden daha fazla çalıştı. Tek fark hastalarının çoğunun iyileşmesiydi. Yani genellikle iyileşiyorlardı, ama kesinlikle daha fazla kişi de hastalanıyordu. Haftada 1.000 ila 1.200 ölen varken hasta sayısı 5 veya 6.000 kişinin öldüğü zamandan daha fazlaydı. Böyle mühim bir ölüm kalım meselesi söz konusuyken insanların ihmalkârlığı işte bu boyuttaydı, kendi iyilikleri için uyarıda bulunanların söylediklerini dinlemekten de bir o kadar rahatsız oluyorlardı.

Halk bu vesileyle dönüp de insanlar eşe dosta ne oldu diye aramaya girişince genellikle pek çok ailenin hiçbir iz bırakmadan yitip gitmiş olduğu üzücü gerçeğiyle karşılaştı.

Üstelik geride bıraktıkları az bir mala mülke sahip çıkabilecek veya tapu gösterip hak iddia edebilecek kimse de olmuyordu, çünkü bu gibi vakalarda genellikle birileri malları zimmetine geçirmiş veya çoktan çalıp götürmüş oluyordu, her şey bir yana dağılmış durumdaydı.

Terk edilmiş malların bütün ülkenin mirasçısı olan krala ait sayıldığı söyleniyordu, kral da buna dayanarak bu gibi eşyaları sayısı hiç de az olmayan yoksulların kullanımına sunulması için Londra belediye başkanı ve belediye meclisi üyelerine hibe etmişti, sanıyorum bu kısmen doğruydu. Vebanın en şiddetli olduğu dönemde hem sıkıntı yaratan durumlar, hem de yardım bulma imkânı şimdiye göre daha fazlaydı; ama şimdi her şey bitmişken yoksulların derdi o zamana kıyasla daha büyüktü, çünkü genel yardım musluklarının hepsi kapanmıştı. İnsanlar esas felaketin bittiğini varsayıp yardım ellerini halktan çekmişlerdi; oysa belli sorunlar hâlâ sürüyordu ve açıkçası yoksullar büyük bir zorluk içindeydi.

Kentin sağlığı bugünlerde tamamen düzelmiş sayılırdı, buna rağmen yurt dışı ticarette henüz bir kıpırdanma yoktu ve uzun bir süre daha gemilerimizi limanlarına sokmadılar. Bir yıl önce Hollanda ile krallığımız arasındaki bir anlaşmazlık yüzünden savaş patlak vermiş ve o yoldan yapılan ticaretimiz tümüyle kesilmişti. İspanya, Portekiz, İtalya, Berberi, ayrıca Hamburg ve bütün Baltık Denizi limanları uzun bir süre bize karşı çekingen davrandı ve onlarla ticaretimiz aylarca düzelmedi.

Aktardığım gibi salgın öyle çok sayıda insanı yok etti ki, bahsettiğim Bunhill Fields'ten başka, sur dışında kalan bölgelerin çoğunda, hatta belki hepsinde yeni mezarlıklar oluşturmak zorunda kalındı. Bazıları bugün de mezarlık olarak duruyor, ama bazılarının başka amaçlarla kullanılmaya başlandığını veya üzerine binalar yapıldığını üzülerek itiraf etmek zorundayım; ölüler rahatsız edildi, hırpalandı, kazılıp

yerlerinden çıkarıldı, bazılarının henüz eti bile kemiğinden ayrılmamışken gübre veya çöpmüş gibi başka yerlere taşındı. Bunlardan görebildiklerim şunlardı:

İlki Goswell Caddesi'nin ilerisinde, kentin eski surlarından bazılarının bulunduğu Mount Mill yakınlarındaki arsa. Oraya Aldersgate, Clerkenwell bölgelerinden, hatta kentin dışından getirilen cesetler karmakarışık gömüldü. Bu arazi ilk önce ilaç yapımında kullanılan şifalı bitkiler yetiştirilen bir bahçeye dönüştürüldü, daha sonra da üzerine bina yapıldı.

İkincisi eskiden Black Ditch denilen yerin hemen yukarısında, Shoreditch bölgesindeki Halloway Yolu'nun sonundaki arsa. Burası artık mezarlık olarak değil, domuz ahırı olarak veya başka gündelik işler için kullanılıyor.

Üçüncüsü Bishopsgate Caddesi'ndeki Hand Sokağı'nın yukarı ucundaki yeşil alan. Burası bilhassa Bishopsgate bölgesi tarafından kullanılıyordu, ama ceset arabalarıyla kentin dışında pek çok yerden, en çok St Allhallows on the Wall'dan ölülerin taşındığı da oldu. Burayı üzüntüyle hatırlıyorum. Aklımda kaldığı kadarıyla veba geçtikten iki üç yıl sonra Sir Robert Clayton[53] bu arazinin sahibi oldu. Ne kadar doğru bilmiyorum, ama söylenenlere göre bütün mirasçıları veba yüzünden öldüğü için arsa krala intikal etmiş, Kral II. Charles da burayı Sir Robert Clayton'a hibe etmiş. Her neyse, arazinin onun olduğu, inşaatın onun emriyle yapıldığı kesin. Yapılan ilk bina hâlâ ayakta duran büyük, güzel bir evdir, sokak diye adlandırılmasına rağmen cadde kadar geniş olan ve şimdi Hand Sokağı denilen yere bakar. Bu evden sonra kuzeye doğru yoksulların gömüldüğü toprağın üzerine bir dizi ev daha yapıldı ve temel kazılırken henüz eti çürümemiş bazı cesetler, uzun saçlarından ayırt edilebilen kadın kafatasları ortalığa saçılıverdi. Bunlardan bazıları o kadar açıktan açığa görülüyordu ki halk isyan

53 1679-1680 yıllarında Londra belediye başkanı. (ç.n.)

etmeye başladı, kimileri salgının yeniden baş göstereceğini bile iddia etti. Bunun üzerine aynı arazinin başka bir yerinde derin bir çukur açılıp kemik ve cesetler alelacele oraya gömüldü. O çukurun nerede olduğu bilindiği için üzerine ev yapılmadı, Rose Sokağı'nın en ucunda yıllar sonra inşa edilen bir dua evinin kapısının hemen karşısındaki başka bir eve çıkan bir geçit hâlini aldı. Çukurun tam yeri de geçitten ayrı olarak çitle çevrildi. Bu küçük meydanda o bir yıl içinde ceset arabalarıyla taşınan yaklaşık 2.000 cesetten geriye kalan kemikler gömülüdür.

Dördüncüsü Moorfields'de, şimdi Old Bethlem denilen caddeye girerkenki toprak alan. Cadde hayli genişletildi, ama aynı sebepten burası tamamen içine alınamadı.

Not — Bu günlüğü kaleme alan kişi kendi isteği üzerine, birkaç yıl önce ölüp oraya gömülen kız kardeşinin yanına defnedildi.

Beşincisi, Londra'nın doğusundan kuzeyine uzanan ve Shoreditch Kilisesi'nin avlusuna kadar dayanan Stepney bölgesinin ölenleri gömmek için bu kilisenin yakınlarında ayırdığı arsa. Yine aynı sebepten boş bırakıldı, hâlâ öyle duruyor ve sanırım kilisenin avlusuna dâhil edildi. Spittlefields'de iki ayrı mezarlık daha vardı, birine daha sonra bu büyük bölgenin ihtiyacını karşılamak için bir şapel veya dinî toplantılar için bir yer yapıldı, diğeri de Petticoat Sokağı'ndaydı.

O zamanlar Stepney bölgesinin kullanımı için ayrılmış en az beş yer daha vardı; bunlardan birinin üzerinde şimdi St Paul bölge kilisesi olan Shadwell yükseliyor, Wapping'de olan diğerinde de St John bölgesinin kilisesi. O zamanlar bu ikisi ayrı bölge isimleri taşımıyordu ve Stepney'ye dâhildi.

Daha da fazla sayabilirim, ama bunlar asıl bildiklerim ve kayda değer olanlar. Kısa bir süre içinde yığınla insanın öldüğü felaket günlerinde çoğunluğu kent dışında olmak üzere yeni mezarlıklar açılması kaçınılmazdı. Genel olarak duruma bakıldığında bunu anlamak zor değil, ama ölülerin

rahatsız edilmemesi için buraların günlük kullanım alanlarından ayrılmasına neden dikkat edilmediğini anlamıyorum ve kimin suçu olduğunu bilmesem de yapılanın yanlış olduğunu belirtmek zorundayım.

O günlerde Quaker[54] mezhebinden olanların ayrı bir mezarlığı olduğundan da bahsetmeliyim. Onların kullanımı için ayrılmış olan ve hâlâ kullanılan bu mezarlığın yanı sıra evlerinden ölülerini toplayan özel bir ceset arabaları da vardı. Vebanın Tanrı'nın hükmü olduğunu söyleyerek sokaklarda çırılçıplak koşup insanlara işledikleri günahların cezasını ödemenin vaktinin geldiği kehanetinde bulunan Solomon Eagle'dan daha önce söz etmiştim. Bunun ertesi günü karısı vebadan ölmüş ve Quakerların yeni mezarlığına ceset arabasıyla ilk taşınanlardan biri olmuştu.

Bu anlattıklarımı salgın döneminde meydana gelen pek çok sıra dışı olayı ekleyerek çoğaltabilirim. Özellikle o zamanlar Oxford'da olan sarayla belediye başkanı arasında geçenlere ve hükümetin bu kritik dönemde nasıl davranılacağı konusunda ara sıra verdiği talimatlara değinebilirim. Fakat açıkçası durumla o kadar az ilgilendiler ve yaptıkları şeyler o kadar önemsizdi ki, daha önce zaten ikisinden de bahsettiğim şehirdeki aylık oruçları belirlemek ve yoksullara kraliyet bağışları yollamak dışında yaptıkları şeyleri burada anlatarak daha fazla zaman harcamaya değmez.

Salgın sırasında hastalarını bırakıp giden hekimler çok kınandı. Şehre geri döndüklerinde kimse onları işe almak istemedi ve onlara kaçaklar demeye başlayıp kapılarına "Burada kiralık doktor bulunur" gibi yazılar astılar. Bu hekimlerin çoğu mecburen bir süre boş oturdu veya evini barkını terk edip tanınmadıkları başka yerlere yerleşti. Din adamları için de aynı şey geçerliydi. Açıkçası onlara da çok sataşıldı, kilise kapılarına "Burada kiralık vaiz kürsüsü bulunur" veya daha kötüsü "Satılık" gibi utanç verici sözler yazıldı.

54 1642-1651 İngiliz İç Savaşı'nı takiben ortaya çıkan bir mezhep. (ç.n.)

Talihsizliklerimiz sadece hastalıkla sınırlı değildi, salgın sona erdi, ama daha önce de ülkemizin huzurunu gerçekten bozan kavga ve çekişmelerin, iftira ve suçlamaların arkası kesilmedi. Bunların son yıllarda bizi kan ve kargaşaya boğan eski düşmanlıkların kalıntıları olduğu söylendi. Çıkarılan af yasasıyla tartışmalar bir süre dinmişti, yani hükümet tüm aile ve bireylere her koşulda ulusça barış içinde yaşamayı önermişti.

Ancak bu sağlanamadı. Halkın o zor günlerde ne hâlde olduğunu, birbirini nasıl kucakladığını gören herkes, gelecekte, özellikle Londra vebadan kurtulduktan sonra daha sevgi dolu davranarak bir daha birbirlerini suçlamayacağına söz vermişti. Bence onları kim görse sonunda bambaşka bir ruhla bir araya geleceklerini düşünürdü. Ama diyorum ya, bu yapılamadı; kavga devam etti, kilise ve Presbiteryenler uzlaşamadı. Görevli olanların terk ettiği kürsüleri dolduran görevden alınmış muhalif papazlar salgın sona erdikten hemen sonra bir kenara çekildiler. Hiçbir şey beklemiyorlardı, ama derhâl peşlerine düşülüp ceza yasasıyla taciz edildiler; hastalık sırasında vaazları dinlenmiş, durum düzelir düzelmez eziyete uğranışlardı. Bunu bizim gibi kiliseye bağlı olanlar bile çok vicdansızca bulup katiyen onaylamadı.

Ama bu hükümetti ve bizim engel olmak için yapabileceğimiz bir şey yoktu. Sadece bunun bizim işimiz olmadığını, yanıtını veremeyeceğimizi söyleyebildik.

Öte yandan muhalifler kilisenin papazlarını görevlerini bırakıp kaçmakla, teselli ve desteğe en çok ihtiyaç duydukları anda insanları terk ederek korkularıyla baş başa bırakmakla suçluyorlardı. Bunu katiyen onaylayamayız, çünkü herkes aynı inanca ve aynı cesarete sahip değildir, nitekim Kitab-ı Mukaddes de bize yargılarımızı iyi niyet ve merhametle oluşturmamızı emrediyor.

Veba çok zorlu bir düşmandır ve öylesine dehşetle donanmıştır ki, hiç kimse ondan gelen darbelere karşı koymak için yeteri kadar güçlü, ayakta kalacak kadar hazırlıklı de-

ğildir. Kesin olan bir şey var, bunu yapabilecek durumdaki din adamlarının pek çoğu can güvenliği için kaçtı. Fakat bir o kadarının da kalmayı tercih ettiği ve görevini yerine getirirken felakete uğradığı doğrudur.

Muhalif din adamlarından bazılarının kaldığı doğru; bu kişilerin cesareti övgüye layık ve çok değerlidir, ancak sayıları çok değildi. Nasıl kiliseye bağlı bütün din adamlarının kaçıp gittiği söylenemezse muhaliflerin de hepsinin kaldığı ve hiçbirinin taşraya kaçmadığı söylenemez. Ayrıca gidenlerden yerine bakması, sorumluluklarını üstlenmesi ve mümkün olduğu sürece hastaları ziyaret etmesi için yardımcılarını ayarlayanlar da yok değildi. Yani genel olarak iki tarafa da hoşgörüyle bakmak ve tarihte eşi benzeri olmayan 1665 yılında yaşananlar karşısında dik durmanın her babayiğidin harcı olmadığını hesaba katmak gerekir. Ben iki tarafın da başarısızlıklarını hatırlatmaktansa, onların zor durumdaki yoksullara yardım etme uğruna cesaret ve din aşkıyla kendilerini tehlikeye atmalarından bahsetmeyi yeğ tutarım. Fakat aramızdaki bazı kendini bilmezler şunu söylemeyi gerekli kıldı: Kalanlardan bazıları kendilerine bol bol övgü düzmekle kalmayıp kaçanları korkaklıkla, cemaatlerini yalnız bırakmakla, ücretli adamın[55] rolünü oynamakla vb. suçlayıp lanetlediler. İyi insanların hepsine ellerini vicdanlarına koyarak dönüp geriye bakmalarını ve o günlerin dehşetini hatırlamalarını öneririm. Bunu yapan herkes dayanabilmek için sıradan bir cesaretin yetmeyeceğini görecektir. Yaşadığımız olay bir ordunun başında olmaya veya bir savaş alanında süvarilere saldırmaya benzemiyordu; burada savaşılan şey beyaz atına binip gelmiş ölümün kendisiydi.[56] Kalmak açıkça ölmek demekti; aksi düşünülemezdi, özellikle Ağustos'un sonuyla Eylül'ün başında durum buydu. Hiç kimse salgının aniden böyle bir hâl alacağını, bu kadar çok hasta varken

55 Kitab-ı Mukaddes'e gönderme; bkz. Yuhanna 10:12. (ç.n.)

56 Kitab-ı Mukaddes'e gönderme; bkz. Vahiy 6:8. (ç.n.)

birdenbire haftada 2.000 kişinin ölmeye başlayacağını tahmin etmiyordu, buna kimse inanmıyordu. Kalanların çoğu da o zaman taşraya kaçtı.

Ayrıca Tanrı'nın daha güçlü kıldığı bazı insanların bu saldırıya karşı dayanma becerileriyle övünmek ve onlarla aynı yetenek ve dirence sahip olmayanları azarlamak yerine kardeşlerinden daha faydalı olabildiler diye daha alçakgönüllü ve şükran dolu olmaları gerekmez miydi?

Bence din adamlarını, hekimleri, cerrahları, eczacıları, hâkimleri ve her seviyeden memurları, ayrıca görevlerini yerine getirmek için hayatlarını tehlikeye atıp sonuna kadar orada kalan ve bazıları talihsiz bir şekilde hayatlarını kaybeden, faydalı işler yapmış herkesi onurlandırmak gerekir.

Bir ara görev uğrunda ölünen bu meslek ve görevlerden bir liste oluşturmaya çalıştım, ama sıradan bir insanın bu özellikte kesin bir liste ortaya çıkarması imkânsız. Hatırladığım kadarıyla Eylül'den önce kentin içinde ve serbest mahallelerinde on altı din adamı, iki belediye meclis üyesi, beş hekim, on üç cerrah öldü. Salgının zirvedeki en şiddetli hâli düşünülürse, dediğim gibi tam bir liste oluşturulamaz. Alt kademelerdeki insanlardan, Stepney ve Whitechapel bölgelerinin birinde altı, birinde kırk polis öldü sanırım. Listeme devam edemiyorum, çünkü hastalık Eylül'de çılgınca bir öfkeyle üzerimize çullanınca kimse hesap tutamaz oldu. Haftalık liste çıkarmayı bırakıp 7 veya 8.000 de diyebilirlerdi, akıllarına esen başka bir sayıyı da söyleyebilirlerdi. Kesin olan yığınla insanın öldüğü, yığınla insanın gömüldüğüydü, yani hesabı bilen yoktu. Ortalıkta benden daha çok dolaşıp (gerçi işi benden daha az olmayan birine göre daha çok insan içine çıkmışımdır) bu işlerle daha çok ilgilenen kimilerine inanırsak, Eylül'ün ilk üç haftasında her hafta en az 20.000 kişi öldü. Bunun doğru olduğunu iddia eden başkaları da var, ama ben halka açıklanan sayılara sadık kalmayı yeğliyorum. Haftada 7 veya 8.000 rakamı sanırım o zaman-

ki dehşeti anlatmak için yeterli. Yazdıklarımı okuyanların abartmışsın dememesi, aksine her şeyi ölçülü bir biçimde aktardığımı düşünmesi beni memnun eder.

Bütün bunların üzerine keşke davranışlarımız salgını atlattıktan sonra da geçmiş felaketi aklımızda tutarak merhamet ve iyilik açısından daha seçkin olsaydı, sanki herkes Tanrı'nın cezasından kaçan korkaklarmış gibi, kalanların kimi bunu gerçek cesaretten değil de cahilliğinden yapmamış gibi, yaratıcılarının takdirini kınamamış, günahkârlık boyutunda bir umutsuzluğa düşmemiş gibi kaçmadığımız için kendimizle bu kadar övünmeseydik diyorum.

Polisler, belediye başkanıyla şeriflerin adamları ve yoksullarla ilgilenen bölge yetkilileri gibi kamu görevlileri işlerini bir insanın gösterebileceği kadar, hatta belki çok daha fazla cesaretle yapıyorlardı, bunu kayıtlardan anlayabilirsiniz. Çünkü işleri çok riskliydi, hastalığa daha açık olan ve hastalandığında acınası durumlara düşen yoksulların arasında çalışıyorlardı. Onların büyük bir çoğunluğunun öldüğünü de eklemek gerekir, doğrusu başka türlü olması da nadiren mümkündü.

Benim gibi sık sık sokaklarda dolaşanların bu korkunç salgın boyunca kullandığı ilaç ve karışımlar hakkında tek kelime etmedim. Bunların çoğu daha önce de yeterince anlattığım sahte doktorların broşür ve ilanlarında vardı. Ayrıca Tabipler Cemiyeti de uygulamalarını onayladığı ve matbu reçeteleri bulanan çeşitli karışımları her gün yayımlıyordu. Bu nedenle bunları tekrar etmeyeceğim.

Yalnız dikkatimi çeken bir olaya değinmeden geçemeyeceğim. Sahte doktorlardan biri vebaya karşı muhteşem bir koruyucu bulduğunu yayımlamıştı, üzerinizde taşıdığınızda hastalanmayacaktınız, hastalığa hassasiyetiniz bile olmayacaktı. Bu adam büyük bir olasılıkla cebinde bu muhteşem koruyucu olmadan sokağa çıkmıyordu, ama hastalığa yakalanıp iki üç gün içinde öldü.

İlaç düşmanı veya tıbbı hor gören biri değilim. Tersine, yakın arkadaşım Dr. Heath'in önerilerine uyduğumdan sık sık bahsettim, ama hemen hemen hiçbir şey kullanmadığımı söylemek zorundayım. Sadece yanımda güçlü bir esans bulundurup bunu pis bir koku duyduğumda, bir mezarlığa veya cesede çok yaklaştığımda kullandım.

Bazılarının yaptığı gibi yüksek ve sağlam bir moral için sürekli likör, şarap ve bu tür şeyler de içmedim. Gözlemlediğim kadarıyla bunları fazlasıyla kullanan âlim bir doktor, salgın tamamen ortadan kalktıktan sonra içmeyi bırakamadığı için ömrünün geri kalanını ayyaş olarak geçirmişti.

Doktor dostumun bulaşıcı bir hastalığa kesinlikle iyi gelen bir grup ecza ve karışım olduğundan, zangocun altı çan sesinin düzenini değiştirerek yüzlerce farklı müzik parçası üretmesi gibi hekimlerin var olanlardan esinlenerek veya bunları kullanarak sonsuz çeşitte ilaç yapabileceğinden bahsettiğini hatırlıyorum; üretilen bu karışımların hepsi de kuşkusuz çok iyi olacaktı. "Bu yüzden bu felaket döneminde bu kadar çok sayıda ilaç önerilmesi bana şaşırtıcı gelmiyor, hemen hemen her doktor kendi takdiri ve deneyimi doğrultusunda değişik şeyler hazırlıyor veya reçete yazıyor," diyordu. "Ama, "diye ekliyordu dostum, "Londra'daki hekimlerin hazırladığı bütün ilaçlar incelendiğinde, doktor tercihinden kaynaklanan farklılıklar dışında hepsinin özünde aynı şeylerin karışımı olduğu anlaşılabilir. Yani herkes kendi bünyesi ve yaşam tarzından etkilenerek, hastalığa maruz kalabileceği şartları düşünerek aynı ecza ve karışımlardan kendi ilaçlarını yapıyor." Devamla, "Kimi vebaya karşı hap denen Pill. Ruff.[57] en iyisidir diye önerirken, kimi de Venedik macunu[58] hastalığa karşı koymak için yeterli diyor. Bense ilkinin korunmak için önceden alınırsa iyi geldiğini, diğerininse hastalık bulaşırsa vücuttan atmaya yaradığını düşünüyorum,"

57 Pilulae Rufi, sarısabır ve mürden yapılan bir müshil. (ç.n.)

58 Afyon dâhil pek çok madde içeren bir uyarıcı. (ç.n.)

demesine güvenerek pek çok kez Venedik macunu alıp bir güzel ter attım ve hastalığa karşı bir ilaç ne kadar güç verebilirse kendimi o kadar güçlü hissettim.

Kentin sahtekâr ve şarlatanlarla dolup taştığı zamanlarda hiçbirine kulak asmamıştım. Şimdi vebanın ardından geçen iki yıl boyunca ortalıklarda görünmemelerine şaşıyorum. Bazıları onların birazcık para koparabilmek için yoksulları felaket çukuruna sürüklemeleri yüzünden Tanrı'nın gazabına uğrayıp yok olduklarını iddia ediyor. Böyle büyük bir iddiada bulunamam. Çoğunun öldüğü kesin, bir kısmından benim de haberim oldu, ama hepsi ölüp gitmiş midir, bilemem. Bana kalırsa taşraya kaçıp numaralarını veba daha oralara gelmeden endişeye kapılmış olan halka yutturmaya çalıştılar.

Ancak bunlardan birinin bile uzunca bir süre Londra veya civarında görülmediği kesin. İddia ettiklerine göre vebadan sonra vücudun ihtiyacı olan arınmayı sağlamak için hastalığa yakalanıp iyileşmiş insanlara kendi karışımlarını tavsiye eden ilanlar veren birtakım doktorlar vardı. Hâlbuki o dönemde tanınmış doktorların çoğu vebanın kendi başına vücudu yeterince arındırdığını ve hastalığı atlatan kişilerin temizlenmek için herhangi bir şey almasına gerek olmadığını düşünüyordu, ben de buna katılıyorum. Doktorların talimatıyla yarılıp açık tutulan ur ve yaralardan akan cerahatle vücut yeterince temizleniyordu ve böylece diğer tüm hastalıklar veya hastalığa sebebiyet verebilecek etkenlerden kurtuluyordu. Doktorlar bu fikri gittikleri her yerde anlatıp yaydıkları için sahtekârların işleri azaldı.

Açıkçası veba düşüşe geçtikten sonra telaşlandırıcı birkaç küçük şey yaşandı. Bazılarının dediği gibi bunlar insanları korkutmak ve kargaşa çıkarmak için mi uyduruluyordu, bunu bilemem. Fakat bazen vebanın belirli bir tarihte geri dönebileceğinden bahsedildiği oluyordu. Daha önce bahsettiğim şu çıplak Quaker, ünlü Solomon Eagle uğursuz

haberler duyacağız diye her gün kehanetlerde bulunuyor, bazıları da bize Londra'nın yeterince cezalandırılmadığını, ileride daha sert ve ağır darbeler geleceğini söylüyordu. Bu noktada dursalardı veya ayrıntıya girerek bize bir yıl sonra kentin yanıp kül olacağını söyleselerdi, bunun vuku bulduğunu gördükten sonra onları suçlamak yerine kâhin ruhlarına hepimiz saygı duyardık veya en azından bu durumun ne anlama geldiğini merak eder ve gerçekten kâhin olup olmadıklarını öğrenmeye çalışırdık. Fakat genellikle vebanın nüksedeceğini söyledikleri için onları ciddiye almadık. Yine de bu yaygaralar bizi hep tetikte tuttu ve biri aniden öldüğünde veya lekeli humma vakaları arttığında hemen paniğe kapıldık. Yıl sonuna kadar vebadan ölen kişi sayısı her zaman 200 veya 300 arasındaydı, bu sayı biraz artınca da yeniden telaşlanıyorduk.

Yangından önce Londra kentini hatırlayanlar o zamanlar Newgate Pazarı diye bir yerin olmadığını bilirler. Onun yerine bugün Blow Bladder Caddesi denilen ve adını orada koyunlarını kesip derilerini yüzen (ve daha sonra belediye başkanı tarafından bunun için cezalandırıldıkları üzere daha besili ve yağlı görünsün diye boruyla üfleyerek şişirme âdetleri olan) kasaplardan alan sokağın Newgate tarafına doğru olan kısmının tam ortasında et satılan iki sıra mezbaha vardı.

İki kişi bu mezbahalardan et satın alırken düşüp ölünce bütün etlerin hastalıklı olduğu söylentisi yayıldı. Bu durum halkı epey korkuttuğu için pazarda satışlar iki üç günlüğüne durdu. Bir süre sonra söylentinin doğru olmadığı ortaya çıktı, ama insanın içine bir kere korku düştü mü kolay kolay bunu kafasından atamaz.

Tanrı'nın lütfuyla havanın kış mevsimi normallerinde seyretmesi sayesinde kentin sağlığı düzeldiği için Şubat geldiğinde artık vebanın tamamen ortadan kalktığına ikna olmuştuk ve hiçbir şeyden yine öyle kolayca korkmadık.

İlk zamanlarda halkın da aklını biraz kurcalamış olan ve uzmanlar arasında konuşulmaya devam eden bir mesele vardı: Vebanın girdiği ev ve eşyalar nasıl temizlenecek, veba sırasında boş bırakılan yerler nasıl tekrar oturulacak hâle getirilecekti? Hekimlerin her birinden bir sürü farklı koku ve karışım tavsiyesi geldi, onları dinleyen insanlar da bence gereksiz yere büyük masrafa girdi. Yoksullarsa sadece pencerelerini gece gündüz açık bırakıp odalarında kükürt, katran ve barut gibi şeyler yaktılar, bu da en pahalı karışımlar kadar işe yaradı. Yukarıda bütün tehlikesine rağmen koşa koşa evlerine dönmekte acele ettiğinden bahsettiğim insanlara gelince, onlar evlerini ve mallarını hemen hemen hiçbir önlem almadan kullanmakta bir sakınca görmedi ve pek bir şey yapmadılar.

Genel olarak bakıldığında tedbirli ve titiz olan herkes evlerini havalandırmak ve arındırmak için az veya çok bir şeyler yaptı; pencereleri ve kapıları sıkı sıkıya kapayıp kokular, tütsü, günlük ağacı, reçine ve kükürt yaktıktan sonra barut patlatarak havanın hepsini dışarı atmasını sağladılar, bazıları da günlerce söndürmeden odalarında gece gündüz güçlü ateşler yaktılar. Bunu yapanların evlerinde yangın çıktığı oldu, yani evi yakıp kül ederek her şeyden arındırmış oldular. Şans eseri tamamen yanmaktan kurtulan iki üç ev dışında, biri Ratcliff'te, biri Holborn'da ve biri Westminster'da bildiğim böyle yanmış evler var. Sanırım Thames Caddesi'ndeydi, bir hizmetçi sahibinin evini temizlemek için eve çok miktarda barut taşımış ve öyle beceriksiz davranmış ki çatının yarısını havaya uçurmuş. Kentin ateşle temizlenmesinin zamanı henüz gelmemişti, fakat uzak da değildi. Dokuz ay sonra her yerin yanıp kül olduğunu gördüm. Bizim geveze filozoflarımızdan bazılarının iddiasına göre vebanın tohumları anca bu yangın sonucunda tamamen yok oldu. Burada bahsetmeye değmeyecek kadar saçma bir düşünceydi bu. Vebanın tohumları evlerde kaldıysa ve yalnız ateşle yok

oluyorsa, yangının uğramadığı, ama vebanın kırıp geçirdiği banliyö ve serbest mahallelerdeki, Stepney, Whitechapel, Aldgate, Bishopsgate, Shoreditch, Cripplegate ve St Giles gibi büyük bölgelerdeki evler olduğu gibi ayakta kaldığı hâlde nasıl oldu da salgın yeniden patlak vermedi?

Gördüklerimi olduğu gibi aktarayım, sağlıkları konusunda gerekenden daha hassas olan insanların evi terbiyelemek dedikleri şeyi yapmak için özel talimatları takip ettikleri doğruydu. Bu uğurda büyük paralar harcadılar ve sadece evlerini terbiyelemekle kalmayıp havayı da hoş ve sağlığa yararlı kokularla doldurdular. Böylece hem masraf edenler, hem de çevredekiler bu işten fayda görmüş oldu.

Yoksullar dediğim gibi şehre ne kadar çabuk döndüyse, zenginler de işi o kadar ağırdan aldılar. Aslında iş adamları şehre geri döndü, ama çoğu bahar gelene dek ailelerini getirmedi. Vebanın geri dönmeyeceğine dair güvenecekleri bir dayanak bulana kadar beklediler.

Kral ve maiyetiyse Noel'den kısa bir süre sonra şehre dönmüştü, ama idari görevi olanların dışında soylu ve seçkin takımı dönmek için o kadar acele etmedi.

Burada belirtmem gereken bir konu daha var; veba Londra ve birçok yerde şiddetle sürdüğü hâlde donanmaya hiç uğramamıştı. Yine de bir süre nehirdeki gemilerden, hatta kent sokaklarından donanmaya zorla adam toplandı. Fakat bu da vebanın başladığı yılın ilk zamanlarında olmuştu, hastalık kentin gemicilere genellikle baskı yapılan taraflarına henüz inmemişti. O dönemde halk Hollanda ile savaştan hiç memnun değildi, denizciler de askere gönülsüz gitti ve çoğu kaba kuvvetle sürüklenmiş olmaktan şikâyet ediyordu. Ancak gördükleri bu şiddetin onlar için bir şans olduğu ortaya çıktı, çünkü büyük bir olasılıkla her yeri saran felaketin içinde yok olup gideceklerdi. Yazlık görevleri bittikten sonra geri döndüklerinde çoğu bireyini mezarda buldukları ailelerinin perişan oluşunun yasına boğulsalar da

salgının erişemeyeceği bir yere rızaları dışında bile olsa götürüldükleri için minnet duydular. Gerçekten de o yıl Hollanda ile sıcak savaş hâlindeydik, sonunda büyük bir çarpışmayla Hollanda yenilgiye uğratıldı, ancak biz de çok sayıda gemi ve adam kaybettik. Ama gördüğüm kadarıyla donanmada veba yoktu, gemiler nehre döndüklerinde ise salgın gücünü yitirmeye başlamıştı.

Bu karanlık yılın hikâyesini bazı tarihsel örnekler vererek tamamlamak istiyorum. Açıkçası bu ölümcül felaketten sağ salim çıktığımız için kurtarıcımız Tanrı'ya şükran borçluyuz. Kuşkusuz bu korkunç düşmandan sıyrılmamız kadar, bunun ne şekilde olduğu da bütün milletin dikkatini çekti. Bir kısmından bahsettiğim gibi kurtuluşumuzun koşulları gerçekten inanılmazdı. Hâlimiz harapken bir anda doğan salgının durması ümidiyle bütün kent sevince boğuldu.

Bu sadece Tanrı'nın bizzat müdahalesi ve mutlak gücüyle olabilirdi. Hastalığa hiçbir ilaç işlemiyor, ölüm dört bir yandan öfkeyle saldırıyordu. Birkaç hafta daha böyle devam etseydi, bütün şehirde soluk alan ne var ne yok hepsi yitip gidecekti. Umutsuzluk her yerde hâkim olmaya başlamış, yürekler korkuya yenik düşmüştü. İnsanlar ıstırap içindeki ruhlarıyla biçareydi, çehrelerde ölümün dehşeti vardı.

İşte tam da insanlardan gelen yardımların beyhude olduğunu[59] söyleyebileceğimiz böyle bir zamanda, şükürler olsun Tanrı salgının hızını, hatta tamamen önünü keserek bizi çok mutlu eden bir sürpriz yaptı. Daha önce de dediğim gibi hastalık eskisi kadar kötü huylu değildi, çok sayıda hasta olmasına rağmen çok daha az insan ölüyordu. Daha ilk haftada 1.843 kişilik bir azalma oldu, bu gerçekten büyük bir rakamdı.

Listenin yayınlandığı o perşembe sabahı, insanların çehresinde meydana gelen değişikliği anlatmak imkânsız. Herkesin yüzüne yerleşmiş gizli bir mutluluğun şaşkın tebessü-

59 Kitab-ı Mukaddes'e gönderme; bkz. Mezmurlar 60:11. (ç.n.)

mü bakar bakmaz fark edilebiliyordu. Önceden birbirinin yanından bile geçmeye korkan bu insanlar şimdi sokakta karşılaşınca tokalaşıyordu. Yolun çok geniş olmadığı sokaklarda pencerelerini açıp evden eve seslenerek nasıl olduklarını ve vebanın yatışmasıyla ilgili müjdeli haberleri duyup duymadıklarını soruyorlardı. İyi haber lafını duyunca dönerek, "Hangi iyi haber?" diye soranlar listelerde neredeyse 2.000 kişilik bir düşüş olduğu cevabını alınca hiç duymadıklarını söyleyip, "Tanrı'ya şükürler olsun!" diye sevinç nidalarıyla ağlamaya başlıyorlardı. İnsanlar sanki mezarlarından çıkmış gibi mutluydu. Burada halkın kederi kadar sevincinin yoğunluğu yüzünden de yapılan aşırılıkların hemen hepsini anlatabilirim, ancak bunu yapmak durumun önemini azaltabilir diye düşünüyorum.

İtiraf etmeliyim ki bu gelişmeden hemen önce moralim çok bozuktu. Çünkü bir iki hafta öncesinde ölenlerin yanı sıra müthiş sayıda insan hastalanmıştı ve her yerde öylesine büyük acılar vardı ki bir insan kurtulmayı umuyorsa aklını kaçırmış demekti. Yaşadığım mahallede benim evim hariç, salgının ele geçirmediği yer yok gibiydi, yani aynı şekilde devam etseydi kısa süre sonra hastalığın bulaşabileceği komşum da kalmayacaktı. Açıkçası son üç haftada meydana gelen tahribatın korkunçluğu inanılır gibi değildi. Hesaplamalarını her zaman güvenilir bulduğum birine göre, bahsettiğim bu üç hafta boyunca en az 30.000 kişi ölmüş, yaklaşık 100.000 kişi de hastalanmıştı. Hastalananların sayısı açıkçası o kadar çarpıcı ve hayret vericiydi ki o zamana kadar cesaretini korumuş olanların bile gardını düşürmüştü.

Felaketin ortasında Londra kenti cidden feci bir durumdayken, şükürler olsun ki Tanrı bu korkunç düşmanın silahlarını bizzat alıp iğnesindeki zehri akıttı. Bu olağanüstü bir şeydi, hekimler bile şaşırıp kaldılar. Ziyarete gittiklerinde hastalarını daha iyi durumda buluyorlardı; ya gayet iyi ter-

lemiş, ya urları yarılmış, ya şişlikleri inmiş, ya iltihaplı yumruların renkleri değişmiş, ya ateşleri düşmüş, ya şiddetli baş ağrıları dinmiş ya da sağlıklarıyla ilgili benzer iyi belirtiler ortaya çıkmıştı. Böylece birkaç gün içinde herkes iyileşmeye başladı, rahiplerin her an ölebilir diye başucunda dua ettiği hasta ailelerin tamamı iyileşip ayaklandı ve hiçbirine bir şey olmadı.

Ne yeni bir ilaç, ne yeni bir tedavi yöntemi bulunmuş, ne de hekim veya cerrahların ameliyatlardan edindiği herhangi bir tecrübe işe yaramıştı. Bunun felaketi bize önce bir ceza olarak yollamış olan Tanrı'nın gizli eli tarafından yapıldığı aşikârdı. Ateistler ne derse desin, söylediklerim heyecanla edilmiş laflar değil, bu o günlerde herkes tarafından kabul edilmişti. Hastalık güçten düşmüş, öldürücülüğü kalmamıştı. Filozoflar olan bitene doğadan bir açıklama bulmaya, Yaradan'a borçlarını hafifletmeye çalışadursun, dinden nasibini en az almış hekimler bile durumun doğaüstü olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştı, olanlar olağanüstüydü ve bir açıklaması yoktu.

Bunun şükranlarımızı sunmak için bize, özellikle salgının artacağı korkusu altında yaşayan herkese yapılmış olan açık bir çağrı olduğunu söylersem, bu kimilerine her şeyin bittiğini anladıktan sonra geçmişi anlatmak yerine çokbilmişlik edip yapmacıklı bir biçimde dinî şeylerden bahsettiğimi, bir vaiz gibi öğütler verdiğimi ve gördüklerimi anlatmak yerine öğretmenlik tasladığımı düşündürebilir. Bu düşünce devam etmemi engellediği için burada kesiyorum. İyileşen on cüzzamlıdan sadece biri teşekkür etmek için geri döndüyse,[60] işte ben o olmak, minnettarlığımı dile getirmek istiyorum.

O günlerde dışarıdan bakıldığında büyük bir minnettarlık içinde olduğu görülen kalabalıkları da inkâr edemem. Çeneleri kapanmıştı, yürekleri kolay kolay etkilenmeyecek olanların bile sesi çıkmıyordu. Çünkü o zaman hissettiğimiz

60 Kitab-ı Mukaddes'e gönderme; bkz. Luka 17:12-19. (ç.n.)

etki öyle güçlüydü ki kimse, en kötü insan bile buna direnemiyordu.

Sokakta karşılaştığınız yabancıların veya haklarında hiçbir şey bilmediğiniz insanların durup size yaşadıkları şaşkınlıktan bahsetmesi artık sıradan bir şeydi. Bir gün epeyce çok insanın gelip gittiği Aldgate yolunda Minories'in sonundan çıkıp gelen bir adam gördüm, sokağı baştan aşağı şöyle bir bakıp ellerini iki yana açtı ve "Tanrım, bu ne büyük değişiklik! Geçen hafta buradan geçerken sokakta kimsecikler yoktu," dedi. Başka birinin ona, "Harika değil mi? Rüya gibi!" dediğini duydum. Üçüncü bir kişi söze karışıp, "Tanrı büyük, şükredelim, bu onun işi. Çünkü insanoğlunun elinden gelen yardımın da, imkânların da tükendiği bir noktaya gelmiştik, bütün bunları ona borçluyuz," diye ekledi. Bu insanlar birbirlerini tanımıyorlardı, fakat bu tür sahnelerle sokakta her gün karşılaşıyordunuz. Kayıtsız tavırlarıyla sokaklarda dolaşan avam takımı bile kurtuluşları için Tanrı'ya şükrediyordu.

Daha önce de söylediğim gibi insanlar artık bütün endişelerini bir yana bırakmış, hatta bunda aceleci davranmıştı. Artık kafasına beyaz kep geçirmiş veya boynuna bez bağlamış veya kasıklarındaki yaralar yüzünden topallayan birinin yanından geçerken korkmuyorduk. Daha bir önceki hafta bunlar bizim için son derece ürkütücüydü. Fakat şimdi sokaklar bunlarla doluydu ve iyileşmekte olan bu zavallı yaratıklar beklenmedik kurtuluşlarından hâliyle çok etkilenmiş görünüyorlardı, çoğunun gerçekten minnet duyduğuna inanıyorum, bunu kabul etmezsem çok büyük bir haksızlık yapmış olurum. Ama gayet haklı olarak insanların çoğu için, firavundan kurtulan ve Kızıldeniz'i geçince geriye baktıklarında suda çırpınan Mısırlıları gören İsrailoğulları için söylendiği gibi, ona övgüler düzdükleri, ama yaptıklarını hemen unuttukları söylenebilirdi.[61]

61 Kitab-ı Mukaddes'e gönderme; bkz. Mezmurlar 106:12-15. (ç.n)

Şimdi devamlı kusur bulduğum ve belki de haksız davrandığım düşünülmesin diye daha ileri gitmeyeceğim, çok kere bizzat tanık olduğum nankörlük ve sayısız kötülüklerin hangi sebeplerle tekrarlandığını burada tartışmak gibi tatsız işlere girişmeyeceğim. Bu felaket yılıyla ilgili hikâyemi kendi yazdığım ve fazla incelikli olmasa da içten bir dörtlükle bitireceğim, bunu yıl boyunca düzenli olarak tuttuğum notların sonuna eklemiştim:

Yıl altmış beş, Londra,
Dehşetengiz bir veba,
Yüz bin can oldu heba,
Bense hâlâ hayatta!

H. F.